

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SELÇUKLU ŞAİRİ TUĞRÂÎ'NİN HAYATI,
LÂMİYYETÜ'L ACEM'İNDEKİ MEDİH, HİCİV VE
ŞEKVÂ ÖRNEKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN
Dr. Öğr. Üyesi HÜSEYİN POLAT HATİCE ŞAHAN

MALATYA-2024

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

**SELÇUKLU ŞAİRİ TUĞRÂÎ'NİN HAYATI, LÂMİYYETÜ'L
ACEM'İNDEKİ MEDİH, HİCİV VE ŞEKVÂ ÖRNEKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

HATİCE ŞAHAN

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ HÜSEYİN POLAT

MALATYA-2004

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum *Selçuklu Şairi Tuğrâî'nin Hayatı, Lâmiyyetü'l Acem'indeki Medih, Hiciv ve Şekvâ Örnekleri* adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak faydalanmış olduğumu beyan ederim.

12/02/2024

Hatice ŞAHAN

İmza

ÖNSÖZ

Bu çalışma ile Abbâsî dönemi edebiyatına ışık tutarak dönemin dil ve edebiyatının muhtevası incelenmiş; dönemin edebiyat, dil, sanata olan ilgisi ve devlet ricalinin edebî anlayışının ortaya konması hedeflenmiştir.

Selçuklu döneminde azmi, çalışkanlığı, dil ve edebiyat alanındaki maharetiyle bilinen Tuğrâî'nin edebiyata katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Yazdığı methiye ve hicviyeler dönemin Arap Edebiyatına ışık tutan bir şairdir. Ancak Lâmiyyetü'l-Acem ile ünü sınırları aşan Tuğrâî'nin literatürde yeteri kadar incelenmemiş olduğu görülmüştür. Bu sebeple Selçuklu devleti defterdarlığı görevini yapan Tuğrâî'nin dönemin tarihine ışık tutacak nitelikte olan Lâmiyyesini incelemenin literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Eserlerinde yer verdiği medîh, hiciv ve şekvâların halk veya yönetim nezdinde nasıl karşılık bulduğu da araştırılmıştır. Ayrıca araştırma konusunun, sadece şahıs bazında ve Lâmiyyetü'l-Acem'deki hiciv incelemeleri konu edildiğinde eksik kalınacağı düşünüldükçe kasîdeye daha hâkim olan şekvâ üzerinden de hem dönemi hem de hâkim olan edebî görüşü daha net aktarmak amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın başında Cahiliye dönemi su'lûk şairlerinden Şenferâ'nın hayatı ve onun meşhur eseri Lâmiyyetü'l-Arab incelenerek içeriği hakkında bilgiler ve örnekler verilmiştir. Zira Tuğrâî'nin Lâmiyyesi ile ilişkilendirildiğinden ve Arap edebiyatında halen güncelliğini koruyan bir eser olduğundan değinmenin yerinde bir tutum olacağı düşünülmüştür. Ayrıca Arap edebiyatının, şiir, hiciv ve medihin tarihsel süreçlerine değinilerek çalışmada incelenmiş eserin daha anlaşılır bir zemine oturtulması sağlanmıştır.

Çalışmada bir eseri değerlendirmek için o eserin yazıldığı ortam ve edebi yapı hakkında bilgi sahibi olmak gerekeceği düşünüldükçe, Selçuklu döneminin sosyal ve siyasal yapısı incelenmiştir. Ayrıca bu dönemde Arapça şiir ve yazı faaliyetlerinin gelişim sürecine yer verilmiştir.

Bu alışmayla; Selçuklu döneminde dil ve edebiyata bakış nasıldı? Bu dönemde Arapçanın yeri ve önemi nasıldı? Birçok dilin aynı anda kullanılması ve edebî zevklerin ortak alanda bulunması yeni türler ortaya çıkardı mı? Birçok esere zemin niteliğinde olan Lâmiyyetü'l-Acem üslup ve içerik açısından değerlendirildiğinde aynı türde yazılan diğer eserlerden farklı ve benzer yönleri nelerdir? Tuğrâî'nin bir Arap olarak resmi ve edebî alanda statüsü nasıldı? Gibi sorulara cevaplar bulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda desteğini ve engin hořėrs esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin POLAT'a, emeği ve ilgisiyle yanımda olan Hatice Kübra BAKIR ve Zehra BAYAR'a, çalışma süreci boyunca manevi desteğini esirgemeyen annem Nilėn şAHAN ve bana uzun Malatya yoluda yârenlik eden babam Hasan şAHAN'a, bölüm sektererimiz Zeynep DEMİRTAş'a teşekkürü borç bilirm.

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

“Selçuklu Şairi Tuğrâî’nin Hayatı, Lâmiyyetü’l Acem’indeki Medih, Hiciv ve Şekvâ Örnekleri” isimli Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Hatice ŞAHAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin POLAT

ÖZET

Bu çalışma Büyük Selçuklu döneminin öne çıkan şairlerinden ve devlet yönetiminde defterdarlığa kadar yükselmiş Tuğrâî'nin hayatını, eserlerini ve ünlü Lâmiyyetü'l-Acem kasidesini hiciv, medih ve şevkâ yönleriyle ele almaktadır. Tuğrâî'nin Lâmiyye kasidesinin Klasik Arap Edebiyatının son dönemlerine yetişmiş olması ve dünya edebiyatında çeviri ve şerhleriyle gördüğü değer ele alınmıştır. Farklı dönemlerde ortaya çıkmış olmalarına rağmen bu eser, Şenferâ'nın Lâmiyyetü'l-Acem kasidesiyle ilişkilendirildiğinden, Şenferâ'nın hayatına ve Lâmiyyetü'l-Arab kasidesine de değinilmiştir.

Çalışmada şiirin tarihsel sürecinin bilinmesi eseri yorumlamak için gerekli olduğundan birinci bölümde Arap Edebiyatı tarihine, şairlerine ve şiirine örnekler verilerek incelenmiştir. Ek olarak Cahiliye Dönemi şairlerinden Şenferâ'nın hayatı ve yaşadığı ortam ele alınmış, Lâmiyyesinden örnekler incelenmiştir. Zira Lâmiyyetü'l-Acem ile ilişkilendirilen bu eseri ve şairini incelemenin çalışmanın daha geniş bir perspektife sahip olması açısından önemli olacağı düşünülmüştür. İkinci bölümde ise Lâmiyyetü'l-Acem'i inşa eden Tuğrâî'nin hayatından, eserlerinden ve ayrı bir başlık ile Lâmiyyetü'l-Acem'den bahsedilmiştir. Bu bölüme Lâmiyyetü'l-Acem Kasidesi tam metni ve tercümesi de eklenmiş ve Selçuklu dönemi Arap edebiyatına ışık tutan Lâmiyyetü'l-Acem medih, hiciv ve şevkâ yönüyle ele alınmıştır. Lâmiyyetü'l-Acem'de yapılan hicviye ve methiyelerin kimlere ve hangi sebeplerle yazıldığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Selçuklu, Tuğrâî, Lâmiyyetü'l-Acem, medih, hiciv, şevkâ.

ABSTRACT

This study deals with the life, works and famous Lâmiyyetü'l-Acem ode of Tuğrâî, one of the prominent poets of the Great Seljuk period and who rose to the position of treasurer in the state administration, with its satire, eulogy and enthusiasm aspects. The fact that Tuğrâî's Lamiyye ode has reached the last periods of classical Arabic literature and its value in world literature with its translations and commentaries are discussed. In addition, since this work is associated with Şenferâ's Lâmiyyetü'l-Acem ode, although it appeared in different periods, Şenferâ's life and Lâmiyyetü'l-Arab ode are mentioned.

Since knowing the historical process of poetry will be necessary to interpret the work, in the first chapter, the history of Arabic Literature, its poets and poetry are examined by giving examples. In addition, the life and environment of Şenferâ, one of the poets of the Ignorance Period, were discussed and examples from his Lamiyya were examined. Because it was thought that examining this work and its poet, which is associated with Lâmiyyetü'l-Acem, would be important for the study to have a broader perspective. In the second chapter, the life and works of Tuğrâî, who built Lâmiyyetü'l-Acem, and a separate title, Lâmiyyetü'l-Acem, are mentioned. The full text and translation of Lâmiyyetü'l-Acem Kasidesi have been added to this section, and Lâmiyyetü'l-Acem, which sheds light on the Arab literature of the Seljuk period, has been discussed in terms of eulogy, satire and praise. It was emphasized who wrote the satires and eulogies in Lâmiyyetü'l-Acem and for what reasons.

Key Words: Arabic Language and Rhetoric, Seljuk, Tuğrâî, Lâmiyyetü'l-Acem, eulogy, satire, şekvâ.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	VII
ÖNSÖZ.....	VII
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
İÇİNDEKİLER.....	IX
KISALTMALAR	XI
TRANSKRİPSİYON	XIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1. Şenferâ.....	3
1.1. Hayatı	3
1.2. Eserleri	5
1.3. Lâmiyyetü'l-Arab.....	6
2. Cahiliye Döneminde Şiir.....	9
2.1. Hiciv	9
2.2. Medih	10
2.3. Şikâyet/ Şekvâ	10
3. İslâmi Dönemde Şiir.....	14
4. Emevîler Döneminde Şiir.....	20
5. Abbâsîler Döneminde Şiir	25
6. Büyük Selçuklu Döneminde Dil, Edebiyat ve Kültürel Hayat.....	31
6.1. Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471- 1078/1079).....	36
6.2. Harîrî (ö. 516/1122).....	37

6.3. İbnü'l-Hebbâriyye (h. 414 - m.1033 / h.509- m.1115)	39
6.4. İbn Ta'âvîzî (h. 518 - m.1125 / h. 582 m. 1187).....	40
6.5. Bâherzî (h. 586 – m. 1190 / h. 659- m. 1261)	40
7.Endülüs Döneminde Şiir	40
İKİNCİ BÖLÜM	46
1. Tuğrâî	46
1.1. Hayatı	46
1.2. Edebi Yönü.....	48
1.3. Eserleri	48
1.4. Lâmiyyetü'l-Acem	49
1.5. Lâmiyyetü'l-Acem'e Yapılan Tahmîs ve Taştîrler	50
1.6. Lâmiyyetü'l-Acem'e Yazılan Şerhler	50
2.Lâmiyyetü'l-Acem Tercümesi	52
3. Lâmiyyatü'l-Acem'deki Medîh Örnekleri	60
4. Lâmiyyatü'l-Acem'deki Hiciv Örnekleri.....	66
5. Lâmiyyatü'l-Acem'deki Şekvâ Örnekleri	72
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	88

KISALTMALAR

b. : bin, ibn

bs. : basım

c.c. : celle celaluhu

c. : cilt

Çev. : çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

ed. : edebiyat

H : Hicrî

Hız. : Hazreti

M : Mîlâdî

MÜİF : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

nşr. : Neşreden

ö. : Ölümü

r.a. : Radiyallahu anh

s. : sayfa

s.a.v. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

şrh. : şerheden

terc. : tercüme

thk. : Tahkîk

ts. : Tarihsiz

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

TRANSKRİPSİYON

Çalışmada aşağıdaki transkripsiyon sistemi kullanılmıştır.

‘=ع

'=ع

â = ا

û = و

î = ي

1. Şemsî ve kamerî harfler okunduğu gibi gösterilmiştir.
2. Nisbet yâ'sı î şeklinde gösterilmiştir.
3. Kelime sonlarındaki kapalı ı 'ler vakıf halinde a veya e olarak, izafet halinde ise okunduğu gibi gösterilmiştir.
4. Arapça tamlamaların sonundaki îrab alametleri gösterilmiştir.
5. Terkip halindeki isimlerde kesme işareti (‘) kullanılmıştır.

GİRİŞ

Şiir tüm toplumlarda ve kültürlerde nesillerdir insanların duygularını ifade etme biçimi olmuştur. İnsanlar saf ve derin duygularını, gizli kalmış düşüncelerini şiirle ifade etmişlerdir. Toplumların bir nevi duygusal kimliği haline gelen şiir; insanların bilinçaltında gizlenen sevincin, kederin, hayal kırıklığının, aşkın, başarının veya başarısızlığın ve daha birçok duygunun sanata dönüştürülerek manevi bir mirasa çevrilmiş hali olarak geçmişten günümüze ve günümüzden geleceğe bir köprü vazifesini üstlenmiştir. Hissedilen acı, sevgiliye duyulan aşkı kutsama, dışa vurulan öfke ve toplumları yücelten cesaret gibi farklı roller benimsemiştir. Medeniyetler dönüştükçe şiir de toplumların değişim ve kültürlerine ayak uydurmuş, bu dönüşümün bir parçası olmuştur. Toplumların düşünsel belleği güçlendikçe edebiyat gelişmiş, toplumlar zayıfladıkça düşünsel sahada da gerileme gözlemlenmiştir.

Tarihsel süreçte şiirin, Arap toplumunda diğer toplumlara nazaran daha ön planda olduğu görülmektedir. Zira Arap edebiyatında şiir örnekleri incelendiğinde gerek Cahiliye, gerek İslâmî dönem, gerekse modern dönem edebiyatında Arapların nazıma çok önem verdiği ve şiiri bir yaşam stili haline getirdikleri anlaşılmaktadır. Buna en güzel örnek İslâm öncesi dönemde gerçekleştirilen Ukâz panayırı olabilir. Savaşlarda ve kabileler arası diyalogda şairlerin önemi Arap toplumu için yadsınamayacak niteliktedir.

Şairliğin geçim kaynağı haline geldiği toplumlarda ise insanların şiire ne kadar önem verdiğini açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu hususta Tuğrâî'nin Selçuklu sultanlarından bazılarına söylemiş olduğu methiye ve hicviye örnekleri çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenerek örneklendirilecektir.

Nazmın notalar haline dönüştüğü ve etkileyici şarkılar haline geldiği kültürlerde şiirin duygu ve düşünce dünyasını besleyen bir unsur olduğu muhakkaktır. Ancak edebiyat düşünceyi beslediği gibi düşüncenin zenginliğini aktarmada da önemli bir rolü üstlenir. Edebiyatın bir yaşam stili haline geldiği toplumlarda hayatın her alanına temas eden türde eserler oluşturulmuştur. Eğitim sistemine dayanak olarak inşa edilen, kadim bilgiler aktaran öğretici tarzdaki şiirler bu duruma örnektir. Birçok kültürde didaktik tarzdaki şiirlere rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra şiir, bir nevi tarihi literatür örneğidir demek yerinde bir ifade

olacaktır. Zira her dönemin edebi eserleri incelendiğinde o zaman ve insanlara, kültürel yaşama, olaylara dair izler görülmektedir. Kimi şiirler heyecan dolu ve coşkuyla yazılıp güzel şeylerden bahsederken kimisi de acı olaylardan veya hayal kırıklıklarından, pişmanlık ve öfkeden veya yaşanan tarihi bir olaydan bahsetmektedir.

Şiir zaman içinde değişim ve gelişmeler göstererek farklı kollara ayrılan edebî bir tür haline gelmiştir. Öyle ki; kaside, gazel, naat ve daha birçok kola ayrılmıştır. Her biri konularına ve edebi niteliklerine göre gruplandırılmıştır. Bu çalışmada ise, Selçuklu şairi Tuğrâî'nin *Lâmiyyetü'l-Acem* kasidesinin medîh, hiciv ve şekvâ yönünden değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmada Arap edebiyatında Tuğrâî'nin *Lâmiyyetü'l-Acem*'i ile ilişkilendirilen, *Lâmiyyetü'l-Arab* kasidesi ile meşhur olan Cahiliye şairi Şenferâ'ya değinme ihtiyacı oluşmuştur. Onun hayatı ve *Lâmiyyesi* hakkında bilgilendirmeler yapılarak başlanmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

Bu çalışmayı ortaya koyarken tarihsel sürece dikkat edilmiş ve öncelik olarak benzer eserlerin Arap edebiyatına olan katkıları ve çalışmayı aydınlatması amaçlanarak bu örneklerden *Lâmiyyetü'l Arab* üzerinde durulmuştur. Akabinde şiirin değişen toplum ve devlet yapısıyla geçirdiği döngüyü anlamak amacıyla edebiyatın tarihsel sürecine değinilerek çalışmanın bütünlük kazanması sağlanmıştır. *Lâmiyyetü'l-Acem*'i ve Tuğrâî'yi daha iyi yorumlamak için yaşadığı dönemin toplumsal ve edebî yapısı incelenmiş ve bu dönem edebiyatçılarına örnekler verilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kozmopolit yapısının Tuğrâî'nin eserinin oluşmasına katkıları ve dezavantajları çalışmanın ikinci bölümünde değerlendirilerek konunun daha net aktarımı heflenmiştir.

Çalışmanın oluşturulması aşamasında Türkçeye tercümesi bulunan Lebîb Efendi'nin *Şerhu Lâmiyyetü'l-Acem* ve *Lâmiyyetü'l-Acem*'e yapılan şerhlerin temini yapılarak bu eserlerden ve Mektebetü's-Şâmîle'den istifade edilmiştir. Ayrıca o dönem yazılan Arapça kaynaklar ve tarihi kaynaklar Tuğrâî ve hayatı konusunda yol gösterici nitelikte, çalışmaya öncü olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Şenferâ

1.1. Hayatı

Şenferâ, “kalın dudaklı” anlamına gelen ismiyle hafızalarda yer etmiş Cahiliye dönemi şairlerindendir. Yemenlidir.¹ Ağribetü’l-‘Arab’²dandır ve soyunun Kahtânilere dayandığı bilinmektedir.³ Adının Sâbit b. Câbir, Amr b. Berrâk, Sâbit b. Avas, Şems b. Mâlik ve Amr b. Amr gibi farklı isimler olduğu konusunda ihtilaflar olsa da bunlardan Sâbit b. Câbir ve Amr b. Berrâk çapulcu şairlerin isimleridir, Şenferâ’nın arkadaşlarıdır.⁴ Şenferâ da saâlik grubuna dâhil olmuş çöl ve çapulcu şairlerdendir.⁵ *Yoksullaştırmak, fakirleştirmek, ihtiyaç içinde bırakmak*⁶ anlamlarında da kullanılan *sâlik* kelimesi sözlükte fakir ve malı olmayan anlamına gelmektedir.⁷ Bu gruba dâhil olan şairler arasında Hâtim et-Ta’i ve Te’ebbata Şerran gibi şairler de yer almaktadır.

Şenferâ, su’lûk grubuna sonradan dâhil olan şairlerdendir ve konuyla alakalı hüznü bir hikâyesi vardır. Şair küçük yaşlarda ailesi ile birlikte Benî Şebâbe b. Fehm’e tutsak edilir. Daha sonra esir değişimiyle Benû Salâman kabilesine geçer, burada büyüüp yetişir. Küçük yaşlarda esir düştüğü için kendisinin bu kabileye mensup olduğunu zanneder. Şenferâ, gönlünü bu kabileden Ka’sûs adında genç bir kıza kaptırır. Onunla evlenme isteğini dile getirdiğinde ise kızın babası tarafından aşağılanır, hakarete maruz bırakılır. Durumu ilk tutsak edildiği kabileye aktardığında hakkındaki tüm gerçekleri öğrenir. Bunun üzerine öfkelenen Şenferâ, Benû Salâman’dan yüz kişiyi öldüreceğine dair intikam yemini eder ve hayatının

¹ Hayruddin ez-Zirikî, *el-A’lâm*, (Beyrut: Dârü’l-‘İlm li’l-Melâyin, 1986), 85.

² Cahili Araplarda teninin siyah olmasından dolayı söylenen bir ifadedir.

³ Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni’l-arab*, thk.Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1997), 3/343-347.

⁴ Bağdâdî, *Hizânetü’l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni’l-arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Öktebetu Hâncî, 3/343-347.

⁵ Süleyman Tülüçü, “Şenferâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/535.

⁶ İbrahim Enîs, vd. , *el-Mu’cemu’l-vasîf*, (Mısır: Mecme’u’l-Lugati’l-‘Arabiyye, 1425/2004), “sa’ale”,515.

⁷ Muhamed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, nşr Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dâru’l-Maârif, ts.), “sa’ale”, 10/455.

geri kalanında bu yemini gerçekleştirebilmeyi hedefler. İntikam ateşiyle aralarında babasının katilinin de bulunduğu birkaç kişiyi öldürünce bu kabileden kovulur. Böylece saâlik grubuna dâhil olur ve hayatı boyunca Benû Salâman kabilesinden doksan dokuz kişiyi öldürür.⁸ Yüzüncü kişiyi öldürmek üzere düzenlediği baskın sonucunda kendisi yakalanır ve türlü eziyetler görür. Bu kötü durumda kendisinden şiir dinlemek isteyen düşmanlarına “*şîir neşeli zamanlarda söylenir*”⁹ der ve bu sözü Araplar arasında meşhur olur. Şenferâ yakalandıktan sonra öldürülür (h.525-552). Salâman kabilesinden Şenfera’nın cesedine tekme atmak isteyen bir kişi, onun kafatasından ayağına batan kemik sonucu hastalanarak ölür.¹⁰ Böylece şair yüz kişiyi öldürme hedefine ulaşmıştır.

Şenferâ vefatından kısa bir süre önce aşağıdaki beyitleri kaleme almış, gömülmek istemediğini, cesedinin meşakkatli çöl hayatında kendisine dostluk ve yarenlik eden vahşi hayvanlara verilmesini vasiyet etmiştir.¹¹

فَلَا تَقْبُرُونِي إِنَّ قَبْرِي مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ وَلَكِنْ خَامِرِي أُمَّ عَامِرٍ
إِذَا ضَرَبُوا رَأْسِي وَفِي الرَّأْسِ أَكْثَرِي وَغُودِرَ عِنْدَ الْمَلْتَقَى ثُمَّ سَائِرِي
هُنَالِكَ لَا أَبْغِي حَيَاةً تَسْرِينِي سَمِيرَ اللَّيَالِي مُبَسَّلًا بِالْجُرَائِرِ

Beni gömmeyin, haramdır size beni gömmek. Ama müjde verin vahşi hayvanlara ziyafete hazırlansınlar.

Başımı götürdüklerinde başımda beş duyudan fazlası vardır. Karşılaştığımız yerden ayrıldıklarında öcümü alırlar.

Orada beni mutlu eden bir hayatın olduğunu hiç sanmıyorum, işlediğim suçların artık sonu geldi.

⁸ Şenferâ, *Lâmiyyetu'l-'arab*, trc. Yusuf Cemil Ararat, nşr. Mustafa Sabri Sözeri, (İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 962), 3.

⁹ İbni Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif,1982), 1/80.

¹⁰ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-'arab*, thk.Abdusselâm Muhammed Hârûn, 3/343-347.

¹¹ 'Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Hayevân* (Mısır: Mustafa al-Bâbî al-Halebî, 1967), 450.

1.2. Eserleri

Şenferâ'nın günümüze toplu bir şekilde ulaşan eseri bulunmamaktadır. Ancak şairin eserlerine şiir derlemelerinde ve Arap edebiyatı kitaplarında rastlamak mümkündür. Bunlara bir örnek vermek gerekirse *el-Emâlî*, *el-Hamâsetü'l-Kübrâ* ve *el-Mufaddaliyyât* onun şiirlerini barındıran eserlerden birkaçıdır.¹²

Şenferâ'nın en bilinen eserlerinden birisi de *el-Mufaddaliyyât*'ta yer alan *Tâiyye* kasidesidir. Bu kaside otuz altı beyitten oluşmaktadır. Şair bu *Tâiyye*'sinde, babasının katilini nasıl öldürdüğünü anlatarak bununla övünür ve kasidenin nesib bölümünde sevdiği kız olan Ümeyme'den bahseder.¹³

Şenferâ'nın kasideleri ve diğer şiirleriyle birlikte *Lâmiyye*'sini de içinde barındıran bir şiir dîvânı bulunmaktadır. Kendisi tarafından derlenmemiş olması günümüze intikali konusunda eksiklikler oluşturmuş olsa da edebiyatçılar, Şenferâ'nın şiirlerinin tamamının içinde bulunduğu bu dîvânı bir araya getirmişlerdir.¹⁴ Dîvânın neşri birçok defa yapılmış olsa da İlmi'l Bedî' Ya'kûb, Şenferâ'ya ait olan şiirleri mecmualardan, şiir antolojilerinden ve çeşitli kaynaklardan derleyerek eksiksiz şekilde bir araya getirip *Dîvânu's-Şenferâ* adıyla Beyrut'ta basımını yapmıştır.¹⁵ Ferhad Şükri ise bu eseri, 1992 de Beyrut'ta su'lûk şairlerin şiirlerini derlediği *Dîvânu's-Sa'âlik* içerisinde basımını yapmıştır.¹⁶

Şenferâ'nın edebî kişiliği *Lâmiyyetü'l-Acem* eseriyle ön plana çıkmış olsa da Cahiliye dönemi çöl şairleri arasında da bilinen bir şair olmuştur.¹⁷ Araplarda aileden gelen şairlik veya iyi bir şairin yanında yetişmiş olmak gibi deneyimler, dönemin edebiyatı için kaliteli bir özgeçmiş oluştuyordu. Ancak Şenferâ'nın zorlu yaşam sürecinde ve şairliğinde böyle bir kaynaktan beslenmeden şiirlerini beğendirmesi onun değerini anlamak açısından önemlidir. Şairin mensup olduğu Ezd kabilesinin Arapçayı fasih konuşması, Şenferâ'nın şiir dili ve üslubunu da etkilemiştir.¹⁸ Ayrıca Şenferâ'nın *Lâmiyye*'sinin sınırları aşarak Avrupa

¹² Tülücü, "Şenferâ", 38/535.

¹³ El-Mufaddal b. Muhaammed b. ya'lâ b. Sâlim ed-Dabyi, *el-Mufaddaliyyât* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1119), 110.

¹⁴ Şenferâ, *Dîvânu's-Şenferâ*, nşr. Talâl Harb, (Beyrut: Dârü Sâdr, 1996), 31-70.

¹⁵ Şenferâ, *Dîvânu's-Şenferâ*, nşr. Emîl Bedî' Ya'kûb (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1991)

¹⁶ Tülücü, "Şenferâ", 38/535-537.

¹⁷ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, 3/343-347.

¹⁸ Celâlüddîn 'Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ*, nşr. Muhammed Ahmed Cade'l-Mevlâ, vd., (Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabîyye, ts.), 2/483.

lkelerinin birçoğunda incelenmesi onun edebi ve filolojik değeri açısından önem arz etmektedir. Şairin edebi kişiliğinde öne çıkan hususlar, tasvirlerinin güzelliğı ve Arap dilini iyi kullanmasıdır. Kabilesinden kovulduktan sonra çöl hayatına geçiş yapması ve slk şairlere katılması şöhret kazanmasında önemli amillerdendir.¹⁹ Çöl hayatına geçiş yaparak burada birçok zorlukla mücadele etmesi onun şiirlerini besleyen bir kaynak olmuştur. Çevresinde bulunan slk şairlerin şiirlerinin muhatabı olması ise içindeki edebi hisleri harekete geçirmiştir. Böylece Arap edebiyatı literatürü ve filolojisi açısından oldukça nefis bir eser olan Lâmiyyetü'l-Arab ortaya çıkmıştır.

Şenferâ'nın şiirleri genellikle hamâse ve fahr ağırlıklıdır.²⁰ Şair bu yönüyle çalışmanın konusu olan Tuğrâî'nin üslubuyla benzerlikler taşır. Nitekim Tuğrâî, Lâmiyyetü'l-Acem eserinde kendini övdüğü beyitlerinde fahr sanatına çokça yer vermiştir.

1.3. Lâmiyyetü'l-Arab

Şenferâ'ya şöhret kazandıran ve dilbilimciler için de oldukça değerli olan Lâmiyyetü'l-Arab kasidesi altmış sekiz beyitten oluşmaktadır. Tuğrâî'nin Lâmiyyetü'l-Acem'i ile ilişkilendirilen bu eser, farklı dönemlerde benzer konuları sunan kıymetli kasidelerdir. Şenferâ bu kaside de çöl hayatını adeta resmeder, muhatabını sanatının zirve noktalarına ulaştırır. Fahr ve şekvâ örneklerine daha çok rastladığımız Lâmiyyetü'l-Arab kasidesi edebi değerinin yanında Cahiliyeden bu yana dilbilimcilerin de dikkatini üzerine çekmektedir. Hıfnî'nin yorumuna göre; Şenferâ'nın Lâmiyyesi önceleri *Lâmiyyetü'ş-Şenferâ* veya *Kasîdetü'ş-Şenferâ el-Lâmiyye* adıyla biliniyordu. Ancak Tuğrâî'nin Lâmiyyetü'l-Acem'i yazmasıyla bu isim karışıklığını ortadan kaldırmak için içeriğıyle bağlantılı olması sebebiyle Şenferâ'nın kasidesi Lâmiyyetü'l-Arab adını almıştır.²¹ Safedî ise bu durumun aksini iddia ederek Şenferâ'nın Lâmiyyetü'l-Arab kasidesinin bu adı daha evvelden aldığını hatta Tuğrâî'nin kasidesinin bu esere karşılık yazıldığı için Lâmiyyetü'l-Acem adını aldığını söyler.²² Ancak bu adın nasıl oluştuğı konusunda kaynaklarda net bir bilgiye rastlanmamıştır. Kasidenin bu adı almasının içeriğinden kaynaklı olması muhtemeldir. Zira içerik itibarıyla Arap yaşamından, çölden ve bedevî hayat tarzından bahsedilmektedir. Çölde birlikte yaşadığı

¹⁹ Ignac Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel - Rahmi Er (İstanbul: Vadi Yayınları, 2019), 24.

²⁰ Tülücü, "Şenferâ", 38/535-537.

²¹ Abdulhalim Hıfnî, *eş-Şenferâ es-su'lk, hayâth ve lâmiyyeth*, (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2008), 1/91.

²² Safedî, *Gays'l- müseccem fî şerhi Lâmiyyetü'l-Acem* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, 1990), 27.

arkadaşlarıyla olan maceralarını, gerçekleştirdikleri baskınlar ve soygunları anlatır. Bu yaşamın zorluklarından ve sıkıntılarından yakındır. Şair aynı zamanda çölde dikkatini cezbeden güzellik, sadelik ve vahşi hayvanlarla olan ilişkilerini de anlaşılır ve sade bir dille kasidesine işlemiştir.

Tuğrâî ve Şenferâ'ya ait iki kasidenin de sadece isim benzerliğiyle sınırlı olmayışı dikkatimizi çekmiştir. Zira ikisinin de hayatında benzer dönüm noktaları ve ayrılıklar olmuş, yaşadıkları ortamı terk etmek zorunda kalmışlardır. Şenferâ, Ümâme'ye olan aşkının imkansızlığıyla büyük bir hayal kırıklığı yaşarken kabilesi tarafından kovulur. Tuğrâî, elde etmeyi çok istediği vezirlik görevine yaklaşmışken alaşağı olmanın verdiği bir hüsrana İsfahan'a gider. Sonuç olarak her iki şair de bu durumun iç dünyalarında biriktirdiği hisleri ve yaşam süreçlerini şiirleriyle dile getirmişlerdir.

Lâmiyyetü'l-Arab'dan birkaç örnek incelemek gerekirse;

1 أَقِيمُوا بَنِي أُمِّي صُدُورَ مَطِيئِكُمْ فَإِنِّي إِلَى قَوْمِ سِوَاكُمْ لَأُمِيلُ

2 فَقَدْ حُمَّتِ الْحَاجَاتُ وَاللَّيْلُ مُقَمَّرٌ وَشُدَّتْ لَطِيَّاتُ مَطَايَا وَأَرْحُلُ

3 وَفِي الْأَرْضِ مَنَآئِلٌ لِلْكَرِيمِ عَنِ الْأَذَى وَفِيهَا لِمَنْ خَافَ الْقِلَى مُتَعَزِّلُ

1-Kardeşlerim bineklerinizin göğüslerini doğrultun (çekin gidin). Zira ben sizden başka bir kavme daha meyilliyim.

2-Artık (bütün) ihtiyaçlar hazırlanmıştır. Gece ise mehtaplı, Maksatlar için de binekler ve takımlar (hazırlanıp) bağlanmıştır.

3-Asil kimse için, yeryüzünde, cefadan uzaklaşacak bir mekân ve yine orada yerilmekten korkan için de, uzlete çekilecek bir yer vardır.²³

Şenferâ kasideye başlarken kabilesinden ayrılışı ve çöl yaşamına geçişini anlatmıştır. Çölün ona karşı, kovulduğu ve ihanete uğradığı kabilesinden daha şefkatli oluşunu vurgulayan şair, çölde yalnız ve mütefekkir bir hayatı kendisi seçmiştir.

18 وَلَسْتُ بِعَلٍّ شَرُّهُ دُونَ حَيِّهِ أَلْفَ إِذَا مَا رُعْتَهُ اهْتَنَاجَ أَعَزُّ

19 وَلَسْتُ بِمَحْيَارِ الظَّلَامِ إِذَا انْتَحَثَ هُدًى الْهَوَجَلِ الْعَسِيفِ يَهْمَاءُ هَوَجَلْ

20 إِذَا الْأَمْعَزُ الصَّوَانُ لَاقَى مَنَاسِييَ تَطَايَرَ مِنْهُ قَادِحٌ وَمُقَلَّلْ

18- Korkutunca ödü kopan, silahı bulunmayan, şerri hayrından çok olan kene (gibi bir ihtiyar) kurusu da değilim.

19- Yolunu şaşırmış sırık (boylu ahmağın) rotasını ıssız çöl önlediği zaman karanlıklarda afallayıp şaşalayan da değilim.

20- Taşlıktaki pürüzsüz taşlar topuklarıma çarptıkça, taşlardan kıvılcım çıkaranı ve parçalananı etrafa saçılır.²⁴

Şenferâ bu beyitlerinde çöl hayatının zorluklarından bahsederken yağma ve hırsızlıkları sırasında cesur oluşu, hızlı koşmasıyla da övünüyor. Ayrıca Şenferâ'nın *addâûn*'dan, yani hızlı koşan Araplardan olduğu bilinmektedir. Hatta bununla ilgili أَعْضَى مِنْ

الشَّنْفَرَى Şenferâ'dan daha hızlı²⁵ diye bilinen bir atasözü de vardır.²⁶

65 وَخَرَقَ كَظْهِرِ الثُّرْسِ قَفْرٍ قَطَعْتُهُ بَعَامِلَتَيْنِ ، ظَهْرُهُ لَيْسَ يُعْمَلْ

²³ Mehdi Cengiz, "Tuğrâî'nin Lâmiyyetü'l-Acem Adlı Kasidesinde Sembolik Anlatım", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 46 (Mayıs 2021), 8.

²⁴ Çöğenli-Ceviz, *Manzum Klasik Metinler*, 12.

²⁵ Ebi'l-Mufaddal Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1355), 2/46.

²⁶ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, 3/348.

- 66 فَأَلَحَقْتُ أُولَاهُ بِأَخْرَاهُ مُوَفِيًّا عَلَى فَنَّةٍ أَفْعَى مِرَارًا وَأَمَثْلُ
- 67 تَرَوُدُ الْأَرَاوِي الصُّحْمُ حَوْلِي كَأَنَّهَا عَدَارَى عَلَيَّهِنَّ الْمَلَأُ الْمَذْيَلُ
- 68 وَيَزْكُدَنَّ بِالْأَصَالِ حَوْلِي كَأَنِّي مِنْ الْعُصْمِ أَذْنَى يَنْتَحِي الْكِخِخَ أَعْقَلُ

65- Üzeri ayak izi görmemiş, kalkan sırtı gibi bomboş, nice ovaları ayaklarımla kat ettim.

66- Sonra dağ tepesi üzerinde defalarca çömelip bazen dikilerek ovaların başını sonuna bir ucunu diğerine kattım.

67-Alaca dağ keçileri çevremde dolaşıyorlar. Sanki onlar üzerinde uzun etek bulunan kızlardır.

68- Akşam üstleri çevremde dikilip dururlar. Sanki ben, dağ sırtlarına tırmanan ayakları sekili keçilerin uçları sırtlarına kadar varan uzun boynuzlusuyum. (cinsi damızlık olanı)²⁷

Şenferâ ilgili beyitlerinde yağma esnasında kaçıp saklandıkları çölün her ayrıntısını tanıyıp bildiğini anlatırken yaşadığı yerleri sanatçı titizliğiyle tasvir eder. Şair son iki beyitte kendisini sürüdeki en iyi damızlık keçilere benzeterek fahr sanatını kullanır.

2. Cahiliye Döneminde Şiir

2.1. Hiciv

Hiciv terim olarak Arapça'da, " bir lafzı harflerini sayarak ve heceleyerek okumak, bir kişinin veya toplumun ayıp ve kusurlarını sayıp dökmek, yermek" anlamlarına gelir.²⁸ el-Hicâ (الهِجَاء) veya el-hecv (الْهَجْو) olarak bilinen ve Arap edebiyatında İslâm öncesi dönemden bu yana var olan hiciv sözlükte şiirle sövmek anlamına gelmektedir.²⁹ Türkçe de hiciv olarak

²⁷ Çöğenli-Ceviz, *Manzum Klasik Metinler*, 22.

²⁸ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisânu 'l-arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dâru'l-Maârif, t.s.), "hcv", 15/353.

²⁹ Mecdu'd-dîn Muhammed b. Yâkub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-muhît*, nşr. Mektebetü Tahkîkî't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), "el-Hicâ", 1/1345.

kullanılan bu kelime Arapçadaki kullanımı ile aynı işlevi görmektedir. Her iki dilde de birini yermek, küçümseyici ifadeler kullanmak için hiciv sanatı ortak peyda olmuştur.

Hiciv sanatının edebiyatta en eski şiir türlerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira eski Mısır edebiyatında meslek gruplarını eleştirme geleneğinin olması ve Arapların Sam kolundan hicvi öğrenmeleri konuyu pekiştiren birer örnektir.³⁰ Çöl kültürüne hâkim olmaları, dolayısıyla deve ve ticaretle alakadar olmaları da tarımla ve toprakla uğraşan meslek gruplarını eleştirmelerine sebep olmuştur.³¹

2.2. Medih

Medih sözlükte; bir kişiyi, nesneyi veya eylemi özelliklerinden dolayı övmek anlamına gelmektedir.³² Arapça (مدح) kökünden türemiştir ve övmek, methetmek anlamlarında kullanılır. Terim olarak bakıldığında ise Arap edebiyatında şairlerin sevgilisini, devlet büyüğünü, herhangi bir eşyayı, canlı veya cansız bir varlığı övmek için şairlerin medih sanatını kullandıkları görülür.³³ İnsanlar her kültürde edebiyatı yaşamın bir parçası olarak görmüşlerdir ve bu sebeple şiir; sevinç, üzüntü, aşk ve coşkunun sanatlı bir dışavurum biçimi olmuştur.³⁴

2.3. Şikâyet/ Şekvâ

Şekvâ sözlükte; suçlama, şüphe duyma ve kötü olan bir şeyi kötü gösterme anlamlarında kullanılmıştır.³⁵ İnsandaki sıkıntı, endişe ve ayıplama duygularının ortaya çıkması olarak da tanımlanır.³⁶ Arap şiirinde örnekleri bulunan şekvâ şairlerin hoşlanmadıkları şeyleri sanatsal bir üslupla dile getirmeleri şeklinde gözlemlenmiştir. Bu

³⁰ Üyesi Esat Ayyıldız, *Klasik Arap Şiirinde Emevi Dönemine Kadar Hiciv*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 29-30.

³¹ Meymûn b. Kaş el-A'şâ, *Dîvânü'l-A'şâ el-Kebîr*, Muhammed Muhammed Huseyn, (b.y.) s.72.

³² Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Umerî el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhât el-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Refik el-Acem-Ali Dahrûc (Lübnan: Mektebetu Lübnân, 1996), 2/1501.

³³ Ebu'l-Ferec Kudame b. Ca'fer, *Kitâbu Nakdu's-Ş'ir* (İstanbul: el-Cevâib, 1302), 21.

³⁴ İsmail Durmuş, “ Methiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/408-409.

³⁵ İbn Manzûr, “şkv”, 14/439.

³⁶ Ebu'l-Kâsım Cârallah Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, nşr. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1419/1998), “şkv”, 1/519.

gözlemlerin örnekleri çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ve Tuğrâî'nin Lâmiyyetü'l-Acem incelemesinde ele alınacaktır.

Cahiliye döneminde hiciv çok ağır eleştiri ve aşağılamalarla yapılmıştır. Hatta bu hiciv söyleme geleneği şairler arasında bir ritüel halini almıştır. Şairler toplumun nabzını tutan, adeta bir tarih yazıcısı gibi gözlemleyen, her olayı şiirle renklendiren kimseler olmuşlardır. Halk, şairlerin övmesinden hoşlansa da yermesinden de korktuğundan şairlerle iyi geçinmeye çalışmıştır. Zira şairin dili adeta bir ok gibi battığı yeri yaralar hatta sahibine elem veren bir hale dönüştürür.³⁷

Şiir söyleme geleneği bu dönemde edebî ve kültürel bir aktivite olmaktan çıkıp siyasette ve kabileler arası diyalogda da büyük önem arz etmiştir. Öyle ki, her kabilenin kendine ait en az bir şairi olmuş ve her kabile, şairinin söylediği şiirlerle övünmüştür. Bir kabilede yeni bir şair yetiştiğinde bu durum müjdeli bir haber olarak kabul edilir, bu yeni şair için kutlamalar düzenlenir. Kadın, çocuk, genç, yaşlı herkes bayram havasında yeni şaire sevincini ifade ederdi.³⁸ Bu dönemde bir kabilenin ne kadar çok şairi var ise kendisini o kadar güçlü görmüştür.

Zaman zaman savaşmak için kılıç veya kalkan kullanmak yerine daha çok şairler ve onların söylediği hiciv şiirleri kullanılmış, bir kabile veya kişi hakkında söylenen yergiler dilden dile dolaşp unutulmayacağından insanlar şairlerden çekinmiş, hatta eleştiriye maruz kalmamak için onları kızdırmamaya, gönüllerini hoş tutmaya çalışmışlardır. Şairler bu halleriyle toplum nezdinde önemli kişiler haline gelmişlerdir. Hasân b. Sâbit'in şu dizeleri bu hicve bir örnektir³⁹:

ألا أبلغ أبا سفيان عني فأنت مجوفٌ نخبٌ هواءٌ

وأن سيوفنا تركتك عبداً وعبد الدار سادتها الإمام

³⁷ Kudame b. Cafer, *Nakdu's-Ş'ir*, 2-7.

³⁸ Şevki Dayf, *Târihu'l-edebi'l-arabi- asru'l-câhilî*, (Kahire: Dâru'l-Marife, 1982), 200.

³⁹ Abdurrahmân el-Berkûki, *Şerhu Dîvânu Hassân b. Sâbit* (Mısır: Matba'atu'r-Rahmâniyye, 1929), 40.

Bak! Benim Ebû Sufyan'a şöyle dediğimi söyle: sen Ebû Sufyân! Kof, ödle, hiçsin,

Kılıçlarımız seni ve Abdu'd-Dâr'ı korkağa dönüştürdü de (onların) kadınları efendileri oldu

Yukarıdaki beyitle Hassân b. Sâbit'in Ebû Sufyan'a olan öfkesini görmek mümkündür ki, Cahiliye şiirinin hicivde ne dece ileri gittiğinin bir örneği olmuştur.

Büyü ve sihirbazlığın çok yaygın olduğu Cahiliye toplumunda şairlerin birer cini olduğu, hatta şiir îrâd ederken şairin cinlerle iletişimde olduğu, gaybî bilgileri onlar vasıtasıyla ortaya çıkardığı bilinmektedir. Bu sebeple şairler sevildiği kadar aynı zamanda halkın korktuğu kimseler de olmuşlardır. Bu duruma somut bir örnek vermek gerekirse Cahiliye şairi Ebu'n-Necm her şairin bir cini olduğunu, kendisinin cininin de erkek olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir.⁴⁰

إِنِّي وَكَلْتُ شَاعِرَ مِنَ الْبَشَرِ شَيْطَانَهُ أَتْنَى وَ شَيْطَانِي ذَكَرَ⁴¹

Benim ve her şairin bir şeytanı vardır. Onların şeytanı dişidir ve benim şeytanım erkek.

Cahiliye dönemi şiirlerine bakıldığında şiirlerde en çok hicvedilen konular soy ve nesep üzerinden veya korkaklığa dair bir aşağılama ile yapılmıştır. Arap toplumu soya ve saygın bir aileden olmaya çok önem verdiğinden şairler hicvederken halkın zaafını da kullanmışlardır.⁴²

Övülmek, güzel hasletlerin dile getirilmesi, beğenilme ve iltifat her insanın hoşuna giden davranışlardır. İnsanoğlu yapısı gereği yergiden kaçındığı gibi methedilmekten de her zaman hoşlanmıştır. Bu dönem şiir ve kasîdelerinde de methiye örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Cahiliye dönemi methiyeleri genellikle kişinin kahramanlığını, cömertliğini öven, kabile reislerini yücelten tarzda yazılmıştır.⁴³ Bu dönem methiye örneklerinden bir

⁴⁰ Dayf, *Târihu 'l-edebi 'l-arabi- asru 'l-câhilî*, s.197.

⁴¹ Dayf, *Târihu 'l-edebi 'l-arabi- asru 'l-câhilî*, s.197.

⁴² Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, thk. Semîr Câbir (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986), 2/156.

⁴³ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, thk. Semîr Câbir, 2/171.

tanesi de yukarıda bahsedilen bir kavmin methedilmesi örneğini taşıyan Hutay'a'nın şu beyitleridir;

قَوْمٌ هُمُ الْأَنْفُ وَالْأَذْنَابُ غَيْرُهُمْ وَمَنْ يُسَوِّ بِأَنْفِ النَّاقَةِ الذَّنْبَا⁴⁴

“Onlar öyle bir kavimdir ki burundur, diğerleri ise kuyruktur. Kim devenin burnu ile kuyruğunu eşit tutar.”

Temim kabilesinde bulunan bir aileye *deve burnu* anlamına gelen “enfu’n-nâka” diye hitap ediliyordu. Bu isimle çağrılmaktan hoşlanmayan aile üyeleri kendilerini babaları enfu’n-nâka olarak değil, dedelerinin ismiyle tanıtıyorlardı. Cahiliye şairi el-Hutay’a misafir olduğu bu kavimde ilgi ve ikram görünce yukarıdaki beyiti îrâd eder ve aile artık bu lakapla çağrılmaktan rahatsızlık duymaz.⁴⁵

Özellikle Cahiliye dönemi Arapları için soy ve itibarın önemli olması adeta şiirle yaşayan bu insanların edebiyatını ciddi oranda etkilemiştir. Şairler de methiyeler ve hicviyelerinde insanların en zayıf noktalarından ve zaaflarından yararlanmışlardır. Yazılı kaynakların günümüze toplu bir kayıt şeklinde ulaşmadığı ve tarih yazıcılığının henüz oluşmadığı bu dönemin siyasî, ilmî, sosyal, kültürel hatta ticari hayatını manzum ve mensur eserlerden öğrenmek mümkündür. Edebiyatın hayatın her alanına müdahil olduğu bu toplumda şairlerin büyük itibar görmesi olağan bir neticedir. Çünkü şairin bir beyti savaş sebebi olurken bir beyti de savaşı önleyecek güce sahiptir.

Cahiliye dönemi şekvasına örnek ise Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın Muallakasında geçen aşağıdaki dizelerdir:⁴⁶

⁴⁴ Dayf, *Târihu 'l-edebi 'l-arabi- asru 'l-câhilî*, s.197.

⁴⁵ Yıldız vd. *Büyük İslam Tarihi, I. Cilt/165*.

⁴⁶ Ebî Abdullah el-Hüseyn b. Ahmed b. Hüseyin ez-Zevzenî, *Şerhu 'l-Mu'allakâtu's-Seb'a*, thk. Muhammed Ali Hamdullah (Beyrut: Mektebetu'l-Emeviyye, 1963), 194.

سَمِيتُ تَكَالِيفَ الْحَيَاةِ وَمَنْ يَعِشْ
ثَمَانِينَ حَوْلًا لَا أَبَا لَكَ يَسَامُ

رَأَيْتُ الْمَنَايَا حَبَطَ عَشَوَاءَ مَنْ تُصِيبُ
ثُمَّتُهُ وَمَنْ تُخْطِئُ يُعَمَّرُ فِيهِرَمَ

Hayatın zorluklarından bıktım baban seksen yıl yaşasa elbette usandır

Ölümü gece kör bir devenin toslamasından ibaret görürüm isabet ettiğini öldürüyor, isabet etmeyen kişi ise yaşıyor ve yaşlanıyor.

3. İslâmi Dönemde Şiir

İslâm'ın Arap toplumuna vahyi, yeni bir ahlâk anlayışını da beraberinde getirmiştir. Ancak eski yaşam biçiminden tamamen farklı bu yeni anlayış şairleri ve edebiyatı etkilemiş olsa da tamamen köklü bir değişimin olduğu görülmemiştir. Zira İslâm'ın ahlak anlayışı şiirin içeriğini etkilemiş olsa da biçim ve nazmını etkilememiştir.

Yeni dinin beraberinde getirdiği Kur'an ve ahlaki değerler edebiyatı etkilemiş ve İslâmı kabul eden şairlerle İslâmı kabul etmeyen şairler arasında bir ayrışma yaşanmıştır. Bu durum zaman zaman İslâma inanan ve inanmayan şairler arasında atışmalara ve gerginliklere de neden olmuştur.

Cahiliye dönemi şiir anlayışı ve yeni oluşan İslâmi şiir incelendiğinde öncelikle her ne kadar Cahiliye ve İslâmi dönem gibi bir ayrım yapılsa da bu durumun tarihsel sürecine bakıldığında aynı dönemde iç içe geçmiş edebî bir manzara görülür.

Cahiliye şairlerinin toplum üzerindeki sosyal, psikolojik ve ideolojik etkisi göz önünde bulundurulduğunda yeni din ve ahlak anlayışı en çok şairleri ve onların şiirlerini etkilemiştir. Bu sebepten zaman zaman tartışmalar, şiirle atışmalar ve hatta ciddi kutuplaşmalar meydana gelmiştir. Bu hususa misalen Mekkeli müşrikler, Yahudilerin Medine hahamı olan Ka'b b. el-

Eşref'e çok saygı duymuşlar, onu çok sevmişlerdir. Hatta yeni indirilen kitaba ve dine karşı görüş birliği içinde olmuşlardır. Mekkeli müşrikler Ka'b'a Medine hahamı, saygın ve önemli bir konumda olduğunu hatırlatıp Peygamberin onlardan daha üstün vasıflara sahip olmasını sindiremeyerek Ka'b'ı galeyana getirmek istemişlerdir. Peygamberin erkek çocuğunun olmamasından faydalanarak onun soyunun devam etmeyeceğini söylemişlerdir. Ka'b'ın ise "Siz ondan daha üstünsünüz"⁴⁷ sözünü söylemesi üzerine Tebbet sûresindeki "*Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.*"⁴⁸ Âyetleri nazil olmuştur. Bir diğer rivayette ise Ka'b'ın Müslümanları tahkir etmek ve kızdırmak amacıyla Peygamberimizin (s.a.v) amcasının eşi, Abbas'ın hanımı hakkında söylediği beyitler oldukça müstehcen ifadeler içermektedir.⁴⁹

Rasulullah'ın şiir ile ilgili hadislerine bakıldığında şiiri ve şairi desteklediği birçok hadisini görmek mümkündür. Ancak Rasulullah'tan şiirle ilgili menfi hadisler de rivayet edilmiştir. Ebû Hureyre (r.a)'nin rivayet ettiği "*Şüphesiz, adamın içinin irin ile dolup nihayet çürütmesi - yemesi onun için şiir ile dolmasından hayırlıdır.*"⁵⁰ hadisi bunlardan biridir. Ancak Hz. Peygamberin (s.a.v) menfi yöndeki hadislerine bakıldığında şiiri ve edebiyatı direkt kötüleme ve çirkin gösterme amacının olmadığı görülür. Nitekim rivayetler incelediğinde bu tür hadislerin genellikle Rasulullah'ı yeren, İslâmiyete ve müslümanlara kötü söylemlerde bulunan kişilere yönelik olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, Hz. Peygamberin (s.a.s.) Cahiliye şiirine içerik bakımından İslâmî bir perspektif kazandırdığı ve şairlerin düşünme şeklini etkilediği söylenebilir. İslâm'ın ve Hz. Peygamberin edebiyata bakış açısı Cahiliye düşüncesinden farklı olsa da Rasulullah'ın şairleri desteklediği, onları güzel ve tahkîr içermeyen şiirler söylemeye yönlendirdiği söylenebilir. Hz. Peygamber, Cahiliyenin muhatabını aşağılayan şiirlerini yasaklamış, hiciv geleneği İslâm'ın ve Peygamberin de etkisiyle bir nebze zayıflamıştır. İnsanların zayıf noktalarıyla ve eksiklikleriyle alay etmek, lakap takmak gibi tahkir ve tezyif içeren her davranış ve her söz

⁴⁷ İbni Hacer el-Askalânî, *Mevsûatu'l-hâfîz İbn Hacer el-Askalânî el-Hadisîyye*, thk. Velîd b. Ahmed b. el-Huseyn ez-Zuberî vd, (Suudi Arabistan: el-Hikme, 1422/2002), 4/ 673.

⁴⁸ *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meal*, çev. Hayrettin Karaman (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret işletmesi, 2017), Kevser Sûresi, 108/3

⁴⁹ Esat Ayyıldız, "Ka'b b. el-Eşref'in Arap-Yahudi Edebiyatındaki Şiirleri", *Güncel Filoloji Çalışmaları* 1/1, (Aralık 2020), 14.

⁵⁰ İbni Mâce, *Sünen-i İbni Mâce*, nşr. Abdullah Parlıyan, (Konya: Konya Kitapçılık, 2015), 3/2323.

İslâm ahlâkına aykırıdır. Peygamberin hicve yönlendirmemesinin sebebi de budur. Ancak bu durum dönemin bütün şairleri ve edebiyatçıları için geçerli değildir. Zira İslâm'ı kabul etmemiş birçok şair şiirlerini menfî propagandalarla îrâd etmeye devam etmiştir.

İlk vahyin gelişi ve Rasulullah'ın peygamberliğini ilan etmesiyle ona inanmayıp karşı çıkanlar olduğu gibi İslâm'ı kabul eden putperestler de olmuştur. Kabilecilik kültürüne sımsıkı bağlı olan Mekkeliler için yeni dini kabul etmek beraberinde birçok şeye de hazırlıklı olmayı, yaşanacak olumsuzlukları kabul etmeyi gerektiriyordu. İslâm'ı kabul eden ve etmeyenlerle kabileleri arasında ciddi gerginlikler yaşanıyordu.

Şiirin bazen bir kalkan gibi koruyucu, bazen bir kılıç gibi keskin ve bazen de yaydan çıkıp hedefe giden ok gibi nişan alan nükte ve imaları Araplar arasında çok değerliydi. Dolayısıyla her kabilenin şairi kabilesi için kimi zaman kalkan gibi bir savunma hattı olurken kimi zaman düşmana karşı kelimeleriyle kılıçtan daha keskin bir duruş sergiliyordu. Yeni bir inanç sistemiyle tanışan insanlar bu yeni dinle birlikte sınırlılıklarını da kabul ediyorlardı. İslâm'ın alay etmeyi yasaklaması, küçük düşürücü ifadelerden sakındırması sahâbe şairlerin şiirlerini oldukça etkilemiştir. Sosyal ve kültürel yaşamın akışını şiirlerden okumak bu dönem edebiyatını anlamaya yardımcı olacaktır.

Müslüman şairler bu dönemde şiirlerini İslâmî çerçevede söylemeye çalışmış, vahye mutabık kalarak şiirin muhtevasını şekillendirmişlerdir. Arap edebiyatının zengin içeriği, Cahiliye döneminde insanları etkileyen günlük hayatın bir rutini haline gelen şiir ve edebi üslubu dikkate alındığında sahâbenin şiire bakış açısı daha objektif bir şekilde değerlendirilebilir. Şiirin ve şairin kabileler için savunmaya hazırlıklı bir ordu hükmünde olduğunu söylemek yerinde bir tespit olur.

İslâmî dönem şiirini sahâbeden ayrı düşünmek doğru olmaz. Sahâbenin şiire bakış açısı, şair sahâbelerin şiirlerinde ele aldığı konular genellikle İslâm'a karşı duran müşrikler ve kabileler arası mücadeleleri konu almaktaydı.

Dört büyük halifeden biri olan Hz. Ömer'in Cahiliye ve İslâmî dönem şiirine olan net tavrı, sahâbeden şiir söyleyen birçok şairi de etkilemiştir. Hz. Ömer İslâmın getirdiği sınırlılıklara riayet etmiş ve şairleri de bu hususta uyarmıştır. Buna Hassan b. Sâbit ve iki müşrik arasında cereyan eden hadiseyi örnek verebiliriz. Hassân b. Sâbit'e Mekke'den iki

müşrik gelerek “*Hassan! Sen kendi şiirlerini söyle biz de sizin hakkınızda kendi şiirlerimizi söyleyelim*” derler ve Hassân bu teklifi kabul edip şairlerin şiirlerini sonuna kadar dinler. Ancak müşrikler Hassan b. Sâbit’i dinlemeden oradan ayrılırlar. Bu durum karşısında kızgınlığını dindiremeyen Hassan b. Sâbir olan biteni Hz. Ömer’e anlatınca halife iki şairi çağırıp hatalarını telafi ettirir ve orada bulunanlara “*Bu şiiri kinleri uyandırdığı için yasaklamıştım*” der.⁵¹

Dolayısıyla sahâbenin şiire bakışı, Cahiliye şiirine nazaran daha dar bir perspektifte olmuştur. Ancak bu hususta tarihsel süreçte büyüme gelişme evrelerini tamamlamış zengin bir içerik ve biçim kazanmış Cahiliye şiiriyle, yeni oluşmaya başlayan ve henüz sınırları belli olmayan İslâmi şiiri karşılaştırmak adil olmayacaktır.

İslâmi dönem Arap şiirinin oluşumundan bahsederken bu konuda sadece İslâm’ın ve Peygamberin gelişile yeni bir tür “İslâmi Şiir” doğmuştur demek yanlış olur. Zira Cahiliye döneminde zirve noktalara ulaşan Arap şiiri işlevselliğini İslâm’la birlikte koruyacaktır. Şairlerin ve halkın şiire olan bakışını, alışlagelmiş olan şiir anlayışını, Arap toplumunun duymaya alıştığı şiir ahengini bir anda değiştirmek ve bu değişimi toplum nazarında benimsetmek pek de mümkün olmayacağından İslâmi şiir ve edebiyat Cahiliye biçimi, İslâmi içeriğiyle ortaya çıkmıştır. Ancak burada unutulmaması gereken bir diğer husus; Kur’an-ı Kerim’in belagat ve edebî değerinin yüksek olmasıdır ki, bu durum Kur’an’ın muhatap aldığı toplumun büyük bir edebî anlayışa sahip olduğunun en bariz göstergesidir. Kur’an’ın inzâlinin Arap toplumunda büyük yankı uyandırmış olması, İslâm’ı kabullenişte dikkat edilmesi gereken bir husustur. Zira Arapları herhangi bir üslupla ve dümdüz yazılmış bir mesaja inandırmak, bu çağrıya muhatap kılmak onların bu davete icabetini cazip kılmazdı.

İslâmi dönem şiiriyle ilgili ekseri görüş, edebiyatın Cahiliye döneminde olduğu kadar çok ilerlememiş olmasıdır. Bir diğer bakış açısı da şöyledir ki, Hz. Peygamberin İslâm’ı anlatması ve toplumun bu yeni dini kabul etmesiyle daha önce insanların hayatının büyük bir bölümünü kaplayan edebiyat ekseni İslâm inançlı eksene dönmüştür. Dolayısıyla edebiyat her ne kadar önemli dahi olsa savaşlar ve mücadelelerle geçen bu süreçte Arap-İslâm toplumu dinî eksenli bir hayat tarzını benimserken, edebî anlamda Cahiliye döneminde olduğu kadar

⁵¹ Taha Hüseyin b. Selâme, *Min Târîhi’l-Edebi’l-Arabî* (Beyrut: Dâru’l-İlim li’l-Melâyin, 1970), 1/134; Dursun Hazer, “ Hz. Ömer’e Göre Arap Şiiri Ve Şairleri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16/3, (2003), 363.

gelişme ve istikrar sağlanamamıştır. Müslüman olan şairler şiir irad ederken İslâmi çerçeveden çıkmamaya özen göstermişlerdir. Bu durum İslâmi şiire olan ilginin azalmasını da beraberinde getirmiştir. Ancak sanılanın aksine Kur'an-ı Kerim ile birlikte Arapların literatürüne yeni kavramların girmesiyle edebiyatın daha da güçlü bir hal aldığını savunan müsteşrikler olmuştur. Bunlardan bazıları Ebû Zeyd el-Kureşî (ö. 270/786), İbni Reşîk (ö. 463/1071) ve İbn 'Abdi Rabbih (ö. 329/940)'dir.⁵²

İslâm'da büyük bir öneme sahip cihad kavramı savaş ve kahramanlık şiirlerinin daha coşkulu söylenmesini sağlamıştır. Zira Nâbiğa el-Ca'dî (50/670) kabilesinin katıldığı bir savaştan etkilenmiş ve kırk gün şiir söyleyememiştir. Ancak kırk günün sonunda kabilesi savaşı kazanınca mutluluk naraları atarak birden şiir söylemeye başlamıştır.⁵³ Savaşın insan psikolojisi üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Savaşlar bir toplumun en çok birlik olduğu ve kenetlendiği anlardır, dolayısıyla savaşta kayıplar ve acılarla bozulan morallere ve umutsuzluğa düşen insanlara moral vermek, onları cesaretlendirmek adına her dönemde olduğu gibi İslâmi dönemde de şiirler söylenmiştir. Söylenen bu şiirler insanlara cesaret verdiği gibi edebiyatın da savaşta bile devam ettiğinin somut bir örneği olmuştur.⁵⁴

Tarihçilerin bazıları bu dönemde şiirle ilgili bazı ayet ve hadisleri işaret ederek İslâmi dönemde şiirin zayıfladığını savunurlar. Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı ayetlerde şiir ve şairleri eleştiren ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler doğrultusunda hareket eden müsteşrikler Cahiliyeden sonra Arap şiirinin zayıfladığını düşünürler. İslâmi dönemde şiirin zayıfladığıyla ilgili bir diğer görüş ise aslında İslâmi dönemde şiirin daha da geliştiğini savunanların da üzerinde hemfikir olduğu savaşlardır. Bu dönemde İslâmi Arap şiirinin zayıfladığını düşünenlere göre savaşlarla ve mücadelelerle geçen bu süreçte insanların şiir ve edebiyatla daha fazla ilgilenmeye vakitlerinin olmaması onları şiirde ileri seviyeye taşıyamamıştır. Bir diğer açıdan bakmak gerekirse bu konuda Kur'an-ı Kerim'in de payının büyük olduğunu unutmamak gerekir. Kur'an'ın belîğ ve edebî açıdan etkileyiciliğinin yüksek olması Arap toplumunu dehşete düşürmüştür. Bu durum karşısında şairlerin Kur'an'dan etkilendikleri ve kutsallığına saygı duydukları için bir süre şiirden uzak kaldıkları, Allah'ın kelamının üzerine

⁵²Butrus el-Bustânî, *Udebâu'l- 'Arab fi'l-Câhiliyye ve Sadri'l-İslâm*, (Beyrut: el-Cîlu Beyrut,1989), 129-130.

⁵³Şihâbuddîn Muhammed el-Ebşîhî, *el-Mutatrafi kulli fennin mustadraf*, (Kahire: el-Mektebetü'l-Hamhûriye el-Arabiyye, 1302), 69.

⁵⁴Şihâbuddîn Muhammed el-Ebşîhî, *el-Mutatrafi kulli fennin mustadraf*, (Kahire: el-Mektebetü'l-Hamhûriye el-Arabiyye, 1302/1886), 69.

söz söylemeye çekindikleri söylenebilir. Bu vaziyetinde şiir de gerilemeye sebep olduğunu düşünmüşlerdir. Zira bazı şairler, ayetlerde şiir îrad eden müşrikler hedef gösterilmesine rağmen kendilerinin de bu gruba dâhil olduğunu düşünüp korkmuşlardır.⁵⁵

İslâmi şiir birçok müsteşrik tarafından eleştirilmiş ve incelenmiştir. Her bir araştırmacı konuya farklı açılardan bakmış ve kaynaklardan edindikleri bilgiler doğrultusunda kendi yorumlarını da kaydetmişlerdir. Bazı tarihçilere göre şiir, İslâmi dönemde gerileme veya ilerlemenin dışında farklı bir seyirde şekillenmiştir. İslâm ile yeni bir şekle bürünen düşünme ve yaşam stili edebiyatta da etkilerini göstermeye devam etmiştir. Diğer araştırmacılara göre ise şiir bu dönemde biçim bakımından bahsi geçecek çapta bir değişime uğramamıştır. Ancak içerik bakımından İslâm'ın etkisiyle bazı konularda sınırlandırmalar yapılırken bazı konular da daha çok gündem olmuştur. Şairler bu süreçte peygamberi ve sahâbileri öven şiirleri daha fazla dillendirmiştir. Öyle ki, peygamber şairleri Allah Rasulüne methiyeler ve kasîdeler îrad etmişlerdir.⁵⁶

Peygambere şiir söyleyen şairlerden Hassan b. Sâbit'in aşağıdaki dizeleri İslâmî dönem şiirine bir örnektir:⁵⁷

وَأَحْسَنُ مِنْكَ لَمْ تَرَ قَطُّ عَيْنِي وَأَجْمَلُ مِنْكَ لَمْ تَلِدِ النِّسَاءُ

خُلِقْتَ مُبَرَّرًا مِنْ كُلِّ عَيْبٍ كَأَنَّكَ قَدْ خُلِقْتَ كَمَا تَشَاءُ

Gözüm senden güzelini görmedi ve hiçbir kadın senden güzelini doğurmadı,

Sanki kendin istediğin gibi bütün eksikliklerden uzak yaratıldın

el-Hansâ'ya ait aşağıdaki mısralar ise bu dönem şekvâ türüne ve şiirin üslubuna bir örnektir:⁵⁸

⁵⁵ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. Ahmed Ferîd, (Beyrut: Dâru'l İhyâu't-Turâs, 1424/2003), 2/ 467.

⁵⁶ Mişal 'Asî, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'l-Luga ve'l-Edeb*, çev. Emîl Bedî' Ya'kûb, (Lübnan: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 2/ 825-827.

⁵⁷ el-Berkûki, *Şerhu Dîvânu Hassân b. Sâbit*, 21.

أَمْ ذَرَفْتُ إِذْ خَلْتُ مِنْ أَهْلِهَا الدَّارُ

قَذَى بَعِينِكَ أُمِّ بِالْعَيْنِ عَوَّارُ

فِيضٌ يَسِيلُ عَلَى الْخَدَّيْنِ مَدْرَارُ

كَأَنَّ عَيْنِي لَذِكْرَاهُ إِذَا خَطَرْتُ

وَدُونُهُ مِنْ جَدِيدِ الثُّرْبِ أَسْتَارُ

تَبْكِي لَصَخْرٍ هِيَ الْعَبْرَى وَقَدْ وَلِهْتُ

لَهَا عَلَيْهِ رَنِينٌ وَهِيَ مِفْتَارُ

تَبْكِي خَنَاسٌ فَمَا تَنْفَكُ مَا عَمَرْتُ

إِذْ رَابَهَا الدَّهْرُ أَنَّ الدَّهْرَ ضَرَّارُ

تَبْكِي خَنَاسٌ عَلَى صَخْرٍ وَحَقٌّ لَهَا

Gözüne çöp mü kaçtı veya gözün hasta mı, yoksa evin boş kaldığı için mi sürekli yaş döküyor gözlerin,

Onu hatırlayıpandığımda yanaklarımdan sel gibi gözyaşı akıyor,

Toprağın yeni kapatılmış olmasından ve onsuz kaldığı için aklını kaybetmiş bir halde sürekli Sahr'a ağlıyor,

Hansacık ağlıyor, yaşadığı zaman sürecinde de ağlamaya devam edecek, kalbi kırık olduğu halde onun (Sahr'a) gözyaşı borcu vardır,

Hansacık Sahr için ağlıyor, zaman onun canını acıttığında ağlamak ona haktır, hakikaten de zaman eziyetlidir

4. Emevîler Döneminde Şiir

Hulefa-i Râşidin döneminden sonra kurulan Emevî yönetimiyle İslâm toplumu siyasî, edebî ve gündelik hayat başta olmak üzere birçok alanda değişime uğramıştır. Bu değişimlerin bazıları ileri bir gelişme gösterirken bazen de gerilemeler olmuştur. İslâm'ın şâhlanışıyla birlikte kurulan yeni sistemde yönetim, dini kaideleri esas alıyordu. Bu sebeptendir ki, halifelik makamı soydan devam etmiyor şer'i hükümlere göre belirleniyordu. Ancak Emevîler döneminde bu yönetim sistemi soydan devam eden bir yapıya bürünmüştür.

⁵⁸ Tumâris binti 'Amr İbnu'l-Hâris b. er-Reşîd es-Selmâ el-Hansâ, *Dîvânu'l-Hansâ*, thk. Hamdû Tammâs (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2004), 45.

Dolayısıyla Emevî döneminin geneline bakıldığında her anlamda Sadru'l-İslâm'dan farklı bir günlük yaşamın olduğu görülür. Bu dönemde yöneticiler, halk zevk ve sefaya daha fazla düşmüş, dinî hassasiyetler zayıflamıştır. Edebî hayatta tıpkı Cahiliyede olduğu gibi kadın ve şarap eksenli şiirler söylenmeye başlamıştır.⁵⁹ Emevîlerde fethedilen toprakların genişlemesi, buralarda yaşayan gayrimüslim ve Arapça bilmeyen tebanın olmasıyla hem sosyo-kültürel hayatın hem de edebiyatın bu durumdan etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu durum dil problemini de beraberinde getirdiği için filoloji çalışmalarının doğmasına sebep olmuştur. Zira fethedilen topraklarda İslâm'ı tercih eden halkın Kur'an-ı Kerim'i yanlış okumamaları ve Arapça'yı konuşurken hatalı hareke kullanımlarının olmaması için Kur'an'a harekeleme sistemi bu dönemde getirilmiştir. Emevîlerin kurduğu Kûfe ve Basra şehirleri bu dönemin merkez şehirleri olmuş, devletin sosyal ve siyasî hayatının aktığı bir toplanma yeri haline gelmiştir. Araplar bu şehirlerde Ukâz benzeri panayırılar düzenlemek amacıyla Mirbed⁶⁰'i kullanmışlardır.⁶¹ Bu iki şehir aynı zamanda ileride Arap diline yön verecek nitelikte ilmin geliştiği merkezler haline gelecektir. Emevîler dönemine bakıldığında İslâmı yeni tanışmış ve benimsemiş müslümanların olması her ne kadar fetihleri arttırmış, İslâmı yayma çalışmaları yapılmış olsa da Cahiliye gelenek ve göreneklerine, Cahiliye şiirine bir dönüş görülmektedir. Çok fazla cariyeye alınmaya başlanması, İslâmı bağdaşmayan şaraplı, müzikli eğlence gibi adetlere yönelim gösterilmesi Cahiliye tarzı yaşamı Emevî yöneticilerinin ve halkının unutmamış olduklarını göstermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki Emevî edebiyatını tek başına kendi dönem ve sınırları içinde değerlendirmek büyük tabloyu görebilme açısından eksiklik olur. Cahiliye döneminin tamamen bitip yeni bir dönem olarak İslâmî anlayışın ortaya çıktığını söylemek yanlış olur. Zira iki dönemi iç içe geçmiş şekliyle incelemek, Emevî edebiyatını anlama bağlamında daha gerçekçi olur. Zira Arap toplumunun tamamı henüz Cahiliye dönemi olarak adlandırılan dönemi yaşarken İslâmî hayat bu kültürün içine doğmuştur. Edebiyat her ne kadar etkilemiş ve etkilenmiş olsa da Emevî döneminde tekrar aslına rücu ettiğini söylemek yerinde olacaktır.

Bu dönemde Cahiliyeye yeniden dönüşün bir ürünü niteliğinde gazeli görmek mümkündür. Ancak bu türün içerik bakımından İslâmî çerçevenin sınırları dışına çıktığı da tespit edilmiştir. Bu dönem edebiyatının, sınırları zorlayarak hiciv ve medîhte de aynı

⁵⁹ Ahmet Kazım Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2015), 72.

⁶⁰ Basra yakınlarında bulunan yerleşim yeridir.

⁶¹ Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, 73.

yönelimleri göstermiştir. Örneğin; hac mevsiminde kadınlar ve erkeklerin birlikte tavaf yapmasından etkilenen şairler, Cahiliyede olduğu gibi kadınlara övgü dolu beyitler söylemişlerdir. Bu şairlerden biri de Ömer b. Ebî Rebî'a'dır.⁶² Zevk ve sefaya olan zaafı Emevî dönemi edebiyatını gazele sürüklemiştir.

Bu dönemin medîh ve hicvi en az gazel kadar ileri gitmiştir. Emevîlerde medîh ve hicvin ne kadar geliştiği bu döneme damgasını vuran üç hiciv şairinden anlaşılabilir. Ahtâl, Cerîr ve Farazdak Emevî döneminin üç hicivcisi olarak bilinen en meşhur şairleridir. Emevî yöneticileri tıpkı Cahiliye kabileciliğinde olduğu gibi soy ve nesepleriyle övünmeyi, zayıf olanı şiirle aşağılamayı adet haline getirmişlerdir. Meliklerin ve sultanların şairleri de bu konumda yerlerini almışlardır. Arap dili ve belâgatında mâhir olan, hitabetiyle Emevî yöneticilerini etkileyen şairler şiirleriyle saraya girerek burada halife ve valileri methetmişler, ancak sarayda uzun süreli kalamamışlardır. Bu duruma sebep yöneticilerin kısa süreli makamlarında kalışlarıdır. Şairler; yeni yöneticilere kendilerini ispatlamalarının uzun zaman almasından, gururu ağır basan şairlerin dayanamayıp tahta çıkan devlet büyüğünü hicvetmelerinden, şairlerle yeni gelen yöneticinin yıldızının barışmamasından kaynaklı güçlü ve kalıcı bir statü elde edememişlerdir. Emevîler döneminde fethedilen toprakların genişlemesiyle farklı din, dil ve ırkın tek bir devlet çatısı altında yaşamaya başlaması siyasi hayattan edebi hayata kadar birçok birimde hissedilir olmuştur. Devletin daha kozmopolit bir yapıya bürünmesiyle birlikte mevâlî⁶³ politikası benimsenmiş ve bu da halkın ayrışmasına zemin hazırlamıştır. Yine Emevîlerde medîh ve hicvi tetikleyici bir diğer unsur da mezhepler olmuştur. Hâricîler olarak nitelendirilen grup siyasî ve edebî sahada Emevîler için devamlı bir tehdit olduğundan bu dönemin gündem maddeleri arasında yer almaktadır.⁶⁴ Emevîlerde valileri, halifeleri övmek onları yüceltmek üzere şiir söyleyen şairlerin olması ve bu şairlerin ödüllendirmesi, medîh ve hiciv türünün gelişmesine sebep olan bir diğer unsur olmuştur.⁶⁵ Yöneticiler bu övgülerden memnun olmuşlar ve kendilerine ait birer şairi benimsemiş onu her şiir söylediğinde ödüllendirmişlerdir. Şairler halife ve valilere methiyeler yazdıkları kadar onların düşman ve rakiplerini yeren hicviyelerle de halifelerin mükâfatına mazhar olmuşlardır. Bu şairlerden biri daha evvel de bahsedilen Emevî dönemi hiciv şairi Ahtâl'dır.

⁶² Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, 77.

⁶³ Mevâlî: Arap olmayan halk.

⁶⁴ Eyüp Sevinç, "Emeviler Dönemi Siyasi İçerikli Şiir", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* cilt 4/ sayı 8, (güz 2014), 171.

⁶⁵ Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, 76.

Zengin bir sosyal yapıya sahip olan Emevî devletinde kendisi Hristiyan olan Ahtal, Yezid'in ilgisini çekmeye çalışarak siyasi arenada Yezîd adına methiyeler, onun rakiplerine ise hicviyeler söylüyordu.⁶⁶ Emevî hicvinin bir diğer meşhur şairi ise Farazdak'tır. Farazdak hicivde iyi olduğu kadar Hz. Ali ve onun soyunu öven medîh şiirleriyle de ön planda olan bir şairdir. Hz. Ali ve onun ailesinin yaşadığı talihsiz olaylara kayıtsız kalamayan şair onları yücelten şiirler söylemekten hiçbir dönemde geri durmamıştır. Methettiği kişileri daha sonrasında hicveden şiirleri de olan Farazdak Hz. Ali ve ailesi için hiçbir zaman hicviye söylememiştir. Hatta onları hicveden şiirlere karşılık kızgınlığını dile getirmiştir. Onun Hz. Ali'yi ayıplayan Medine valisi Ziyad b. Ebîh'e yönelik söylediği bir hiciv örneği şu şekildedir:⁶⁷

رأيت الناس يزدادون يوما فيوما في الجميل وأنت تنقص
كمثل الهر في صغر يغالى به حتى إذا ما شب يرخص

İnsanların gün be gün iyilik/güzelliklerini artırdığını görüyorum, sen ise eksiltiyorsun.

Çok küçük yavru kedi gibi, genç olmasa da değersizdir.

Farazdak'a ait olan bir şiirdeki öedih örneği ise şöyledir:⁶⁸

و ما الشمس ضوء الشرقين إذا بدت ولكن ضوء المشرقين بخالد
ألم تركفي خالد قد أدركنا على الناس زرقا من كثير الروافد

Doğunun ve batının aydınlığı güneş ile aydınlanmaz, ama doğu ve batı Hâlid'in nuru ile aydınlanır,

⁶⁶ Carl Brockhmann, “ Emeviler Döneminde Şam ve Irak'ta Arap Edebiyatı”, çev. Selman Yeşil, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/3, (2014), 252.

⁶⁷ Es-Seâlebî, *Semâru'l-kulûb fi'l-mudâf ve'l-mensûb*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim ,(Kahire: Dâru'l Ma'ârif, 1119), 1/653.

⁶⁸ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, thk. Semîr Câbir, 21/316.

Hâlid'in avuçlarının çok yönden insanlar üzerine akan rızık nehirleri olduğunu görmüyor musun?

Emevî döneminin bir diğer meşhur şairi ise Cerir'dir. Daha çok Farazdak ile atışmalarıyla da gündemde olan Cerir, Haccac ve Muâviye'nin yakınında olup şiirler söylemiştir. Halife ve valilerden daha fazla dönemin diğer şairleriyle atışma şeklinde şiir söylemiştir. Emevi Dönemi şairlerinden olan Ahtal'a ait olan aşağıdaki methiye ise bu dönemin tasvirine önek teşkil etmektedir.⁶⁹

وما الفرات إذا جاشت حوالبه	في حافتيه وفي أوساطه العشر
وذعدعته رياح الصيف واضطربت	فوق الجأجي من آذيه غدُر
مسحنفر من جبال الروم يستره	منها أكافيف فيها دونه زور
يوماً بأجود منه حين تسأله	ولا بأجهر منه حين يجتهر

Fırat bile değil, dalgaları her iki yanında kabardığı ve (kökünden kopmuş) ağaçlar, ortasında (yüzdüğü) zaman...

Yaz rüzgârlarının onu galeyana getirdiği ve su birikintilerinin pruvalar üzerinde dalgalarından çarpıştığı,

⁶⁹Ebû Mâlik b. Gays b. Gavs el-Ahtal, *Dîvânu'l-Ahtal*, şrh. Mehdi Muhammed Nâsiruddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 103-104.

Hızlıca, Rum (Anadolu) dağlarından, kenarları onları orada saklayan ve onsuz (rotalarının) kaydığı.

(Fırat), bir gün bile, istendiğinde ondan (Abdumelik'ten) daha cömert ve bakıldığında daha ısıltılı (değil)⁷⁰.

Bu dönemde öne çıkan diğer şairlerden Ömer b. Ebî Rebî'a (ö. 710/711) gazel türünde kendini geliştirmiştir. Gazel türünde eser veren bir diğer şair Cemîl b. Ma'mer'dir.(ö. 699/700) Cerîr b. Âtiyye de (ö. 728?) aynı dönem hiciv şairlerindendir.⁷¹

Emevî dönemi edebiyatına bakıldığında genel olarak her alanda bir gelişme ve değişim görülmektedir. Her ne kadar yeni fetihlerin, cariyelerin, zenginliğin etkisi yadsınamayacak derecede büyük olsa da bu dönemde genel ifadeyle Cahiliye edebiyatına, kabile taassubiyetine ve eskiye özlem görülür. Ukâz benzeri Mirbed'in kurulması; gazelin eskisi gibi kadınları, şarabı ve şehvî konuları içeriğine alması; hicvin düşmanın moralini bozma aracı olarak kullanılırken medihin yöneticiler tarafından kendi soy ve özelliklerini övme yöntemi olması bu özlemin neticeleridir. Ancak bu değişimi geriye doğru nitелеmek yanlış bir tespit olur. Zira Emevî döneminde tamamen Cahiliyeyi taklitten ziyade bu kültürün birlikteliğiyle zenginleşen ve gelişen bir edebiyat ortamı ortaya çıkmıştır. Edebiyatta sadece şiirde değil, yanı sıra nesirde de büyük ilerlemeler olmuştur. Siyasi mesajlaşma veya iletişim şekli olarak nitelenebilecek tevkîat bu dönemde gelişme kaydeden bir edebi tür olmuştur.⁷²

Bu dönem edebi sahasında birkaç özellik şu şekildedir;

Cahiliye kabileciliği tekrar ortaya çıkmıştır.

Gazellerde ve şiirin diğer türünde aşk teması baskın hale gelmiştir.

Yeni yerler fethedilip farklı kültürlerin etkisi altına giren toplumda bu kültürel farklılık şiiri değişime uğratmıştır.

5. Abbâsîler Döneminde Şiir

⁷⁰ Esat Ayyıldız, "el-Ahtal'ın Emevilere Methiyeleri", *DTCF Dergisi* 2/57 (27 Aralık 2017), 949.

⁷¹ Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, 76-79.

⁷² Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, 73.

Abbâsîler; h.132/ m.749 yılında kurulup, h.656/m.1258 yılına kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Emevîlerin son dönemlerinde hilafetin Rasulullah'ın amcasının soyuna geçmesi hususunda anlaşmazlığa düşülmüş ve bu durum halkın bir kısmının ayaklanmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanı sıra Emevî devletinde yaşayan mevalî halkın devlet tarafından desteklenmemesi ve yok sayılamayacak kadar artmış olması devletin içerden çöküşünün fitilini ateşlemiştir. Bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak Emevî devleti yıkılmış ve yerine Kûfe'de Abbâsî devleti kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren beş asırlık ömrü olan Abbâsî devleti bir önceki dönem olan Emevî devletinin genişlettiği sınırlar ve sosyo-kültürel hayatın çeşitliliğiyle edebiyatın yetkin olduğu bir ortama doğmuştur. Tarihçiler, Abbâsî dönemini bölümlere ayırıp incelemişlerdir. Zira Abbâsî edebiyatında Emevî dönemine nazaran ayakları yere basan bir edebiyat oluşmuştur. Tarihi seyir bir anda değişirken edebi hayatta da değişimin bu kadar hızlı olmasını beklemek doğru olmayacağından, çalışmada bu tarihsel sınıflandırma kullanılmayacaktır. Ancak bir dönemin edebiyatı tarihsel süreçten ayrı düşünülemez. Bu iki alan iki kardeş gibi birbirinden bağımsız değildir. Bu sebeptendir ki, tarihsel sürece hâkim olmakta fayda vardır. Zira çalışmanın da konusu olan Tuğrâî, dördüncü Abbâsî döneminde yaşamıştır.⁷³

Emevî devleti genişleyerek sınırları batıya dayanınca, buradaki farklı milletlere ait insanlar İslâm devleti çatısı altında yaşamaya başlamışlardır. Böyle bir ortamın oluşmuş olması, Abbâsî devletine Emevî döneminden kalan bir miras olmuştur. Farsların (Sâsânî) ve Türklerin de Abbâsî döneminde tarih sahnesine beraber çıkmasıyla üç dilli, çok kültürlü, etnik renklerin harmanlandığı bir süreç başlamıştır.⁷⁴ Arap toplumuna katılan Türkler, Abbâsî devletinde askeri kademe de söz sahibiyken; Farslar yönetim sisteminde ön plana çıkmıştır.

Abbâsî devleti kurulurken halkı ve yaşam şeklini, devlet yönetiminin olduğu baş şehirleri bundan ayrı incelememek gerekir. Zira Emevî döneminde siyasi başkent olan Şam ve kültürel açıdan önemli olan Kûfe Abbâsî yönetiminde tercih edilmemiştir. Bunun sebepleri arasında bu iki şehirde meydana gelen düşünce ekolleri ve siyaseti de derinden etkileyen mezhepçilik söylenebilir. Karışıklıklardan arınmış ve yeni bir düzenin kurulacağı kaos ortamının olmadığı bir şehir kurmayı isteyen Abbâsîler bu fikir için Bağdat'ı seçmişler ve bu

⁷³ Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, 81-82.

⁷⁴ Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 34.

şehri adeta yeniden tasarlamışlardır.⁷⁵ Kendi döneminde ilmin ve bilimin başkenti olan Bağdat batıdan ve doğudan birçok meraklı bilgiyi kendisine çekmiştir. Abbâsî döneminde perspektifin ve bilginin daha geniş olduğu, paradan ve ganimetten kıymetli hale geldiği görülmektedir. İlmi ve kültürel açıdan İslâm devletleri arasında kıyas yapılacak olursa o dönemde başkent olan Bağdat en zengin zamanını Abbâsîler döneminde yaşamıştır. İslâmiyetin Arap olmayan toplumlarda da yaygınlaşmaya başlaması, Emevî devletinin bu döneme bir mirası olmuş ve Abbâsî devletini çok uluslu ve tek inançlı bir yapıya dönüştürmüştür. Bu durumun doğal bir neticesi olarak devlet kozmopolit yapısıyla edebî, kültürel ve sosyal alanda zenginleşmiştir. Arap, Türk, Fars, Berberiler gibi karmaşık bir toplumun elbette olumsuz yanları olmuştur. Ancak birçok açıdan faydaları ve zenginliği yadsınamayacak kadar fazladır. Öyle ki Ortaçağın bilim merkezi olan Bağdat'ta devrin en önemli bilim insanları yetişmiş, bu şahsiyetler asırlar sonra dahi okunan ve istifade edilen eserler vermişlerdir. Bu dönemin en bilinen isimlerinden olan Kindî; tıp, felsefe, astronomi ve fizik alanlarında önemli çalışmalar yapmıştır. Yine bu dönemde yaşamış olan Hârizmî matematik alanında önemli çalışmalar yapmış ve bu alanda *Hisâbü'l- Cebr ve'l-Mukâbele* adlı eseri yazmıştır. Dönemin bir diğer önemli ismi günümüzde *el-Kânûn fi't-Tıbb* eseri hala popülerliğini koruyan İbni Sînâ'dır. Kaşgarlı Mahmut Dîvân-ı Lügati't-Türk'ü bu dönemde yazmış ve bu eseriyle diğer milletlere Türkçeyi öğretmeyi amaçlamış bir diğer önemli isimdir.⁷⁶ Cezerî, Gazzâlî ve dönemin Evliya Çelebi'si İbni Batûta bu dönemde yaşamış diğer önemli kişilerdir.

Ayrıca bu dönemde ilme ve bilime olan merakın artması ve farklı şehirlerden insanların bu önemli kişilerden dersler almak için Bağdat'a akın akın gelmesi ilk eğitim sisteminin temellerinin atılmasına vesile olmuştur. Dönemin bilinen bir diğer âlimi Nizâmülmülk; ileride tüm dünyanın kaynak olarak eserlerinden, fikirlerinden, eğitiminden faydalanacağı ve Yüksek Öğretim kurumu niteliğinde olacak Nizâmiye Medreselerini kurmuştur.⁷⁷

⁷⁵ Hüseyin Polat, Abbâsî Dönemi Şiiri Ve Şairlerine Genel Bir Bakış, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/14, (Eylül 2018), 639.

⁷⁶ Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, s.86.

⁷⁷ Ebu'l-Abbâs Şemsü'd-Din Ahmed b. Ebî Bekr İbni Hallikân, *Vefayaâtü'l-A'yân ve 'Nbe'u Ebnâü'z-Zamân*, thk. Hasan Abbâs (Beyrut: Dâru's-Sadr,1978/1398-1399), II/129.

Abbâsî dönemine bakıldığında beşerî bilimlere olan ilginin ve merakın arttığı görülmektedir. Hiç şüphesiz bu durumdan dönemin edebiyatı da nasibini almıştır. Bu dönemde medreselerde tıp, astronomi, fizik ve matematik gibi dersleri okuyan talebelerin bu dersleri daha kolay ve basit yolla öğrenmeleri için öğretici şiirler îrâd edilmeye başlanmıştır.⁷⁸ Bu durumun bir diğer sebebi ise bilimsel çalışmalara ilgiyi arttıran çeviri faaliyetleri olmuştur. Batıdan ve doğudan gelen birçok insan beraberinde kültürünü de yaşadığı yerlere taşıyordu. Bu da birlikte yaşayan toplumların birbirlerine olan ilgisini celb etmeye başlamıştı ki bu sebepten çeviri faaliyetleri artarak ciddi bir ivme kazanmıştı.⁷⁹ Çevirilerin artmasıyla Bağdat'ın ilmî ve fikrî hayattaki konumu ileri bir yere taşınmıştır. İslâm çatısı altında yaşayan gayrimüslim ve Arap olmayan halkın çeviri faaliyetleri üzerinde büyük etkisi olduğu gibi kültürel ve edebi hayatı da etkilemişlerdir. Bu süreçte gelişen eğitim faaliyetleriyle ortaya çıkan didaktik şiirler, ileri tarihlerde başka medeniyetlerin faydalanacağı bir literatür olmuştur.

Eğitim-öğretim faaliyetlerinin ciddi ivme kazandığı bu süreç hiç şüphesiz insanları daha fazla düşünmeye ve aklın sınırlarını zorlamaya itiyordu. Bu durumun bir neticesi olarak insanlar felsefî düşünmeye ve hatta bu alanda eserler vermeye başlamışlardır. İnsanlar hayattan lezzet almaya, yaşamın ve varlığın sorgulamasını yaparak yeni düşünce ve hayat tarzının gelişmesine sebep olmuşlardır. Emevî milliyetçiliğinin de bu dönemde ortadan kalktığı görülmektedir. Farklı ırkların bir devlet çatısı altında yaşaması bu durumu örneklendiren bir husustur. Abbâsî döneminin bu kadar farklı fikirlere açık hale gelmesi yaşam tarzına ve edebi zevklerine de yansımıştır. Halkın yaşam standardının artması ve hayati kaygılarının olmaması onların müreffeh yaşama, sanatsal faaliyetlere ve edebiyata yönelmelerini sağlamıştır. Hatta bir zorunluluk kesbetmeden, zevk almak için bu alanlarla ilgilenmişlerdir. Yeni saraylar inşa edilmesi ve mimarinin de güzelleşmesiyle refah seviyesi yükselen Araplar, bu durumu şiirlerine de taşımışlardır. Abbâsî şiirine vasf türünde gazeller eklemişlerdir. Araplar görselin hoşluğundan etkilendiği kadar duyduklarından da daha fazla etkilenen bir toplumdur. Zira yine aynı dönemde yaşamış olan Beşşâr b. Burd'un şiirinde geçen şu ifade bu konuya güzel bir örnek olmuştur.

⁷⁸ Polat, "Abbâsî Dönemi Şiiri Ve Şairlerine Genel Bir Bakış" s. 641.

⁷⁹ Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, s. 83.

80 وَ الْأُذُنُ تَعْشَقُ قَبْلَ الْعَيْنِ أَحْيَانًا

يَا قَوْمُ أَذُنِي لِبَعْضِ الْحَيِّ عَاشِقَةٌ

Kavmim! Kulağım birine âşıktır ve bazen kulak gözden önce âşık olur.

Bu dönem halkı şiirden lezzet almayı biliyor, zevk için şiiri dinliyor ve şiire değer veriyordu. Edebi zevkin daha önceki dönemlere göre arttığı bariz bir şekilde görülmektedir. Şiirin İslâmi dönemde yeni oluşan inanç eksenli yapısı daha oturmamıştı. Emevîlerde ise Cahiliye şiirine ve klasik tarza bağlılık söz konusuydu. Emevîlerin sosyal ve kültürel hayatta çok değişiklikler olmasına rağmen şiirde ve edebiyattaki eski-yeni deviniminden çıkamadıkları görülür. Ancak Abbâsî döneminde edebi hayatın daha da olgunlaşmış olduğunu, renklendiğini, edebi çeşninin zenginleştiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Abbâsî dönemi edebiyatında soyut imgelerin arttığı da gözlemlenmiştir. Abbâsî şiirinde eski-yeni çatışmasından ziyade daha çok yeni ve özgün bir tarz oluşmuştur. Şiir alışlagelmiş soy, kabilecilik, kadın ve şarap gibi konulardan çıkmış ve yeni konuları da gündemine alarak daha zengin bir hale gelmiştir. Edebiyata yeni eklenen konular arasında astronomi, felsefe ve tabiat ilimleri gibi mevzular daha da işlenir hale gelmiştir. Abbâsî dönemini "hürriyet dönemi" olarak nitelendirmek mümkündür. Çünkü insanlar sosyal hayatta zevk ve sefa içinde yaşarken edebiyatta da şairler her konuyu şiirlerine rahatça almışlardır. Bu dönemde çok çeşitli alanlarda gazeller yazılmıştır. Bu türün bir örneği de *gazelü'l-müzekker* olarak nitelenen gazel türüdür.

Abbâsî dönemi şiirde olduğu kadar nesirde de ön plana çıkmıştır. Edebiyatın özgür bir dille ifade edildiği ve konularını dahi genişlettiği bu dönemde yüksek bir anlayış kabiliyeti oluşmuş ve basite kaçılmamıştır. Bu sebeptendir ki, bu dönemde makâmat denilen yazı türü ortaya çıkmıştır. Anlaşılması oldukça zor olan hikâyelerden oluşan makâmeler dönemin nesir türü örnekleridir. Bu türün en önemli iki temsilcisi ise Bedîu'z-Zemân el-Hemedânî ve Harîrî'dir.⁸¹

Abbâsî döneminde hemen her alanda gelişmeler yaşanırken şairlere verilen kıymet ve değer artmış ve şairler artık şiirlerine yüksek mükâfatlar almışlardır.⁸² Bu durumun doğal sebebi olarak medîh türünün bu dönemde ilerleme kaydetmesi gösterilebilir. Öyle ki saray

⁸⁰ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1986), 687.

⁸¹ Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, 116.

⁸² Polat, "Abbâsî Dönemi Şiiri Ve Şairlerine Genel Bir Bakış", 645.

şairlerinin halifelere yazdığı şiirler onları memnun etmiş ve şairleri mükâfatlandırmakta cimrilik etmemişlerdir. Şairler, halife ve devlet büyüklerini överken dinlerine bağlılıklarını, zühd sahibi, takvalı ve iyi bir yönetici oluşlarını medh ederler.⁸³ Bunların yanı sıra kendisini ve ailesini medh eden şairler de olmuştur. Bu dönem medîh türünde şiir söyleyen şairler; İbnu'l-Mu'tez, Ebû Bekr es-Sûlî, Mervân b. Ebi'l-Cenûb Ebu's-Samt, Ali b. Yahâ en-Necm ve es- Sanavberî'dir.

Bu dönemde hiciv türünün muhtevasının değiştiği görülmektedir. Şâhısları, onların zayıf yönlerini ve soylarını hicveden şiirlere Abbâsî edebiyatında pek rastlanmamıştır. Ancak bu dönem edebiyatında bir toplumsal duyarlılık söz konusudur. Bu sebeple şairler hicvederken cahili bir gelenekle değil, medenî bir bakışla eleştiri yapmışlardır. Toplumdaki yanlış gidişatı eleştiren şiirler Abbâsî hicvinin temelini oluşturmuştur. Örneğin; Beşşâr b. Burd Cahiliye dönemi adetlerini yeren şiirinin bir kısmında şöyle diyor:⁸⁴

و لم يَـأَيـد نـسِـيًّا وَ لَا هَوَى لِلنُّصْبِ

*Unutkanlığa tutulup putlara sevgi beslememiştir...*⁸⁵

Sözleriyle Cahiliye döneminde putlara tapanların adetlerinden vazgeçemediklerini hicvetmiştir.

Abbasi dönemi şiir örneklerinden bazıları da şöyledir:

Ebu'l-Atâhiyye'ye ait olan aşağıdaki dizeler de insanların dünyaya dalmışlığından şikayet edilmektedir.⁸⁶

يَا عَجَبًا لِلنَّاسِ لَوْ فَكَّرُوا أَوْ حَاسَبُوا أَنْفُسَهُمْ أَبْصَرُوا

⁸³ Nurullah Yılmaz, "Üçüncü Abbâsî Asrı Şiirinde Ana Temalar" *Doğu Esintileri İranoloji, Fars Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4/7, (2017), 131.

⁸⁴ Beşşâr b. Burd, *Dîvânu beşşâr b. Burd*, thk. Muhammed et-Tâhir İbn 'Âşûr (Cezayir: Vizâratu's -S aḳâfeti'l-Cezâ'iriyye, 2007), I/390.

⁸⁵ Esat Ayyıldız, "Abbâsî Dönemi Şairi Beşşâr B. Burd'un Uzun Manzumeleri", *Filoloji Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*, 2/1 (Şubat 2021), 48.

⁸⁶ İsmâil b. Kâsım b. Süveyd b. Keysân Ebu'l-Atâhiyye, *Dîvânu Ebi'l-Atâhiyye* (Beyrut: Dâru'l-Beyrût, 1986), 178.

وَعَبَرُوا الدُّنْيَا إِلَى غَيْرِهَا فَأَتَمَّا الدُّنْيَا لَهُمْ مَعْبَرٌ

وَالْحَيُّ مَا لَيْسَ بِخَافٍ هُوَ الْ مَعْرُوفُ وَالشَّرُّ هُوَ الْمُنْكَرُ

وَالْمَوْرِدُ الْمَوْتُ وَمَا بَعْدَهُ الْ حَشْرُ فَذَاكَ الْمَوْرِدُ الْأَكْبَرُ

İnsanlara şaşıyorum, düşünüp nefislerini sorgulasalardı görürlerdi,

Dünyayı ve dünyalıkları bırakıp ahirete yöliirlerdi zira dünya onlar için sadece bir köprüdür,

Hayır; insanların bildiği ve gizlemediğidir, şer ise kötülüktür,

Vaadedilen ölüm ve ondan sonraki mahşerdir, en büyük vaat ise budur

6. Büyük Selçuklu Döneminde Dil, Edebiyat ve Kültürel Hayat

Büyük Selçuklu Devleti h.429/m.1037 tarihinde İsfahan'da kurulmuştur.⁸⁷ Fetihlerle birlikte çok geniş bir coğrafyaya yayılmış ve varlığını uzun süre devam ettirmiştir.⁸⁸ Tarihi kaynaklar incelendiğinde tarihçilerin Büyük Selçuklu Devletini dönemlere ayırarak bahsettikleri görülmektedir.

Birinci dönem; M.1055/h.447 yılında kurulmasından Melikşah'ın vefatına (1092/ 484) kadar geçen süre, ikinci dönem Melikşah'ın vefat etmesiyle ortaya çıkan hükümdarlık kavgasıyla başlayan ve 1157 (h.557)'de Sultan Sencer'in ölümüyle sona eren dönem, üçüncü

⁸⁷ Ömer Ferrûh, *Târîhu 'l-edebi 'l-arabi* (Beyrut: Daru'l-ilm li'l-melâyîn,1981) 3/143.

⁸⁸ G.M. Kurpalidis," *Büyük Selçuklu Devletinin İdarî, Sosyal Ve Ekonomik Tarihi*", çev. İlyas Kamalov (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 13.

dönem ise devletin çöküşünü ve gerilemesini kapsayan, Sultan Sencer'in ölümünden 3. Tuğrul'a (m. 1194 h.590) kadar olan dönemdir.⁸⁹

Büyük Selçuklu Devletinin toplumsal yapı itibariyle gerek fetihler gerekse himayesine giren topluluklar neticesinde kozmopolit bir yapıdan oluştuğu görülmektedir. Yönetimin Türk olmasının da etkisiyle çoğunluk bu millettten oluşsa da Arap, Rum, Fars kökenli bir halkın oluşturduğu kültürel açıdan oldukça zengin bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Toplumun farklılığı, mezhepler arasında oluşan çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu döneme ait kaydedilen kaynaklarda, mezheplerin ağırlıkta olduğu hatta dönemin siyasetine etkisi olduğu gözlemlenmiştir.⁹⁰ Ayrıca Büyük Selçuklu Devletinde tasavvufi hareketler yoğunlaşmış ve Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, Gazzâlî, İbnü'l-Fârız gibi tasavvuf âlimleri yetişmiştir.

Tarihsel açıdan bu çalışmada Büyük Selçuklu Devletinin dil, edebiyat ve kültürel hayatına değinme amacı; Tuğrâî'nin Abbasi dönemi ve Selçuklu Döneminin ortak tarihleri içerisinde yaşamış ve her iki devlet ile de ictibaslarda bulunmuş olmasıdır. Büyük Selçuklu Devleti de Abbasi Devleti gibi hem geniş devlet sınırlarına hem de kozmopolit bir yapıya sahip olduğundan dolayı birçok dil ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu dillerden Selçukluları en çok etkileyen ikisi Arapça ve Farsça olmuştur.⁹¹ Bu dönemde Arapça her alanda çok fazla ön plana çıkan bir dil olmamıştır. Toplumun Araplardan oluşmaması bu husustaki önemli etmenlerden biridir. Gerek coğrafi gerek tarihsel yakınlık dolayısıyla Selçuklu ve Abbasi birbiriyle etkileşimde bulunmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak bilim alanında oldukça gelişmiş ve çeviri faaliyetleriyle zenginleşmiş olan Abbasi Devleti, Selçuklu Devletini ilmi yönden beslerken kendi dilini de bu devletin coğrafyasına taşımıştır. Hatta yazı kültüründe gelişen Abbasi şair ve edipleri başta Tuğrâî olmak üzere Selçuklu devleti bünyesinde devlet kademelerinde görevler almışlardır. Dolayısıyla Büyük Selçuklu Devleti adeta kültürlerin, dillerin ve toplumların birbiriyle boca edildiği büyük bir kazan vazifesi görmüştür. Selçuklunun bu çok kültürlü yapısı her kademeye hakim olan tabakanın dilini bu alana daha çok entegre etmesine sebep olmuştur. Siyasi, kültürel ve askeri alanlarda söz sahibi olan Farslar, Araplar ve Türklerin kendi dilini aynı devlet çatısı altında yoğunlukta olduğu

⁸⁹ Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 143.

⁹⁰ Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 145.

⁹¹ Ahmet Kartal, "Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (Aralık 2008), 99.

kademede kullanması bu hususa bir örnek olmuştur.⁹² Ancak bu döneme bakıldığında milliyetçiliğin hiçbir ırk tarafından gündeme gelmediği aksine bu birlikteliğin Selçuklu Devletine; sanatta, bilimde ve siyasette büyük zenginlikler bıraktıkları söylenebilir. Selçuklu dönemi tarihi ve edebiyatıyla ilgili daha geniş bilgilere ulaşabilmek için Farsça ve Arapça kaynakların incelenmesi gerekmektedir. Tarihi bazı kaynaklar doğrultusunda edinilen bilgilere göre Selçuklu sultanları ve devlet adamları edebiyata önem vermişlerdir. Farsçanın devlet kademesinde ve halk arasında daha yaygın konuşulduğu Selçuklu'da sultanlara ait farsça şiirlere rastlamak mümkündür. Bu durum dönemin, dil ve edebiyata önem verdiğini, bedî zevkinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak Selçuklu edebiyatı yönetimde konuşulan dil olan Farsçanın etkisi altında kalmıştır. Abbasi döneminde saray şairleri olduğu gibi bu dönemde de edebiyat ve şiir oldukça kıymet görmüştür.

Birçok şair ve âlimin yetiştiği, medreslerin ve eğitim faaliyetlerinin temelini oluşturan ilk adımların atıldığı bu dönemde edebî faaliyetlerin de oldukça aktif olduğu görülmektedir. Büyük Selçuklu Döneminde yaşayan şairlerin hayatına bakıldığında birçoğunun bilimsel veya ilmî konularda çokça donanımlı olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra bu dönemde edebî yönünü geliştiren âlim, filozof veya siyasetçiye çokça rastlanmaktadır. Örneğin, kimya alanında yaptığı çalışmalarla adından söz ettirmesinin yanında siyasi arenada bulunmuş ve edebî açıdan popülerliğini hala koruyan Lâmiyyetü'l-Acem'i kaleme alan Tuğrâî bunun öne çıkan örneklerindendir.

Büyük Selçuklu Devletinde her alana hâkim olan tek bir dil olmadığından her topluluk kendi dilinde edebî ürünler ortaya koymuş, edebî yapı bunlardan beslenmiştir. Arap şiirinin bu dönemin gerek yöneticileri etkileme isteği, gerekse başka milletlerle boca edilmiş bir ortamda ürün vermesi göz önünde bulundurulduğunda diğer dönemlere göre gerileme görülmektedir. Ancak Selçuklular döneminde şiir irad eden şairler eski üslubu tercih etmiş hatta Mütenebbî'den etkilenmişlerdir.⁹³ Konusu itibariyle bu dönem edebiyatında İbnü'l-Fârız gibi öne çıkan birçok sûfî şairin olduğu gözlemlenmektedir. Mezhepler, siyasi mücadeleler ve düşünce hayatındaki gelişmeler edebiyatta da etkisini göstermiştir. Daha çok Tuğrâî'nin de şiirinde olduğu tasvirler, özellikle içki ve doğa tasvirleri olmakla birlikte dönemin sosyal ve

⁹² Murat Öztürk, "Selçuklu Tarih Yazımında Arapça Kaynakların Kullanımı ve Bazı Problemler", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 2/2,(Aralık 2019),147.

⁹³ Ferrûh, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, 151.

siyasi gündemini etkileyen haşhaşiler de şiirin konuları arasına girmiştir. Bunun öne çıkan örneklerinden birine Ahmed b. es-Sâîğ şu dizelerinde yer vermiştir;

عَاطِيْتُ مِنْ أَهْوَى وَقَدْ زَارَنِي كَأَلْبَدْرٍ وَافِي لَيْلَةُ الْبَدْرِ
وَالْبَحْرُ قَدْ مَدَّ عَلَى مَتْنِهِ شَعَاعَهُ جَسْرًا مِنَ التَّبْرِ
خَضْرَاءَ كَافُورِيَّةٍ رَنَحَتْ أَعْطَافَهُ مِنْ شِدَّةِ السَّكْرِ
يَفْعَلُ مِنْهَا دِرْهَمَ فَوْقَ مَا تَفْعَلُ أَرْطَالٍ مِنَ الْحَمْرِ⁹⁴

*Sevgilime verdim ve (sevgilim) beni ziyaret etti ay gibiydi, sanki gecenin ayıydı,
Ve deniz, ortasına altından bir köprü gibi ışığını uzattı*

Kâfur yeşili, sarhoşluğun şiddetiyle kanını kaynatıyordu

Onun bir dirhemi bir okka şarabın yaptığından fazla etki eder..

Şair burada kâfuru sevgilisine benzeterek, onun insanı kendinden geçiren özelliğini vurgulamıştır. Burada esasen bahsettiği kâfur ise haşhaşi özellikte bir bitkidir. Bu dönemin şiirlerinde bu denli kolayca ifade edilmesi bu tür şeylerin halk tarafından bilinip kullanıldığını da göstermektedir.

Selçuklular, kuruluşundan itibaren siyasi arenada haçlılarla mücadele etmiş bir devlettir. Bu mücadelenin halk tabanındaki etkisi edebiyata da yansımış, dolayısıyla mistik konular bu dönem edebiyatının malzemelerinden olmuştur.⁹⁵ Çok kültürlü ve hızlı değişen yapı şiir üzerinde de yıpratıcı bir etki yaparak lafız yönünden güzel, ancak mânâ olarak zayıf bir şiire zemin oluşturmuştur. Haçlıların etkisiyle şiirlerde kahramanlık motifinin de arttığı görülmektedir. Selahaddin Eyyûbî'nin kahramanlığını öven aşağıdaki dizeler bunun bir örneğidir.⁹⁶

لَمْ تُلَاقِ الْجِيُوشَ مِنْهُمْ، وَ لَكُنْكَ لَا قَيْتَهُمْ بِلَادًا وَ مُدْنَا

⁹⁴ Takiyyü'd-dîn ebî abbâs ahmed b. alî b. abdulkâdir el-ubeydî el makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-i'itibâr* (Beytut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1998), 3/49.

⁹⁵ Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 153.

⁹⁶ Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 153.

حَاثَهُمْ ذَلِكَ السِّلَاحُ : فَلَا الرُّمْحُ تَنَنَّى وَ لَا الْمَهْنَدُ طَنَا

وَ اسْتَحَالَتْ شِقَاشِقُ الْقَوْمِ صَمْتًا حِينَ عَادَتْ تِلْكَ الشَّجَاعَةُ جُبْنَا

و تَصَيَّدَتْهُمْ بِحُلُقَةِ صَيْدٍ جَمَعَ اللَّيْثُ وَ الْغَزَالُ الْأَعْنَا

Ordular onlarla karşılaşmazlar, sen şehirlerde ve ülkelerde onlarla karşılaşırırsın,

Bu silah onlara ihanet etti, ne mızrak ikilendi, ne de kılıç görüldüğü gibiydi

*Bu cesaret korkaklığa dönüştüğünde, devenin boynundaki heybe suskunluğundan
halden hale giriyordu,*

Onları av yüzüğüyle avladım cesurlar ve ceylan gibi genç kızları topladı

Büyük Selçuklular döneminde Arap edebiyatının şiirdeki ilerlemelerinin yanında nesirde daha büyük bir gelişme olduğu kaydedilmiştir. Devletin kültürel anlamdaki çoklu yapısı beraberinde tercüme faaliyetlerini de getirmiş hatta bu durum ihtiyaç arz etmiştir.⁹⁷ Bin Bbir Gece Masalları bu tercüme faaliyetinin en bilinen örneklerinden biridir.

Tasavvufî şiirler ve nesir türünde eserlerin bu dönemde artmış olduğu gözlemlenmiştir. Haçlı istilası ve mezheplerin ortaya çıkması bunun mutlak tetikleyicilerinden birkaçıdır.

Edebiyat başta tarih yazıcılığı olmak üzere birçok alanda gelişmişti. Siyasi arenada resmî yazışmaları sağlayan ve Tuğrâ görevini üstlenen Müeyyidü'd-Dîn et-Tuğrâî bu adı da şüphesiz vazifeli olduğu görevi dolayısıyla almıştır. Nazımda olduğu kadar nesirde ustalığıyla da ön plana çıkmış olması onun bu görevi yapmasındaki en önemli etmendir. Bir diğer sebep ise Tuğrâî'nin makam ve kademe olarak yükselme hırısıdır. Onun bu hırısı Selçuklu sarayında başına pişman olacağı işler açmış olsa da o vezirlik sevdasından dönmemiştir. Bu sebepledir ki Selçuklu sultanlarından bazılarına methiyeler söylemiştir.⁹⁸

⁹⁷ Ferrûh, *Târîhu 'l-edebi 'l-Arabî*, 154.

⁹⁸ Ali b. Hasan b. Ali b. Ebî't-Tabîb el-Bâherzî, , *Dumyetu 'l-kasr ve 'usreti ehli 'l-'asr* (Beyrut: Dârû'l-Cebel, 1414), 1/78.

Büyük Selçuklu dönemi şiiri ve şairlerini incelediğinde birçoğunun edebiyat dışında başka ilimlerde de donanımlı olduğu gözlemlenmiştir. Bâherzî gibi hadis ilmini iyi bilen ancak edebiyattan da soyutlanmayan birçok şairin aslında din veya devlet adamı olması dikkati çekmektedir. Nitekim çalışmanın konusu olan şair Tuğrâî'nin de devlet adamı olması bu tezi güçlendiren bir unsurdur. Daha çok mezhepler ve Nizamiye medreseleri gibi ilim merkezlerinin akademik düzeydeki eğitim sisteminin kurulduğu bu dönemde edebiyatta eğitilmiş kişiler tarafından oldukça ilgi görmüştür.

6.1. Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471- 1078/1079)

Ebû Bekr Abdülkâhir İbn Abdu'r-Rahmân b. Muhammed el-Cürcânî, yaşamı hakkında kaynaklarda sınırlı bilgiler olmakla birlikte yaptığı çalışmalarla adından çokça söz ettiren, edebî kimliği oldukça kıymetli bir şahsiyettir. İranın bir kenti olan Cürcân'da doğduğu ve ilköğrenimini burada yaptığı bilinmektedir.⁹⁹ Doğum tarihi ile ilgili net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak yazdığı eserler ve o dönemin kaynaklarına bakıldığında hicrî dördüncü asrın sonu veya beşinci asrın başında doğduğu düşünülmektedir.¹⁰⁰

Ebû'l Hüseyin Muhammed b. Hasan el-Fârisî'den Arapça gramer dersleri almıştır.¹⁰¹ Ayrıca edebiyatta usta olan ve dini hassasiyetleriyle bilinen Kadı Ebu'l-Hasan Ali b. Abdülaziz el-Cürcânî'den de dersler aldığı bilinmektedir.¹⁰² Mutlak surette aldığı ilimlerin bir neticesi olarak şair ve âlim olan Abdülkâhir el-Cürcânî; itikadî olarak Eş'ârî, fikhî olarak ise Şâfiî mezhebine mensup olmuştur.¹⁰³ Kendisi İran asıllı ve Fars kökenli olmasına karşın Büyük Selçuklu Döneminde eserlerini Arapça olarak kaleme almıştır.

Abdülkâhir el-Cürcânî'ye “büyük dil bilgini” anlamına gelen, *İmâmü'n-nühât* lakabının verilmesi onun ilminin ne kadar geniş olduğunu simgelemektedir.¹⁰⁴ Ayrıca belâgat

⁹⁹ Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 183.

¹⁰⁰ Ahmed Matlûb, *Abdülkâhir el-Cürcânî* (Kuveyt: Fahd es-Selâm Caddesi, 1973), 14.

¹⁰¹ Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 185.

¹⁰² Celâleddîn es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikr,1979), 2/107.

¹⁰³ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, thk. Mahmûd Arnavûd (Beyrut: Dâru'l-mesîra 1979), 7/308-309.

¹⁰⁴ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Abdülkâhir el-Cürcânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1988), 1/247-248.

alanındaki çalışmalarıyla ün yapan şair, belâgatı sistemli hale getirmiş, dolayısıyla “Belâgat şeyhi” lakabına da layık görülmüştür.¹⁰⁵ Şüphesiz ki bu yakıştırmaları alması onun büyük bir âlim ve edebiyatçı olduğunun kanıtıdır.

Cürcânî'nin sarf, nahiv ve belâgat başta olmak üzere birçok eseri bulunmaktadır. Oldukça üretken ve donanımlı biri olan Cürcânî yaşadığı dönemlerde birçok talebe yetiştirmiş ve farklı ilim alanlarında eserler meydana getirmiştir. Gerek Kur'an'ı anlama gerek edebiyat ve gerekse fikhî konularda hatırı yüce olan eserleriyle Arap literatürüne çokça katkıları olmuştur. Bu eserlerden en bilinenleri ise, Kur'an'ın nazım anlayışını i'câz yönüyle ele alan *Delâilu'l-İ'câz fî İlmi'l-Meânî*,¹⁰⁶ daha evvel ortaya konulmuş eserlerden istifade edip şiirin ve belâgatın önemli konularını ele aldığı *Esrâru'l-Belâga fî İlmi'l Beyân'dır*.¹⁰⁷ Ayrıca bu iki eser Edebî ve ilmî açıdan çokça kıymetli olup Fahreddîn er-Râzî tarafından telhis edilmişlerdir.¹⁰⁸ Ayrıca Cürcânî'nin, *el-Muhtâr min şî'r (min devâvîn) el-Mütenebbî ve'l-Buhtûrî ve Ebî Temmâm* adında içinde adı geçen üç şairin şiirlerinin derlendiği bir eser de mevcuttur.¹⁰⁹ Cürcânî'nin bazı yöneticilere şiir yazdığı ancak yeterli değeri görmediği için onları hicvettiği de kaydedilmiştir. Buna bir örnek vermek gerekirse,¹¹⁰

لَا تَأْمَنُ النَّفْثَةُ مِنْ شَاعِرٍ مَا دَامَ حَيًّا سَلَامًا نَاطِقًا
فَإِنْ مَنْ يَمْدَحُكُمْ كَاذِبًا يُحْسِنُ أَنْ يَهْجُوَكُمْ صَادِقًا!

İyi konuştuğu sürece şairin kendisi güvende değildir,

Onları yalanla övdüklerini dürüstçe hicvetse daha iyi!

6.2. Harîrî (ö. 516/1122)

¹⁰⁵ Ferrûh, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, 184.

¹⁰⁶ Matlûb, *Abdülkâhir el-Cürcânî*, 45.

¹⁰⁷ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-Belâgâ*, thk. Muhammed el-Fâdîlî, (Beyrut: el-Mektebetu Asriyye, 2014)

¹⁰⁸ Hacımuftuoğlu, "Abdülkâhir el-Cürcânî", 1/247.

¹⁰⁹ Hacımuftuoğlu, "Abdülkâhir el-Cürcânî", 1/248.

¹¹⁰ Ferrûh, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, 187.

İbnu'l-Harîrî olarak da bilinir. Ancak Mu'cemu'l-Udebâ'da adı, Muhammed el-Kâsım b. Alî b. Muhammed b. Osmân el-Harîrî el-Basrî el-Harâmî olarak geçmektedir.¹¹¹ Ancak kendisi daha çok Harîrî nisbesiyle tanınmaktadır. Adındaki Basrî nisbesinden de anlaşılacağı üzere Basra'da doğmuş ve burada eğitim görmüştür.¹¹² Ebi'l-Kâsım el-Fazl b. Muhammed el-Kasbânî'den edebiyat dersleri okumuş ve hocası ondaki edebî kabiliyeti keşfetmiştir.¹¹³ Harîrî, Bağdat'a ilim için seyahat etmiş ve buradaki âlimlerden; fıkıh, edebiyat, ferâiz ve hesap ilmini öğrenmiştir.¹¹⁴ Ayrıca Harîrî edebî kişiliğinin yanındafarklı siyasi vazifeler de alarak, Basra'da halifeye askeri ve sosyal yaşamda olan olaylardan haberler toplamış, devlete istihbarat ajanı olarak görev yapmıştır.¹¹⁵

Ticaretle uğraşan Harîrî, ipek ticareti yapmış hatta işmindeki nisbeyi de bu sebeple aldığı bilinmektedir, müreffeh bir hayatı olan şair cömert ve yardımseverliği ile tanınmaktadır.¹¹⁶ *el-Makâmât* adlı eserinde ise cimrileri eleştirdiği görülmüştür.

Harîrî'nin makâmeleri Arap edebiyatında oldukça yaygındır. Onun en bilinen ve kendisine şöhretini kazandıran eseri ise *el-Makâmât'tır*.¹¹⁷ Bu eserinde nazım ve nesri birlikte kullanarak alışılmışın dışında bir tarz benimsemiş ve cimrileri eleştirmiştir. كل الحذاء يحتذى الحافي الوقع çıplak ayak önüne gelen ayakkabıyı giyer sözü Harîrî'nin Makâmât'ında geçen atasözlerine bir örnektir.¹¹⁸

Harîrî Arap gramerine hâkim olmakla birlikte *Dürret'l-gavvâs fî evhâmi'l-havâs*¹¹⁹ adındaki eseriyle yazarların ve şairlerin yaptıkları yazım yanlışlarını ayet ve hadislerden hüccetler getirerek tashih etmiştir. Ek olarak *er-Risâletü's-Sîniyye* ve *er-Risâletü's-Şîniyye* adlı iki eseri de bulunmaktadır.¹²⁰

¹¹¹ Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, nşr. Îsâ el-Bâbî el-Halebî, (Mısır: Dâru'l-Me'mun, 1936-38), 16/261.

¹¹² Hulusi Kılıç, "Harîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/40.

¹¹³ Ferrûh, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, 238.

¹¹⁴ Kılıç, "Harîrî", 21/41.

¹¹⁵ Ferrûh, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, 239.

¹¹⁶ Kılıç, "Harîrî", 21/41.

¹¹⁷ İbnü'l-Harîrî, *Makâmât*, nşr. Abbas Ahmed el-bâz (Beyrut. Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1978)

¹¹⁸ el-Meydânî, *Mecmeu'l-Emsâl*, 2/136.

¹¹⁹ El-Harîrî, *Dürret'l-gavvâs fî evhâmi'l-havâs*, nşr. Beşşâr Bekkûr (Suriye: Dâru's-Sekâfe ve't-Turâs, 2002)

¹²⁰ Kılıç, "Harîrî", 21/42.

6.3. İbnü'l-Hebbâriyye (h. 414 - m.1033 / h.509- m.1115)

Bağdat'ta doğmuştur ancak burada yetişip büyüdüğünü, Azerbaycan'da doğduğunu savunanlar da vardır.¹²¹ Selçuklu döneminin bilinen şairlerindendir.¹²² Eserlerinde Selçuklu veziri Nizâmülmülk'e çokça değinmektedir. İbnü'l-Hebbâriyye'nin eserlerine bakıldığında hadis rivayetleri ve ensâb ilmine ağırlık verdiği görülmektedir.

Şiirlerine bakıldığında ve kaynaklardan edinilen bilgilere göre İbnü'l-Hebbâriyye'nin Selçuklu veziri Nizâmülmülk için söylemiş olduğu methiye ve hicviyeler dikkati çekmektedir. Zira şair, bir devlet büyüğünü övüp ardından yererek başına gelecek riskleri kabul etmiştir. O, Nizâmülmülk'ü öven bir şiirinde şöyle söylemektedir;¹²³

لُذْ بِنْتَاطِ الحَضْرَتَيْنِ الرَضَى إِذَا بَنُو الدَّهْرِ تَحَاشَوْكَ

وَاجِلْ بِهِ عَنِ نَاطِرِيكَ الْقَدَى إِذَا لَثَامَ الْقَوْمِ أَعْشَوْكَ

وَاصْبِرْ عَلَى وَحْشَةِ غُلْمَانِهِ . لَا بَدَ لِلرَّوْدِ مِنَ الشَّوْكَ

İnsanlar senden uzaklaştığında seni mutlu edecek olan iki makam sahibi

Nizâmülmülk'e sığın.

Halktan bayağı kişiler seni karanlığa bıraktığında gözünün çapağını onun

(Nizâmülmülk'ün) himmetiyle sil

Hizmetçilerin vahşiliğine sabret, zira gülün dikenini olur.

Şair bu beyitlerinde veziri iki makam ve himmet sahibi oluşu ile yücelterek övmektedir. İbnü'l-Hebbâriyye sarayda bu övgüleriyle maddi kazanç elde etmiştir.¹²⁴

Şair zaman zaman veziri hicveden şiirler de söylemiştir. Hatta söylediği bir hicviyeden dolayı iki defa dönemin fakihi Sadreddin Muhammed Hucendî'nin hükmüyle ölümden dönmüştür. Şairin zorlu bir yaşamı olduğunu başına gelen bu olaylardan çıkarmaktayız.

¹²¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, (PDF: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 367.

¹²² İnci Koçak, "İbnü'l-Hebbâriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/81.

¹²³ Ebu'l-Abbâs Şemsü'din Ahmed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefayâtü'l-a'ayân v'enbe'u ebnâi'z-zamân*, thk. Hasan Abbâs (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1978), 4/454.

¹²⁴ İnci Koçak, "İbnü'l-Hebbâriyye" 21/81.

Ancak bunlara yine kendisinin sebep olması üzücüdür. Şair, h.509 yılında Kirman’da vefat etmiştir¹²⁵

6.4. İbn Ta’âvîzî (h. 518 - m.1125 / h. 582 m. 1187)

Asıl adı Ebu’l-Feth Muhammed b. Abîdallah b. Abdullah’tır. Bağdat’ta doğmuş ve burada vefat etmiştir. Kendi şiirlerini derlemiş olduğu bir şiir divanı bulunmaktadır. Şair söylediği medih şiirleriyle bilinmektedir.¹²⁶ Üslubunun sadeliği, Arap dilini şiirlerinde güzel kullanması ve anlaşılması güç olmayan şiirler yazmasıyla bilinir.¹²⁷

6.5. Bâherzî (h. 586 – m. 1190 / h. 659- m. 1261)

Selçuklu döneminin önemli ilim adamlarındandır. Asıl adı Seyfu’d-Dîn ebu’l-‘Amâlî Sa’îd İbnu’l-Mutahhar İbni Sa’îd b. ‘Alî el-Kâidî Bâharzî’dir.¹²⁸ Horasan’ın Bâharz kentinde doğmuştur.¹²⁹ Burada okuma yazmayı öğrendikten sonra ilim talebi için dönemin en meşhur şehirlerinden olan Bağdat, Buhara ve Nişabûr da büyük hocalardan dersler aldı. Öğrenim sürecini tamamlayan Bâharzî, hadis ilminde kendini geliştirilen Buhara’ya giderek burada dersler verdi ve talebeler yetiştirdi.¹³⁰ Bâherzî ünü Hindistan’a kadar yayılan dönemin tanınan ve çağdaşları arasında görüşlerini benimseyen herkeste yankı uyandıran “şeyh-i âlem” olarak bilinen önemli bir şahsiyettir.¹³¹

En bilinen eserleri olan *Rubâiyyât*, *Şerhu Esmâi’l-Hüsnâ*, *Vekâyi’l-Halvet* ve vasiyetnâmesi olan *Vesâyâ* Tahran’da yayınlanmıştır.¹³²

7.Endülüs Döneminde Şiir

¹²⁵ İnci Koçak, “İbnü’l-Hebâriyye” 21/81.

¹²⁶ Selâme Heliyyî’l-Garîb, “Zâhiratü’l-Hüznü fî Şi’ri Hâdiseti Keffî’l-Basri İnde Sabt İbnu’t-Ta’âvîzî”, *İttihâd el-Mecelletü’l-Arabîyye li’l-Âdâb* 14/1 (2016), 240.

¹²⁷ Garîb, “Zâhiratü’l-Hüznü Fî şî’ri hâdiseti keffî’l-Basri İnde Sabt İbnu’t-Ta’âvîzî”, 240.

¹²⁸ İmâm Şemsüd’dîn Muhammed Ahmed b.Osmân ez-Zehabî, *Seyrû’l-a’alâmu’n-nübelâ*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf- Muhammed Hilâl Sehân, (Beyrut: er-Risâle, 1996), 23/ 363.

¹²⁹ Süleyman Uludağ, “Seyfû’d-dîn el-Bâharzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/474.

¹³⁰ Zehabî, *Seyrû’l-a’alâmu’n-nübelâ*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf, 23/ 363.

¹³¹ Süleyman Uludağ, “Seyfû’ddîn el-Bâharzî”, 4/474.

¹³² Süleyman Uludağ, “Seyfû’ddîn el-Bâharzî”, 4/474.

“İlbiriya” adıyla da bilinen ancak daha sonraki halklarının İspanya olarak değiştirdiği Endülüs Devleti¹³³ Afrika’nın kuzey batısında bulunmaktadır. Târik b. Ziyâd komutasında gönderilen az sayıda askerin İspanya’nın fetih için kilit konumda olan şehirlerini ele geçirmesi sonucu Araplar için Endülüs Döneminin ilk adımları atılmıştır. Sekiz asırlık bir saltanat süren Endülüs çokça hareketli bir siyasi tarihe sahiptir.¹³⁴ Tarihçiler Endülüs siyasi tarihini altı döneme ayırarak incelemişlerdir. Bu dönemler şu şekilde sıralanmaktadır;¹³⁵

Fetihler ve Valiler Dönemi (711-755)

Endülüs Emevileri (736- 1031)

Mülûku’t-tavâif (1031-1090)

Murâbıtlar Dönemi (1090-1147)

Muvahhidler Dönemi (1147-1229)

Gırnata Benî Ahmer Emirliği ve Endülüste İslâm Hâkimiyetinin Sonu (1238-1492)

Endülüs, Arapların çok fazla etnik kökeni içinde barındıran dönemi olmuştur. Farklı ırkların, dolayısıyla dillerin ve kültürlerin harmanlandığı bu ortamda çeşitliliğin bir zenginlik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Endülüs Dönemi; Araplar, Berberîler, Mevâlîler, Müvelledûn, İspanyol Yahudi ve Hristiyanlardan oluşan Ehlu’z-Zimme ve Slav kökenlilerin dâhil olduğu zengin bir etnik yapıya sahiptir.¹³⁶

Toplumsal farklılıkların barındırması beraberinde farklı dinleri de getirmiştir. Endülüs Döneminin başlarında çoğunluğu Hristiyan ve Yahudilerden oluşan toplum zamanla İslâmiyeti benimseyerek XII. yüzyılda Müslümanların sayısı diğer dinlere oranla artmıştır.¹³⁷

Endülüs dönemi Araplar için ilim ve kültürel hayatın adaptasyonu ve diğer unsurların da varlığı sebebiyle hem zengin bir kültürel çeşni sunarken hem de fethin başlarında karma bir kültürel ve ilmi hayatı ortaya çıkarmıştır. İlk dönemlerinde Endülüs kendi ilmi ve kültürel oluşumunu kuramadığından tabiri yerinde ise, doğudan ithal bir kültürü kullanmıştır. Ancak bu dönem kısa bir süre sonra yerini köklü bir Endülüs kültür ve medeniyetine bırakmıştır.¹³⁸

¹³³ Şihâbuddîn Ebî ‘Abdullah el-Yakût el-Hemevî, *Mu‘cemu’l-buldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977), 1/262.

¹³⁴ Mehmet Özdemir, “Endülüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/226.

¹³⁵ Özdemir, “Endülüs”, 11/ 226-231.

¹³⁶ Ramazan Meşe, *Endülüs Arap Şiirinde Özür ve Merhamet (İ’tizâr ve İsti’tâf)* (Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2019), 30-31.

¹³⁷ Mehmet Özdemir, “Gayri Müslimlerin Dini Hayatları Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs’teki Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33,(1992), 203-238.

¹³⁸ Şaban Öz, “Endülüs’te Tarih ve Kehhâle’ye Göre Endülüslü Tarihçiler”, *İstem Dergisi* 7/14 (2009), 81.

İlk dönemlerin aksine, Abdurrahman en-Nâsır ve oğlu el-Hakem döneminde Endülüste ilmi alanda ciddi ilerlemeler yaşanmış ve kütüphaneler bu dönemde zenginleşmeye başlamıştır.¹³⁹ Böylece büyük bir medeniyet olarak adından günümüzde söz ettiren Endülüs kültür, edebiyat ve medeniyetinde şahlanış süreci başlamıştır.

Endülüs Döneminde birçok şair, edîb, ve ilim adamı yetişmiştir. Bunlardan bazıları; tarihçilerden Ebû Mervân İbn Hayyân (ö. 469/1076), filozof İbn Bacce (ö. 533/1139), *ez-Zahîra*'yı telif eden İbn Bessâm (ö. 542/1147) ve düşünce hayatında ön planda olan Ebû Ca'fer b. et-Tufeyl (ö. 571/1175)¹⁴⁰ olmuştur.

Endülüs Döneminde edebiyatın ve dilin gelişimi gerek fetihler sebebiyle¹⁴¹ gerek diğer Arap beldelerine olan uzaklık sebebiyle gecikme yaşamıştır. Ancak daha sonra oluşan kaynaklar ve ilmi birikim bu gecikmeyi telafi eder nitelikte zengin bir yapıya sahiptir. Bu dönem edebiyatında ilk başlarda Arapça'nın resmi dil olmamasından kaynaklı Acemiyye adı verilen dil oluşmuştur. Bu dil, Arapça alfabe kullanılarak İspanyolca yazılmasıyla oluşmuştur.¹⁴² Endülüs Emevileri burada kalmanın ve varlığını daha güçlü devam ettirmenin gereği olarak askeri, siyasi ve ilmi alanda kendini geliştirmenin yollarını aramıştır. Bu sebeple dönemin en meşhur ilim beldeleri olan Mekke, Medine, Kahire, Şam ve Bağdat'a talebe göndermiştir.¹⁴³ Böylece doğudaki ilmi madenden ustalığı öğrenen birçok âlim Endülüs Emevi Devletinde edebi ve ilmi bir menbağ oluşturmuştur.

Endülüs dönemin ilmî cazibe merkezi olmayı başarmış bir medeniyeti olmuştur. zira Kurtuba'da bulunan saray kütüphanesinde yaklaşık dört yüz bin kitap mevcuttur ancak maalesef bu kitaplardan bir kısmı yakılacağı endişesiyle satılmış ve kalanı da İspanyolların himayesine geçmiştir.¹⁴⁴ Ayrıca buradaki kültürü ve bilgiyi Avrupaya aktarmak amacıyla Toledo'da bir çeviri merkezi de kurulmuş ve burada yaklaşık bir asır boyunca tercüman da yetiştirmişlerdir.¹⁴⁵

¹³⁹ Ahmed Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî mine'l-fethi İla sukûti'l-hilâfe*, (Kahire: Daru'lMa'ârif, 1985), 176.

¹⁴⁰ Halil İbrahim es-Samirî vd., *Târîhu'l-'Arab ve hadaratihim fi'l-Endelüs*, (Libya: Daru'l-Kütûbi'l-Vataniyye, 2000), 358-360.

¹⁴¹ Meşe, *Endülüs Arap Şiirinde Özür ve Merhamet*, 36.

¹⁴² Yasin Kahyaoğlu vd., “ Genel Hatlarıyla Endülüs Arap Edebiyatı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2019), 71.

¹⁴³ Muhammed b. Abbûd, *et-Târîhu's-siyâsî ve'l-ictimâ'î lil-İşbîliyye* (Tıtvân (Fas'ta bir şehir): eş-Şevîh, 1983), 217.

¹⁴⁴ Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslamiye Târîhi*, çev. Zeki Magamiz (İstanbul: İkdâm matbaası, 1329), 3/408.

¹⁴⁵ Philip K. Hitti, *Siyasi ve kültürel islam tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), VII/934.

Edebi çalışmalarda Endülüs çok iyi noktalara ulaşmıştır. Bunun sebebeplerinden birinin doğuya gönderilen talebeler olması muhakkaktır. Zira Endülüslü edip ve şairler Iraklı ediplere benzetilmişlerdir. İbn Zeydûn' a Endülüs'ün Buhtûrî'si, ez-Zübeydî'ye Endülüs'ün İbni Dureyd'i ve İbni Bâcce'ye Endülüs'ün Farabi'si denilmiştir.¹⁴⁶

Endülüs Dönemi edebiyatında fikrî gelişimden söz etmek mümkündür. Emir Halife ve kadınların da şiir ile ilgilenmeleri bu dönem edebiyatının ne kadar ilerlediğine bir örnektir. Hafsâ Bint Hamdûn el-Hicâziyye bu dönem kadın şairler biridir ve bir şiirinde hizmetçisinden şikâyetle bulunarak bu dönem şekvasına bir örnek olmuştur.¹⁴⁷

يا ربِّ إنيّ من عبّدي على جَمِرِ الغضا ما فيهم من نجيب
إمّا جهولٌ أبلّةٌ متعبٌ أو فطنٌ من كيدِهِ لا يُجيب

*Ya Rabbi! Kor ateşin üstündeyim, hizmetçilerim asaleti bilmez
Kiminin cahilliğinden çekiyorum, zeki olanın da hilesini beklerim*

Endüls Dönemi edebiyatında, şiirde muvaşşah¹⁴⁸ ve zecel¹⁴⁹ olmak üzere iki tür ortaya çıkmıştır. Bu tarzdaki ilk şiiri ise Mukaddem b. Muafa söylemiştir.¹⁵⁰ Ayrıca muvaşşah türünü daha sistematik bir hale getirerek şiir söyleyen Endülüslü şairler de olmuştur. et-Tûlî bu şairlerden biridir ve muvaşşahasından bir örnek aşağıda zikredilmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁶ Mustafa Sâdık er-Râfî, *Târihu'l Âdâbi'l-Arabî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 254.

¹⁴⁷ İbni Saîd el-Mağribî, *el-Mağrib fî hula'l-Mağrib*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2009), 2/37.

¹⁴⁸ Sarf, nahiv kaidelerine bağlı kalınarak gazel türünde; övme, ağıt, aşk vd. konularında bestelenmek için yazılan şiir türüdür.

¹⁴⁹ Halkın yerel diliyle vezinsiz söylenen şiir türüdür.

¹⁵⁰ İbni Haldun, *Mukaddime* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1981),583.

¹⁵¹ Hamdi Abdu'l-Mun'im Muhammed Hüseyin, *Târihu'l-Mağrib ve'l-Endelüs fî asri'l-müsta'ribîn* (İskenderiye: Dâru'l-Mafifeti'l-câmi'iyye, 1997), 392.

صاحكٌ عن جُمانٍ سافرٌ عن بدرٍ

ضاقَ عنه الزمانُ وحواءُ صَدري

Sevgili güldüğünde dişleri inci ve yüzü dohunay gibidir

O zamana sığmaz ve göğsümü kaplar

Endülüs Zecel türünde şiir söyleyen öncü isim ise İbn Kuzman olmuştur. Klasik kafiye ve vezinli şiirin aksine serbest tarzda söylenen bu şiirin bir örneği şöyledir¹⁵²:

الفراق نار والوصال جنة والخلائق بعضهم يعشق ذا حبيب قلبو علّه راضى وذا محبوبو عليه يشفق

*Ayrılık ateş, kavuşmak cennettir, bazı insanlar âşık olur,
Aşığın kalbi ondan razıdır ve maşuğu da ona sevgi besler.*

Sert ve sıcak çöl iklimine sahip Arap beldelerinin aksine Endülüs'ün ılıman ve denizel, yumuşak iklimi doğa güzellikleriyle buluştuğunda buraya gelen Arap halkı mest etmiştir. Bu etkilenmenin şiire olumlu katlıları olmuş artık tasvirler deniz, gemi, çiçekler, ağaçlar üzerine de yapılmaya başlanmıştır. Endülüslü şairler ise doğal güzelliklerle dolu bu beldeyi gazel, kaside, mersiye, felsefe, zühd ve diğer konularını işleyerek tasvir etmişlerdir.¹⁵³

İbn Sefer el-Merîni'ye ait olan gazelin aşağıdaki mısraları Endülste işlenen doğa tasviri temalı şiire bir örnektir:¹⁵⁴

ولا يفارقُ فيها القلبُ سراءً في أرضٍ أندلسٍ تلتدُ نعاءً
وكلُّ رَوْضٍ بها في الوشي صنعاءً وكيف لا يُبهِجُ الأبصارَ رؤيتهاً

¹⁵² Şihâbu'd-Dîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-Ebşihî, *el-Mustadraf fi Külli Fennin Mustadraf*, thk. Mufîd Muhammed Kamîhe (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1986), 2/459.

¹⁵³ Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, 124.

¹⁵⁴ Eş-Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Makarrî et-Tilmisânî, *Nefhu't-Tib min ğusni el-endelusu'r-Ratib ve zikru Lisânu'd-Dîn el-Hatib* (Beyrut: Dâru'l-İlmîyye, 1971), 1/ 227.

والخز روضتها والدّر حصاء

انهاؤها فضة، والمسك تربتها

*Endülü's 'te nimetlerin değeri vardır, orada sevinç kalpten hiç ayrılmaz
Oradaki bütün bahçeler San'a gibi güzel işlenmişken bu görsel gözleri nasıl
kamaştırmaz
Nehirleri gümüş, toprağı misk, bahçeleri ipek, taşları inci..*

Endülü's edebiyatına katkı sağlayan ve bu dönemde yetişen önemli edebiyatçılardan bazıları ise; daha çok felsefik ve dini çalışmalarıyla ön plana çıkan ancak *Tavku'l-Hamâme fi'l-Ülfê ve'l-Ullâf* adlı şiir antolojisi de bulunan İbn Hazm (944-1064)¹⁵⁵, *Nûniyye* adlı kasidesiyle bilinen ve daha çok aşk şiirleri söyleyen İbn Zeydûn (1003-1071)¹⁵⁶, Kurtuba sarayının en bilinen şairlerinden olmasının yanında nesirde de *Risâletu't-Tevâbî ve'z-Zevâbî* adlı eseri kaleme alan İbn Şuheyd (ö. 1033-4),¹⁵⁷ gazel ve muvaşşah tarzda şiir söylemenin yanında ansiklopedi niteliği taşıyan *el-Ikdu'l-Ferîd* adlı eseri yazan İbn Abdurabbîhi (860-940), nahiv ve dil alanında usta olan ve kendisine “Lisânu'l-Arab” denilen Ebû Hayyân el-Endelusî (1256-1344), tarih ve tıp başta olmak üzere birçok alanda eser kaleme alan ancak birçok eseri günümüze intikal etmeyen Lisânu'd-Dîn el-Hatîb (713-776), günümüz sosyolojisinin gerçek kurucusu olarak tanımlanan ve *Mukaddime*'yi kaleme alan İbn Haldûn (1332-1406), tasavvuf ve tefsir'de şeyh kabul edilen ve eserleri günümüzde güncelliğini ilk günkü gibi koruyan Muhyiddîn İbnü'-Arabî (1164-1240)'dir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ İbn Hazm el-Endelusî, *Tavku'l-Hamâme fi'l-Ülfê ve'l-Ullâf*, thk. Et-Tâhir Ahmed Mekki (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1985.

¹⁵⁶ Şevki Dayf, *İbn Zeydûn* (Kahire:Dâru'l-Ma'ârif, 1970)

¹⁵⁷ El-İmâm Şemse'ddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Sîratü'l-A'lâm en-Nübelâ* (Beyrut: er-Risâle, 1996), 17/501.

¹⁵⁸ Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, 126-135.

İKİNCİ BÖLÜM

1. Tuğrâî

1.1. Hayatı

Asıl adı, Müeyyidü'd-Dîn Ebû İsmâîl el-Huseyn b. Ali b. Abdussamed el-İsfahânî olan Tuğrâî, h. 453 (m. 1061) senesinde doğmuştur. Tuğrâî'nin soyunun Ebû Esved ed-Düeli'ye dayandığını savunanlar vardır. Ancak kendi şiirlerinde ve birçok kaynakta geçmekte olan bilgiye göre şair İsfahan'da doğmuştur.¹⁵⁹ Tuğrâî nisbesini resmi yazışmalarda evrakın üzerine eklenen ve hükümdarın meziyetlerini ihtiva eden “tuğrâ”ya nispetle almıştır.¹⁶⁰ Daha küçük yaşlarda iken eğitim ve öğretim hayatına kolaylıkla adapte olmuş zeki bir çocuk olan şair, kendisini her alanda yetiştirme gayretini göstermiştir. Edebi şahsiyeti kadar fennî ilimlere olan merakı ve ortaya koyduğu eserlerle de adından söz ettiren bir isim olmuştur. Şair, kimya ve simya ilmine olan merakı ve bu alanda yaptığı çalışmalarıyla da dikkati çekmektedir. Zira kimya alanında yazdığı *Hakâiku'l-İstîşhâd*¹⁶¹ eseri birçok eleştiriye tabi tutulmasına sebep olsa da, daha sonra kaynak niteliği taşıyan bir değer olarak keşfedilmiştir. İlme ve bilime meraklı bir insan olan Tuğrâî, daha küçük yaşlarda iken edebî açıdan iyi bir yol kat etmiş, şiir ve nesirde usta olmuştur. Edebi hayatında Şerif er- Râdî ve Mütenebbî gibi isimlerin tesiri altında kalmıştır.¹⁶² Tuğrâî yalnızca şiirde kendini yetiştirmekle kalmamış nesirde de ileri gitmiştir. Bu edebî becerisi ona Selçuklu sarayının kapılarını açmış ve şairi çok yoracak olan devlet kademesindeki ilk görevine kâtiplik unvanıyla Selçuklu Veziri Muînü'l-Mülk Muhammed b. Fazlullah'ın hizmetinde Erbil'de başlamıştır.¹⁶³ Nizâmülmülk'ün kendisini keşfedip ilim ve kâtipliğine güvenmesiyle Melik Şâh döneminde saraya girmiş ve daha sonra Melik Şâh'ın oğlu Muhammed Tapar'ın baş kâtibi (1105-1118) ve bu göreviyle Tuğrâî unvanını da almıştır.¹⁶⁴ Ancak asıl maksadı vezirlik olan Tuğrâî, kendisine düşmanlık besleyen rakiplerinin (vezir es-Sümeirimî) entrikalarından ve ona

¹⁵⁹ Rahmi Er, “Tuğrâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/340.

¹⁶⁰ Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-arabî* (Beyrut: Daru'l-ilm li'l-melâyîn,1981) 3/232.

¹⁶¹ Er, “Tuğrâî”, 41/340.

¹⁶² Er, “Tuğrâî”, 41/340.

¹⁶³ Carl Brockelman, *Târîhu'l-edebi'l-erabî*, çev. Ramazan Abdu't-tevvab, Yakub Bekir (Kahire: Dâru'l-Maarif,1983), 7/5.

¹⁶⁴ Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 232.

kurdukları tuzaklardan dolayı görevinden uzaklaştırılır. Tuğrâî baş katiplik vazifesinden azledilince İsfahan'a gidip inzivaya çekilir, burada kimya ve simya ilmiyle meşgul olur.¹⁶⁵

Muhammed Tapar'ın 511'de vefat etmesiyle tahtta yerine geçen oğlu Sultan Mağûsuddîn Mahmûd Tuğrâî'yi tekrar sarayda kâtip olarak vazifelendirmiştir.¹⁶⁶ Daha sonra bu görevinden inzivaya çekildiği süre zarfında yapmış olduğu ilm-i kimya ile ilgili çalışmaları öne sürülüp zındık olarak suçlanmış ve ilk azlinden sonra kaleme aldığı Lâmiyyetü'l-Acem kasidesindeki hicivlerden dolayı tekrar görevinden alınmıştır. Sultan Mes'ûd'un veziri olarak Musul'a gitmiş ancak buradaki görevinde çok uzun hizmetler yapamadan Sultan Mes'ûd ve kardeşi Sultan Mahmûd arasında çatışma çıkmıştır. Çıkan çatışmada Mahmûd'un veziri Nizameddîn es-Sümeirimî'nin oyunu ve entrikaları sonucu bu çekişmeyi Emir Mahmûd kazanınca Tuğrâî bu görevinden de alınır.¹⁶⁷

Şairin evli olduğu incelenen kaynaklarda geçmemekle birlikte divanında yer alan şiirlerinden anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda onun çocuklarının olduğunu ve hatta ailesine bağlı bir karakter olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü şair Arap edebiyatında emsaline pek rastlanmamakla birlikte eşine kaside yazan ender şairlerdendir.

Onun çocuğu olduğundaki sevinci divanında yer alan şu dizelerden anlaşılmaktadır¹⁶⁸ ;

هذا الصغير الذي وافى على كبري
أقر عيني ولكن زاد في فكري

Yaşım büyük olmasına rağmen bu küçük (çocuk) beni mutlu etti. Fakat benim düşüncelerimi artırdı.

Tuğrâî'nin ölümü ile ilgili iki farklı görüş vardır. Bunlardan ilki Sultan Mes'ûd ve kardeşi arasında çıkan savaşta öldüğüne dair¹⁶⁹ olsa da tarihçiler bu fikri pek

¹⁶⁵ Er, "Tuğrâî" 41/342.

¹⁶⁶ Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 232.

¹⁶⁷ Maha Sa'îd Hamid, "Vezîru Musul Müeyyidüddin et-Tuğrâî", *Mecelletü't-terbiye ve'l ilim*, 19/5 (2012), 186-187.

¹⁶⁸ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, 163.

¹⁶⁹ Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, Beyrut 1981, 3/232.

benimsememiştir. İkinci görüş ise birçok tarihçinin ve müellifin de tahmininin bu yönde olduğuna dair olan görüştür ki, Sultan Mahmûd ve kardeşi Mesûd arasında çıkan savaşta Tuğrâî'nin kışkırtıcı tavırlarından dolayı Sultan Mesûd'un onu öldürecekken şairin söylediği beyitlerin tesiriyle idam kararından vazgeçmiştir. Ancak yine de ölümü Sultan Mahmûd tarafından olmuştur ki bunda Tuğrâî'nin rakibi vezir Sümeirimî'nin etkisi oldukça fazladır.¹⁷⁰

1.2. Edebi Yönü

Tuğrâî edebî açıdan Cahiliye şiirinden etkilenmiştir. Buna ispat niteliği taşıyan eserlerinde klasik edebiyatın etkisi çokça görülmektedir. O yazın hayatında *Mütenebbî* başta olmak üzere *Ebu'l Alâ el-Ma'arrî*, *Şerif er-Râdî*¹⁷¹ gibi şairlerden beslenmiştir. Hatta yazmış olduğu *Lâmiyyetü'l-Acem* adlı kasidesi Arap edebiyatında adından çokça söz ettiren *Lâmiyyetü'l Arab'a* ithâfen bu adı almıştır ki, onun üslubunun klasik dönem Arap edebiyatına yakınlığı buradan anlaşılabilir.¹⁷² Nazımda ve nesirde ise çocukluktan itibaren almış olduğu eğitimin kalitesini görülür. Onun birçok eseri başta Arapça şerhler olmak üzere farklı ülkelerde ve dillerde şerh edilmiş ve Tuğrâî kendisinden sonraki edebiyatçılara da bir ışık olmuştur. Onun ardından gelen edebiyatçılar bu ışıktan faydalanmışlardır.

Tuğrâî'nin kendi yazdığı eserlerini topladığı bir dîvânı bulunmaktadır.¹⁷³ Bu dîvânın da Selçuklu döneminde sarayda görevli iken sultanlara yazdığı medîh, hicâ, hikemmiyyât ve eşi için söylediği mersiye ve gazel örnekleri de bulunmaktadır. Dîvânı onun eserlerinin neredeyse tamamını kapsayan ve üslubunu gösteren bir toplu eser niteliğindedir.¹⁷⁴ Onun dîvânının yanı sıra bitkiler, felsefe ve kimya alanında yazmış olduğu eserleri de mevcuttur. *Kasîdetu fi'l-Kimyâ*,¹⁷⁵ *Mesâbihu'l-Hikme* ve *Mefâtihu'l-Rahme*¹⁷⁶ adlı eserleri bunlardan en bilinen bir kaçıdır.

1.3. Eserleri

¹⁷⁰ Muzaffer Bahtiyar, “Zindegân-i üstâd mü'eyyidü'd-dîn tuğrâî isfahânî”, *Mecelle-i Dânişgede-i Edebiyyât*, Tahran 1965, 12/3-4, 395.

¹⁷¹ Uğur Boran-Leyla Yakuboğlu Boran, *Şerh-i lâmiyyetü'l-acem*, (İstanbul: Büyüyen ay,2019), s.15.

¹⁷² Er, “Tuğrâî “ 41/340.

¹⁷³ Bahtiyar, “Zindegân-i üstâd mü'eyyidü'd-dîn tuğrâî isfahânî”, 396.

¹⁷⁴ Er, “Tuğrâî ” 41/340

¹⁷⁵ Carl Brockheman, *Târihu'l-edebi'l-erabî*, çev. Ramazan Abdu't-tevvab, Yakub Bekir,7/5.

¹⁷⁶ Carl Brockheman, *Târihu'l-edebi'l-erabî*, çev. Ramazan Abdu't-tevvab, Yakub Bekir,7/12.

Tuğrâî'nin Lâmiyyetü'l-Acem dışında da birçok eseri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Lâmiyyeden sonra en ünlü eseri olan ve şiirlerinin bir derlemesi niteliğindeki *Dîvânı*'dır. Tuğrâî'nin *Dîvân*'ı birçok dile çevrilmiş ve ilgi görmüştür. Dîvânında eşine, kardeşine ve evladına yazdığı, kendini methettiği ve zamanından şikâyetle bulunduğu kasidelerle; meliklere, sultanlara yazmış olduğu hicviye ve medîh örnekleri bulunmaktadır. O hem edebiyat hem de bilime ilgisi münasebetiyle merak duyduğu bu alanlarda da adından söz ettiren eserler vermiştir. Kimya ilmine merakıyla bilinen Tuğrâî'nin bu alanda kaleme aldığı eserleri ise şunlardır: *Kasîdetu fî'l-Kimyâ*, kimya âlimlerini etkilediği *Mesâbihu'l-Hikme* ve *Mefâtihu'r-Rahme*, *Sırru'l-Hikme fî Şerhi Kitâbi'r-Rahme*, İbni Sînâ'ya cevap niteliğinde olan *Hakâiku'l-İstişhâd*, *er-Resâilu'l-Hâtime*, *Câmiu'l-Esrâr* ve *Terâkîbu'l-Envâr*, *Kitâbu Efâli't-Tabîa* ve *Esrârî'l-Halîka*, *Kitâbu Subi't-Takvîm*, *Risâletu Zâtî'l-Fevâid*.¹⁷⁷

1.4. Lâmiyyetü'l-Acem

Arap literatüründe Lâmiyye, lam harfi ile kâfiyeli beyitler olarak bilinse de kâfiye, aslında edebiyatımızda beytin son kelimesi için kullanılır. Ancak Arap edebiyatında bu durum incelendiğinde Lâmiyyenin mısradaki son harfin tekrarı ile oluşturulduğu bilinmektedir. Bunun Arap edebiyatındaki ismine ise “revî” denilmektedir.¹⁷⁸ Arap edebiyatında Lâmiyye gibi birçok eser ortaya konmuştur. Mısradaki son harfin tekrarına göre esere Lâmiyye, Nûniyye, Tâiyye gibi isimler verilir. Bu eserlerden en bilinenleri İmam Bûsîrî'ye ait olan *Kasîdetü'l-Hemziyye*, İbnu'l Fârız'ın *Kasîde-i Tâiyye'si* ve el-Mütenebbî'nin *Nûniyye Kasîdesidir*.

Arap Edebiyatındaki tek Lâmiyye Tuğrâî'ye ait değildir. Şenferâ'ya ait olan Lâmiyyetü'l-Arab edebî kıymeti yüksek bir eserdir. Lâmiyyetü'l-Acem'in sık sık Lâmiyyetü'l-Arab ile özdeşleştirilmesi ikisinin birçok açıdan benzer özellikler taşımasından kaynaklanmaktadır. Her iki kaside de edebî değerinin yanında dilbilimciler tarafından sürekli incelenmiş ve incelenmektedir. Lâmiyyetü'l-Acem'e birçok şerh yazılmış, hatta birçok dile çevrilmiş, ünü sınırları aşan bir eser niteliği kazanmıştır. Eseri Latinceye ilk çeviren kişi Jacobus Golius'tur. Ülkemizde ilk neşri ise İsmail Hatip Erzen tarafından yapılmıştır.

¹⁷⁷ Bahtiyar, "Zindegân-i üstâd mü'eyyidü'd-dîn tuğrâî isfahânî", 400.

¹⁷⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2012), 256. / Mehmet Sıddık Özalp, "Arap Edebiyatında Lâmiyye Literatürü", *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 1/1 (2020), 195.

Lâmiyyetü'l-Acem'in Arap Edebiyatında da Safedî ve Ebü'l-Beka el-Ukberî'ye ait şerhleri bulunmaktadır.¹⁷⁹ Ayrıca Lâmiyye'ye birçok tahmîs, muâraza ve taştîrler de yazılmıştır.

Tuğrâî'nin Lâmiyye'sine gelince aslında bu adı edebiyatçılar Şenferâ'nın Lâmiyyetü'l-Arab'ına benzetseler de, eserine bu ismi kendisi vermemiştir. Daha sonraki dönemlerde eser şairin İsfahan'da doğmasına bir atıfla Lâmiyyetü'l-Acem olarak isimlendirilmiştir.¹⁸⁰

1.5. Lâmiyyetü'l-Acem'e Yapılan Tahmîs ve Taştîrler

Tahmîs; “bir şiirin her beytinin önüne aynı vezin ve anlam bütünlüğüne sahip üç mısra eklenmesiyle oluşturulan beş bendlik yapıt”¹⁸¹ şeklinde tanımlanır. Taştîr ise; sözlük anlamı ikiye ayırmak anlamına gelen asıl şiirin acûz¹⁸² bölümüne sadr,¹⁸³ sadr bölümüne ise acûz eklenerek oluşturulan yeni yapıya verilen isimdir.¹⁸⁴

Tuğrâî'nin Lâmiyye'sine tahmîs ve taştîr yazanlar kişiler ve eserlerinden bazıları şunlardır; İbnu'r-Rufâî'nin¹⁸⁵ Hz. Hüseyin'e yazdığı mersiye¹⁸⁶ Lâmiyye'ye yapılan tahmîslerden biridir. Ebû Hafs el-Fâsî (ö. 1188-1774),¹⁸⁷ Seyyid el-Mersafî (ö.1350/1931),¹⁸⁸ İbrâhîm b. Muhammed el-Ensârî,¹⁸⁹ Mahmut Kâmil¹⁹⁰ Lâmiyyetü'l-Acem'e taştîr yazan isimlerdir.

1.6. Lâmiyyetü'l-Acem'e Yazılan Şerhler

¹⁷⁹ Er, “Tuğrâî”, 41/340.

¹⁸⁰ Bahtiyar, “Zindegân-i üstâd Mü'eyyidü'ddîn Tuğrâî İsfahânî”, 402.

¹⁸¹ Ahmed el-Hâşimî, *Mizânu'z-Zeheb fî Sinâ'ati Şi'ri'l-Arab*, thk. Alauddîn Atıyye (Beyrrut: Mektebetu Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 156.

¹⁸² Acuz: beyitin ikinci yarısıdır.

¹⁸³ Sadr: beyitin ilk yarısıdır.

¹⁸⁴ Zekiyyüddîn Abdülazm b. Abdülvahîd b. Zafir İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr fî Sinâ'ati's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyâni İ'câzi'l-Kur'ân*, thk. Hafnî Muhammed Şeref (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.), 2/308; Hâşimî, *Mizânu'z-Zeheb*, 155.

¹⁸⁵ Asıl adı Muhammed b. Alî'dir.

¹⁸⁶ Esed Mülevî, “Tahmîsu Lâmiyyeti'l-Acem fî resâi'l-Hüseyn 'aleyhi's-selâm”, *Turâsunâ*, 6/1 (1407), 204.

¹⁸⁷ Ahmed el-İrâkî, “el-Muârazatu'l-Mağribiyye li-Lâmiyyeti't-Tuğrâî”, *Âfâku's-Sekâfe ve't-Turâs*, Dubai 1997, 4/92-98.

¹⁸⁸ Carl Brockelman, *Târîhu'l-edebi'l-erabî*, çev. Ramazan Abdu't-tevvab, Yakub Bekir, 7/11.

¹⁸⁹ Carl Brockelman, *Târîhu'l-edebi'l-erabî*, çev. Ramazan Abdu't-tevvab, Yakub Bekir, 7/11.

¹⁹⁰ Er, “Tuğrâî”, 341.

Tuğrâî'nin Lâmiyyesine tahmîs, nazîre ve taştîrler yazılmıştır. Başka dillere çevrilen ve şairin kabiliyetinin bir ispatı niteliğindeki bu esere çok sayıda şerh de yazılmıştır. Yazılan şerhlerden bazıları şunlardır: Bu çalışma yapılırken istifade edilen ve dilimizde yapılan tek şerh olan Lebîb Efendinin *Şerh-i Lâmiyyetü'l Acem*, Ukberî'nin (ö. 616/1219) *Şerhi Lâmiyyetü'l Acem*¹⁹¹ adlı eserleridir. Safedî'nin çok ilgi gören ve bu sebeple birçok baskısı olan *Gaysu'l-Müseccem fî Şerhi Lâmiyyatü'l-Acem* adlı eseri, Mahallî'nin (ö. 864/1459) *Şerhu Lâmiyyeti'l Acem* eseri,¹⁹² dil ve hadis alanında ilerleme kat etmiş olan İbn Cemâa'nın (ö. 814/1416) *Îzâhu'l -Mübhem min Lâmiyyet'l-Acem*¹⁹³ eseri, siyaset hayatıyla beraber dil ve edebiyatta da oldukça donanımlı olan Bahrak'ın¹⁹⁴ (ö. 930/1524) *Neşrü'l-Âlem fî Şerhi Lâmiyyeti'l-Acem* adıyla yapılan şerhi,¹⁹⁵ İbni Zâkûr'un (ö. 1120/1708) *Îzâhu'l-Mübhem min Lâmiyyeti'l-Acem*¹⁹⁶ adlı şerhi, Cezayirli Fıkıh âlimi olan Übbe el-Müzemmirî et-Tevâtî'nin (ö. 1160/1747-48) *Nefsü'l kalem bi-Şerhi Lâmiyyeti'l-Acem* adlı şerhi. Bu şerh üzerine Dr. Ahmed Caferî, Müzemmirî'nin üslubunu incelediği eserinde bir makale kaleme almıştır.¹⁹⁷

Eserin ülkemizde yapılan ve bir nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan şerhini Lütfullah Erzurûmî (ö. 1202-1708) *Şerhu Lâmiyyeti'l Acem* adıyla yapmıştır. Ülkemizde Tuğrâî'nin Lâmiyyesine şerh yazan bir diğer âlim ise Osmanlı dönemi huzur dersleri müderrisi olan Vilan Fâik Efendi'dir (ö. 1925). Arapça olarak kaleme alınan bu şerhin İstanbul'da *Teşrihu'l-Kalem fî Lâmiyyeti'l-Acem* adıyla basımı yapılmıştır.¹⁹⁸

Bu bölümde Tuğrâî'nin, Lâmiyyetü'l-Acem kasidesindeki medîh hiciv ve şekvâ örnekleri incelenecektir. Eserin tahlili yapılırken Lebîb Efendi'nin Lâmiyyetü'l Acem

¹⁹¹ Selami Bakırcı, "Ukberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2012), 42/67.

¹⁹² Şükrü Arslan, "Mahallî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara, TDV Yayınları, 2003), 27/326.

¹⁹³ Cengiz Kallek, "İbn Cemâa, Muhammed b. Ebû Bekrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları,1999) , 19/395.

¹⁹⁴ Asıl adı Cemâleddin el-Hadramî'dir.

¹⁹⁵ Mehmet Talu, "Bahrak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları,1991) , 4/ 491.

¹⁹⁶ İsmail Durmuş-İsmail Ceran, "İbni Zâkûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları,1999), 20/ 457.

¹⁹⁷ Ahmed Caferî, "Menhecu İbni Übbe el-Müzemmirî ve Üslûbuhu fî Müellifihi-Nefsü'l-Kalem bi-Şerhi Lâmiyyeti'l-Acem", *Mecelletu rufûf*, Cezayir 2017, 5/2, 33-48.

¹⁹⁸ Arzu Güldöşüren, "Arnavutluk'tan İstanbul'a bir Âlim Portresi: Debreli Vildan Fâik Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2015, 48/139.

şerhinden ve Prof. Dr. M. Sadi Çöğenli ile Prof. Dr. Nurettin Ceviz'in Lâmiyyetü'l-Acem tercümesinden istifade edilmiştir. Kasîdeyi incelemeden evvel kasidenin özelliklerinden ve kasidenin tarihi sürecinden bahsetmenin yararlı olacağı düşünülmüştür.

Bu çalışmada incelenen Lâmiyyetü'l-Acem kasidesi elli dokuz beyitten oluşmaktadır. Tuğrâî'nin Lâmiyyesinde şekvâ ve hicvin daha fazla ön plana çıktığını söylemek doğru olacaktır. Kasîde incelendiğinde fahr sanatının ilk dokuz beyitte belirgin bir şekilde öne çıktığı görülür. Medhin az olmakla birlikte kendini övme ve soyunu yüceltmeye ilişkin beyitlerin var olduğu tespit edilmiştir. Kasidenin kalan beyitlerinde ise şekvâ ve hiciv oklarını düşmanlarına yönelttiği görülmektedir. Tuğrâî'nin kendisini öven ve yücelten bu beyitlerinden onun kendine bir hayli güvendiği sonucuna varılır. Zira kâtiplik görevini yaparken vezirlik makamını arzulaması ve bu mertebeye kendisi yerine başkalarının gelmesine kızarak onları bu makama yakıştırmamış ve bu makama kendisinin daha uygun olacağını vurgulamıştır. Bu durumda kendi meziyetlerini dile getirerek söze başlamayı daha uygun bulmuştur. Tuğrâî'nin Lâmiyyesi hakkında farklı yorumlar da bulunmaktadır. Bu görüşlerden bazısı Lâmiyyede sembol ifadelerin bulunduğunu ve kasideyi anlamak için bu sembollerin bilinmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁹⁹ Bu eseri incelenirken bu sembollerden faydalanılmıştır. Zira Tuğrâî'nin, Selçuklu devletinde yaşadığı olumsuzluklardan ve kötü şansından bahsederken bir anda konuyu değiştirmesi normal bir durum olmayacaktır.

Ayrıca Tuğrâî'nin bu kaside de medihlerini dönemin yöneticilerini övmek ve göze girmek için yaptığı, hicviyelerini ise kendisini makamından eden emir Sümeirimî ve yandaşlarına yönelik yaptığı anlaşılmaktadır. Onun şikâyetleri ise hayatında yolunda gitmeyen kimyevî çalışmaları olmakla birlikte görevinden azledilişi ve insanlar tarafından destek bulamayarak yalnız bırakılmasından dolayıdır.

2.Lamiyyetü'l-Acem Tercümesi

و حِلْيَةُ الْفَضْلِ زَانَتْني لَدَى الْعَطَلِ

أَصَالَةُ الرَّأْيِ صَانَتْني عَنِ الْخَطَلِ

¹⁹⁹Çöğenli-Ceviz, *Manzum Klasik Metinler*, 95.

1- Fikrimin gücü beni hata yapmaktan korudu

Faziletimin süsü ise ziynetim olmadığında beni bezedi.

مَجْدِي أَحْيَرًا وَمَجْدِي أَوْلَا شَرًّا وَ الشَّمْسُ رَأَدَ الضُّحَى كَالشَّمْسِ فِي الطُّفْلِ

2- Evvel de şimdi de aynıdır benim şerefim. Nitekim sabah doğan güneş akşam batan güneş gibidir. (Renginin aynı olmasını kasteder.)

فِيمَ الْإِقَامَةُ بِالزُّورَاءِ لَا سَكَنِي هَا وَلَا نَاقِي فِيهَا وَلَا جَمَلِي

3- Bağdat'ta neden ikamet edeyim? Orada ne erkek ne de dişi bir devem var.

نَاءٍ عَنِ الْأَهْلِ صِفْرُ الْكَفِّ مُنْقَرِدٌ كَالسَّيْفِ صِفْرٌ مَتْنَاهُ عَنِ الْخُلِّ

4- Kınından çıkmış yalınkılıç misali eli boş, dostlarımdan irak ve yalnızım.

فَلَا صَدِيقٌ إِلَيْهِ مُشْتَكِي حَزَنِي وَلَا أُنَيْسٌ إِلَيْهِ مُنْتَهَى جَدَلِي

5- Orada üzüntümden şikâyet edecek dostum da mutluluğumu paylaşacak dostum da yok.

طَالَ إِعْتِرَابِي حَتَّى حَنَّ رَاحِلَتِي وَرَحَلُهَا وَفَرَى الْعَسَالَةَ الدُّبْلَ

6- Ayrılık o kadar çok uzadı ki, devemin eyeri, peykânı ve semeri şikâyet etmeye durdular.

أَلْقَى رِكَابِي وَجَّ الرِّكْبُ فِي عَذَلِي وَضَجَّ مِنْ لَعَبٍ نِضْوِي وَعَجَّ لِمَا

7- Artık devem yorgunluktan inledi; binek devem karşılaştığım sıkıntılardan dolayı böğürdü, kervanda bulunanlar da beni kınayıp durdu.²⁰⁰

أُرِيدُ بَسْطَةَ كَفِّ أَسْتَعِينُ بِهَا عَلَى قَضَاءِ حُقُوقِ اللَّغْلَى قَبْلِي

8- Yakınımda bulunan ulu kimselerin hakkını vermek için elimin bereketli zengin olmasını isterim.

وَالدَّهْرُ يَعْكِسُ آمَالِي وَيُقْنِعُنِي مِنْ الْغَنِيمَةِ بَعْدَ الْكَدِّ بِالْقَفْلِ

²⁰⁰ Çöğenli-Ceviz, Manzum Klasik Metinler, 26.

9- Zaman emellerimi tersine çevirip beni zorluklardan sonra az bir kazanca ikna ediyor/kandırıyor.

وَذِي شِطَاطٍ كَصَدْرِ الرُّمَحِ مُعْتَقِلٍ بِمِثْلِهِ غَيْرَ هَيَّابٍ وَلَا وَكِلٍ

10- Mızrak gibi uzun boylu ve üzengiyle bacak arasındaki peykan gibi korkak ve biçâre olmayan dostlarım vardır benim.

حُلُوُ الْفُكَاهَةِ مُرُّ الْجِدِّ قَدْ مُزِجَتْ بِشُسُوءَةِ الْبَأْسِ فِيهِ رَقَّةُ الْعَزَلِ

11- Arkadaşımın tatlı nüktelerine, sert/ acı ciddiyetine hanımlarla latife yapmanın inceliği sirayet etmiştir.

طَرَدْتُ سَرَحَ الْكَرَى عَنْ وَرْدِ مُقْلَتِهِ وَاللَّيْلُ أَغْرَى سَوَامَ النَّوْمِ بِالْمُقَلِّ

12- Gece uyku süsüyle gözü bezediği zaman onunla muhabbet ederek gözündeki uykuyu kovdum.

وَالرَّكْبُ مِيلٌ عَلَى الْأَكْوَارِ مِنْ طَرِبٍ صَاحٍ وَآخِرَ مِنْ خَمْرِ الْهَوَى ثَمَلٍ

13- Binekler üstündeki yolculardan kimi uykudan uyanma mahmurluğuyla sarkık (devenin üzerinde sallanır halde) kimisi de uyku şarabıyla sersem bir halde.

فَقُلْتُ أَدْعُوكَ لِلْجُلَى لِتَنْصُرَ وَأَنْتَ تَحْذُلُنِي فِي الْحَادِثِ الْجَلَلِ

14- Ona şöyle dedim: güç işlerimde yardımcı ol diye sana yalvarıyorum ama heyhat ki sen zor işlerde beni yüzüstü bırakıyorsun.

تَنَامُ عَيْنِي وَعَيْنُ النَّجْمِ سَاهِرَةٌ وَتَسْتَحِيلُ وَصَبُغُ اللَّيْلِ لَمْ يَحِلِّ

15- Yıldızlar benim için uyumazken sen uyuyorsun ve gecenin rengi dönmeden/ değişmeden sen değişiyor musun sen de?

فَهَلْ تُعِينُ عَلَى عَيِّ هَمَمْتُ بِهِ وَ الْعَيُّ يَزْجُرُ أَحْيَانًا عَنِ الْفَشَلِ

16- Yapacağım hovardalıkta bana yardım eder misin? Bazen hovardalık insanı korkaklıktan korur/alıkoyar.

إِنِّي أُرِيدُ طُرُوقَ الْحَيِّ مِنْ إِضْمٍ وَقَدْ رَمَاهُ رُمَاءُ مَنْ بَنِي تُعَلِّ

17- Ben oymağa/ kabileye gece vakti isterim ancak oymağı sual oğullarının okçuları korumakta.

يَحْمُونَ بِالْبَيْضِ وَالسُّمْرِ اللَّدَانِ بِهِمْ سُودَ الْعَدَائِرِ حُمْرَ الْحَلِيِّ وَالْحُلَلِ

18- Okçular parlak kılıç ve esnek mızraklarla, kara saçlı, kırmızı ziynetli ve elbiseler giymiş kızları korumakta.

فَسِرْ بِنَا فِي ذِمَامِ اللَّيْلِ مُهْتَدِيًّا بِنَفْحَةِ الطَّيِّبِ تَهْدِينَا إِلَى الْحِلِّ

19- Gecenin muhafazasıyla yoldan endişe duymadan bizimle yürü. Öyle ki kızlardan yayılan koku bize yolu gösterir.

فَالْحَبُّ حَيْثُ الْعَدَى وَالْأُسْدُ رَابِضَةً حَوْلَ الْكَنَاسِ لَهَا غَابٌ مِنَ الْأَسَلِ

20- Yârim düşmanla aynı yerde, etrafındaysa diz çöküp duran aslanlardan oluşan oklardan bir ormanlık var.

نَوْمٌ نَاشِئَةٌ بِالْجَزَعِ قَدْ سَقِيَتْ نِصَالُهَا بِمِيَاهِ الْعَنْجِ وَالْكَحْلِ

21- Kuru vadide dolaşan işveli sürme suyuyla dövülmüş (boyanmış) kılıç misali okların koruduğu dilberleri görmeyi arzuluyoruz.

قَدْ زَادَ طَيْبَ أَحَادِيثِ الْكَرَامِ بِهَا مَا بِالْكَرَائِمِ مِنْ جُبْنٍ وَمِنْ جُبُلٍ

22- Asil hanımlarda olan çekingenlik ve tutumluluk, eli açık kimselerin hanımlar hakkındaki sözlerinin güzelliğini artırmıştır.

تَبِيْتُ نَارَ الْهَوَى مِنْهُمْ فِي كَيْدٍ حَرَى وَنَارَ الْقَرَى مِنْهُمْ عَلَى الْقُلَلِ

23- Kızların aşk ateşi ciğerlerde geceler, onları koruyan yiğitlerin ziyafet ateşi tepelerde geceler.

وينحرون كرام الخيل والإبل يقتلن أنضاء حب لا حراك بها

24- (Oymağın) Avcı kızları aşkından bitap, hareketsiz gençleri öldürüyor, erkekleri de kıymetli at ve develeri ziyafet için kesiyor.

يُشْفَى لِدَيْعِ الْعَوَانِي فِي بُيُوتِهِمْ بِنَهْلَةٍ مِنْ لَذِيذِ الْخَمْرِ وَالْعَسَلِ

25- Güzel kızların bakışlarıyla yaralanan delikanlılar hanelerindeki içki ve bal birikintisinden ilk içişte şifa bulurlar.

لَعَلَّ إِمَامَةً بِالْجُرْعِ ثَانِيَةً يَدِبُ فِيهَا نَسِيمُ الْبُرَى فِي عِلَلِ

26- Belki oymağa bir defa daha inersem sevda yaralarına iyileştirici rüzgarlar eser.

لَا أَكْرَهُ الطَّعْنَ النَّجْلَاءَ قَدْ شَفَعْتُ بِرَشَقَةٍ مِنْ نِيَالِ الْأَعْيُنِ النُّجَلِ

27- Eğreti görüp derin yaralardan iğrenmem zira o yaralar iri gözlerin okuyla çiftlenmekte.

وَلَا أَهَابُ الصِّفَاحِ الْبَيْضَ تُسْعِدُنِي بِاللَّمَحِ مِنْ صَفَحَاتِ الْبَيْضِ فِي الْكِلَالِ

28- Parlak kılıçların (ihtişamı) beni ırgalamaz, zira onlar cibinlikler arasından yârimi görme fırsatı verir.

وَلَا أَحُلُّ بِغَزْلَانِ تُعَازِلُنِي وَلَوْ دَهَنَتْنِي أَسْوَدُ الْغِيلِ بِالْغِيلِ

29- Aslanların tehlikeleri korkutsa bile ceylan yavrusuna benzeyen dilberlerle muhabbeti kesmem.

حُبُّ السَّلَامَةِ يُثْنِي هَمَّ صَاحِبِهِ عَنِ الْمَعَالِي وَيُغْرِِي الْمَرْءَ بِالْكَسَلِ

30- Kurtuluş isteği kişiyi tembelliğe sürükleyip şerefli şeylere ulaşma kararlılığını kırar.

فإن جنحت إليه فاتخذ نَفَقاً
في الأرض أو سَلماً في الجوّ فاعتزل

31- Aşka gönül verdiysen bunca arzuyu bırak da ister kendine yerin altında bir in buk
istersen göklere merdiven yap

ودع غمار العلى للمقدمين على
ركوبها واقتنع منهم بالبلل

32- Üst mevkileri tehlikeyi göze almak isteyenlere bırak. Sen de dalgalardan aldığın
neme kanaat et.

يرضى الدليل بخفض العيش يخفضه
والعز عند رسيم الأنيق الدلّ

33- Az geçim ve kolay kazanılan şeyleri kabul etmek sefilliktir, azizlik ise intizamlı
yürüyen develerin yanındadır.

فادراً بها في نحوّر البید جافلة
معارضاتٍ مثانی اللجم بال

34- Öyleyse sen güzel yürüyen hareketli develeri sağlam yularlı, süratli olanlarla çöle
gönder!

إن العلاء حدّثني وهي صادقة
في ما تحدّث أن العزّ في النقل

35- Sözü sahih olan ulular bana saygınlığın bir yerden başka bir yere gitmekte
olduğunu haber verdiler.

لَوْ أَنَّ فِي شَرْفِ المَأْوَى بُلُوعٌ مِّنِّي
لَمْ تَبْرَحِ الشَّمْسُ يَوْماً دَارَةَ الحَمَلِ

36- Eğer masada ulaşmak makamın şerefiyle olsa idi güneş bir gün dahi oğlak
burcundan hareket etmezdi.

أَهْبْتُ بِالْحِظِّ لَوْ نَادَيْتُ مُسْتَمِعاً
وَالْحِظُّ عَنِّي بِالْجُهَالِ فِي شُعْلٍ

37- Talihe duyurabilseydim seslenirdim. Meğer talih benim yerime cahillerle meşgul
imiş.

لَعَلَّهُ إِنْ بَدَأَ فَضْلِي وَنَقْصُهُمْ
لَعَيْنِهِ نَامَ عَنْهُمْ أَوْ تَنَبَّهَ لِي

38- Umulur ki benim asaletim ve cahillerin eksikliği talihin gözünde meydana çıktığında talih bana uyanık onlara karşı uykuda olur.

أُعْلِلُ النَّفْسَ بِالْأَمَالِ أَرْقُبُهَا مَا أَضِيقَ الْعَيْشَ لَوْلَا فَسْحَةُ الْأَمَلِ

39- Nefsimi emellerle oyalayıp bekler dururum, emeller bol olmasaydı hayat ne kadar da sıkıntılı olurdu.

لَمْ أَرْتَضِ بِالْعَيْشِ وَالْأَيَّامِ مُقْبِلَةً فَكَيْفَ أَرْضَى وَقَدْ وَلَّتْ عَلَى عَجَلٍ

40- Ben, günler bana çevrilmişken bile memnun değildim, aceleyle yüz çevirince nasıl mutlu olayım?

عَالِي بِنَفْسِي عِرْفَانِي بِقِيمَتِهَا فَصُنْتُهَا عَنْ رَخِيصِ الْقَدْرِ مُبْتَدَلٍ

41- Nefsimin değerini bilerek onu kıymetlendirdim. Böylece onu değersiz ve bayağı kimselerden korudum.

عَادَةُ النَّصْلِ أَنْ يَزْهُوَ بِجَوْهَرِهِ وَ لَيْسَ يَعْمَلُ إِلَّا فِي يَدِي الْبَطَلِ

42- Kılıcın huyudur cevheriyle övünmek fakat sadece delikanlıların elinde iş görür.

مَا كُنْتُ أُؤَثِّرُ أَنْ يَمْتَدَّ بِي زَمَنِي حَتَّى أَرَى دَوْلَةَ الْأَوْغَادِ وَالسُّقُلِ

43- Hayatımın alelade kimselerin saltanatını görecektense kadar uzamasını arzu etmem.

تَقَدَّمَتَنِي أَنْاسٌ كَانَ شَوَاطِئُهُمْ وَرَاءَ حَطْوِي إِذْ أَمْشِي عَلَى مَهَلٍ

44- Öyle kimseler benden öne geçti ki benim adımlarım onların koşmasını arkada bırakırdı.

هَذَا جَزَاءُ امْرِئٍ أَفْرَأْتُهُ دُرَجُوا مِنْ قَبْلِهِ فَتَمَتَّى فَسْحَةُ الْأَجَلِ

45- Yaşlıları göçüp gitmiş olduğu halde uzun ömür isteyen kimsenin cezası işte budur.

وَإِنْ عَلَانِي مَنْ دُونِي فَلَا عَجَبٌ لِي أَسْوَةٌ بِالْخَطَاطِ الشَّمْسِ عَنْ زُحُلٍ

46- Gerimde olanlar benden öne geçtiğinde şaşırırmam. Zira buna misal; Zuhâl yıldızının altındadır güneş.

فَاصْبِرْ لَهَا غَيْرَ مُتَحَتِّلٍ وَلَا ضَجِرٍ فِي حَادِثِ الدَّهْرِ مَا يُعْنِي عَنِ الْحِيلِ

47- Öyleyse sen hile ve sıkıntı çıkarmadan dayan, zira olaylarda hileye gerek kalmayacak şeyler vardır.

أَعَدَى عَدُوَّكَ أَذْنَى مَنْ وَثِقَتْ بِهِ فَحَازِرِ النَّاسِ وَاصْحَبْهُمْ عَلَى دَخَلٍ

48- O çok güvendiğin kişi sana düşmanlık beslemekte öyleyse bu kimselere dikkat et! Onların aldatmalarına göre muamele göster.

وَإِنَّمَا رَجُلُ الدُّنْيَا وَوَاحِدُهَا مَنْ لَا يُعَوِّلُ فِي الدُّنْيَا عَلَى رَجُلٍ

49- Hakiki kahraman bu âlemde kimseye dayanıp güvenmeyen kişidir.

وَحُسْنُ ظَنِّكَ بِالْأَيَّامِ مَعْجَزَةٌ فَظُنَّ شَرًّا وَكُنْ مِنْهَا عَلَى وَجَلٍ

50- Hayatın için güzel ümitler beslemek acizliktir. Sen de onları şerli san ve tedbiri elden bırakma!

غَاضَ الْوَفَاءُ وَقَاضَ الْعَدْرُ وَانْفَرَجَتْ مَسَافَةُ الْخُلْفِ بَيْنَ الْقَوْلِ وَالْعَمَلِ

51- Ahde vefa azaldı ve eziyetler arttı, lafla amel arasındaki mesafe uzadı.

وَشَانَ صَدَقَكَ عِنْدَ النَّاسِ كِذْبُهُمْ وَهَلْ يُطَابِقُ مَعَوْجٌ بِمَعْتَدِلٍ

52- İnsanların iftirası senin doğruluğuna halel getirdi, hiç eğriyle doğru bir olur mu?

إِنْ كَانَ يَنْجَعُ شَيْءٌ فِي ثَبَاتِهِمْ عَلَى الْعُهُودِ فَسَبْقُ السَّيْفِ لِلْعَدَلِ

53- Sözlerinde sadakat göstermeleri onlar hakkında iyi olsa bile onları kınamak kılıcı kınayanları geçti şimdi, faydasızdır.

يَا وَارِدًا سُورَ عَيْشٍ كُلُّهُ كَذْرٌ أَنْفَقْتَ عُمْرَكَ فِي أَيَّامِكَ الْأُولِ

54- Tamamı muğlak olan sudan içmeye gelen! Sen saf içeceğini ömrünün başında bitirdin.

فِيمَ اعْتَزَّضُكَ لَجَّ الْبَحْرِ تَرْكِبُهُ وَأَنْتَ تَكْفِيكَ مِنْهُ مُصَّةُ الْوَشَلِ

55- Sana ondan bir miktar içmek کافی gelirken neden denizin içine dalarsın?

مُلْكُ الْفَنَاعَةِ لَا يُخْشَى عَلَيْهِ وَلَا يُحْتَاجُ فِيهِ إِلَى الْأَنْصَارِ وَالْحَوَلِ

56- Ne endişe duyulur ne de hizmet etmesi için yardımcıya gerek vardır kanaat beldesinde.

تَرْجُو الْبَقَاءَ بِدَارٍ لَا ثَبَاتَ لَهَا فَهَلْ سَمِعْتَ بِظِلِّ غَيْرٍ مُنْتَقِلِ

57- Sonsuzluk olmayan diyarda ebediyeti arzuluyorsun, sen yerinde duran bir gölge duydun mu?

وَيَا حَبِيرًا عَلَى الْأَسْرَارِ مُطْلِعًا أَصْمُتُ فَفِي الصَّمْتِ مَنْجَاةٌ مِنَ الزَّلَلِ

58- Ey sırra vakıf olmak isteyen! Sus şimdi zira susmada dilinin sürçmesinden feraha kavuşma vardır.

قَدْ رَشَّحُوكَ لِأَمْرٍ إِنْ فَطِنْتَ لَهُ فَارِبًا بِنَفْسِكَ لِأَنَّ تَرَعَى مَعَ الْهَمَلِ

59- İdrak etti isen seni mühim vazife için yetirmişler. Nefsini boşta gezen develerle otlanmaktan üstün tut!

3. Lâmiyyatü'l-Acem'deki Medîh Örnekleri

1 أصالهُ الرَّأْيِ صَانَتْنِي عَنِ الْخَطْلِ وَ حَلِيَّةُ الْفَضْلِ زَانَتْنِي لَدَى الْعَطْلِ²⁰¹

Fikrimin gücü beni hata yapmaktan korudu

Faziletimin süsü ise ziynetim olmadığında beni bezedi.

²⁰¹ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî. (Kuveyt: Dârü'l-Kalem, 1983), 301.

Tuğrâi Lâmiyye Kasîdesinin ilk beyiti medîhle başlatmıştır. Kendisine oldukça güvenen ve sarayda önemli görevlerde bulunan şair bu beyitte kendi meziyetlerini dile getirerek övünmüştür. Aslında burada fazilet ve erdemi kadının gerdanındaki süs benzeterek onu süslediği gibi fikrinin sağlam oluşunun onu tezyin ettiğini teşbih yoluyla dile getirmiştir.

2 مجدي أخيراً ومجدي أولاً شرع
و الشمس رآد الضحى كالشمس في الطفل²⁰²

Evvel de şimdi de ayındır benim şerefim. Nitekim sabah doğan güneş akşam batan güneş gibidir. (Renginin aynı olmasını kasteder.)

Tuğrâi bu dizelerde daha evvel yüksek rütbelerde bulunduğu Selçuklu Devlet divanındaki Tuğrâ (kâtiplik) görevinden azledilmesinin üzüntüsünü yaşayıp bu durumdan şikâyet ederken kendisini övmekten çekinmemiştir. Devlet kademesinde önemli bir mertebede bulunan şair, vezirlik görevine yükselmeyi arzularken düşmanlarının çeşitli oyunları ve kendisinin hiciv şiirleri söylemesi onu bir çıkmaza sürüklemiştir. Bu duruma karşı kızgınlığını bazen kendisini överek bazen de söylediği hiciv dizeleriyle dile getirmiştir. Şeref ve itibarının yüceliğini vazifesine bağlı görmeyip kendisini güneşin doğuşundaki ve batışındaki ihtişamlı aydınlığa benzetmiştir. Bu dizelerde fahr sanatının medîhten daha fazla ön plana çıktığı görülür.

10 وَذِي شَطَاطٍ كَصَدْرِ الرُّمَحِ مُعْتَقِلٍ
بِمَثَلِهِ غَيْرَ هَيَّابٍ وَلَا وَكِلٍ

11 خُلُوْهُ الْفُكَاةِ مُرُّ الْجِدِّ قَدْ مُزِجَتْ
بِئْسَوَّةِ الْبَأْسِ فِيهِ رَقَّةُ الْعَزْلِ²⁰³

Mızrak gibi uzun boylu ve üzeniyle bacak arasındaki peykan gibi korkak ve biçâre olmayan dostlarım vardır benim.

Arkadaşımın tatlı nüktelerine, sert/ acı ciddiyeti ne hanımlarla latife yapmanın inceliği sirayet etmiştir.

²⁰² Tuğrâi, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 301.

²⁰³ Tuğrâi, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 302.

Tuğrâi bu beyitte zıt duyguları bir araya toplamış ve harmanlamayı başarabilmiştir. Dürüstlük, güç ve azmi bir araya getirirken şaka ve ciddiyeti birlikte zikretmiş ancak zıt ifadeleri kullanırken birbirine karıştıran sanatını icra etmiştir. Mukabele sanatını bu beyitte kullanırken zıt ifadeleri aynı cümlede toplamıştır.²⁰⁴

Şair, bu beyitte arkadaşını methederken onun mezzetlerinden bahsetmiş ve dostunun dürüstlüğünü, doğru sözlülüğünü eğrilik ve yamukluk olmayan mızrağa benzetmiş ve dostunu övmüştür. Tuğrâi burada dostunu düşmanlarına karşı överken onlara bir övünç olarak dostlarını yüceltmıştır. Çünkü siyaset hayatında uğradığı haksızlıklara ve zayıf kişiler onu kızdırmış ve onu bu sözleri sarf etmeye yöneltmiştir.

18 يَحْمُونَ بِالْبَيْضِ وَالسُّمْرِ اللَّدَانِ بِهِمْ
سُودَ الْعَدَائِرِ حُمْرَ الْحَلِيِّ وَالْحُلَلِ²⁰⁵

Okçular parlak kılıç ve esnek mızraklarla, kara saçlı, kırmızı ziynetli ve elbiseler giymiş kızları korumakta.

Tuğrâi bazı beyitlerinde daha evvelde bahsettiğimiz gibi sembol ifadeler kullanmış ve asıl kastettiği ifadeler yerine başka kelimeler kullanmıştır. Bu beyitte ise Tuğrâi, muhtemel suretle Selçuklu devletinde yaşadığı döneme atıfta bulunarak okçuların koruduğu kızlardan bahsederken aslında ulaşmak istediği konum ve mertebeyi kastetmiştir. Burada da süslü ifadelerle tarif ettiği şeyin onun amacı olan konum olduğu görülür.

25 يُشْفَى لَدَيْغِ الْعَوَائِي فِي بُيُوتِهِمْ
بِنَهْلَةٍ مِنْ لَذِيذِ الْحَمْرِ وَالْعَسَلِ²⁰⁶

Okla yaralanan delikanlılar hanelerindeki içki ve bal birikintisinden ilk içişte şifa bulurlar

²⁰⁴ Lebîb Efendi, *Değişmedi Rengi Gecenin: Şerh-i Lâmiyyetü'l-Acem*, çev. Uğur Boran – Leyla Yakupoğlu Boran, (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019), 112.

²⁰⁵ Tuğrâi, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 303.

²⁰⁶ Tuğrâi, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 304.

Tuğrâi bu beyitte teşbih yapmış ve mecâzi bir yaralanmaya şifa olarak yine kızların ağızlarından çıkan suyun yaraları iyileştirmesini bal ve içkinin deva olmasına teşbih ederek bu dizeleri îrâd etmiştir. Şair burada kızları methederek onların meziyetlerini övmüştür.

207 وَلَوْ دَهْنِي أُسُودَ الْغَيْلِ بِالْغَيْلِ

29 وَلَا أَحِلُّ بَغْلَانِ أَغْزَلِي

Aslanların tehlikeleri korkutsa bile ceylan yavrusuna benzeyen dilberlerle muhabbeti kesmem.

Tuğrâi'nin bu beyitlerde oymağın yiğitlerinden kastı düşmanları ve ona hile yapan kimselerdir. Ancak bu kadar tehlikeye rağmen kendi emellerinden vazgeçmeyeceğini bir kez daha bu beyitle vurgularken kendisini övmüştür. Tuğrâi burada ulaşmak istediği emellerini bir ceylana benzetmiş ve bunun uğruna mücadelesini bırakmayacağını abartarak vurgulamıştır. Şair, cürretkar ve tuttuğunu koparan bir karakter olduğunu gerek hayatından gerek edebi eserlerindeki üslubuyla açıkça sergilemiştir.

208 وَ لَيْسَ يَعْمَلُ إِلَّا فِي يَدِي الْبَطَلِ

42 عَادَةُ النَّصْلِ أَنْ يَزْهَوْ بِجَوْهَرِهِ

Kılıcın adeti keskinliğiyle övünmektir, ancak o bir kahramandan başka kimsenin ellerinde iş yapamaz

Şair bu beyitte kendisini bir kahramana benzeterek teşbih yapmış aynı zamanda ilmi ve bilgeliğiyle övünmekten geri durmamıştır. Öyle ki siyasi hayatta faal olmasına ve ilmi çalışmalar yapmasına bir övgüde bulunarak kendisini methetmiştir. Tuğrâi'yi en çok etkileyen olay, onun saraydaki görevinden alınması ve yerine istemediği şahsiyetlerin getirilmesidir. Bu durum şairin yukarıdaki dizelerine konu olmuştur. Kendisini yüce bir mertebede gören şair yerine gelenleri eleştirse de aslında kedisini elindeki kılıcı doğru hamleler yaparak kullanma becerisine sahip, donanımlı bir savaşçıya benzetiyor. Selçuklu sarayındaki adaletsiz kimseleri kastederek onlar değerli, keskin kılıç gibi görüntüye ve şöhrete sahip olsalar da içi boş bir makamın doğru kimseler tarafından sahip olunmadığında hezimet olduğunu ancak bir

²⁰⁷ Tuğrâi, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 304.

²⁰⁸ Tuğrâi, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 304.

kahramanın düşmana karşı kılıcı ustalıkla kullanması gibi şairin kendisinin de makam sahibi olduğunda hakkı verilmiş bir vasfı olduğunu vurgularken kendisini kılıcı ustalıkla kullanan kahramana benzeterek teşbih sanatını da bu dizede kullanmıştır.

56 مُلْكُ الْقَنَاعَةِ لَا يُخْشَى عَلَيْهِ وَلَا يُجْتَاجُ فِيهِ إِلَى الْأَنْصَارِ وَالْحَوَلِ²⁰⁹

Ne endişe duyulur ne de hizmet etmesi için yardımcıya gerek vardır kanaat beldesinde

Şair kasidenin son beyitlerinden biri olan bu dizesinde daha ağır başlı ve kabullenmiş bir tavır sergileyerek kanaat etmenin önemine vurgu yaparken her hal ve koşulda başına gelenlere sabır gösterip elindekinin değerini bilmeyi bir lütuf olarak görüyor. Kanaatkâr olmayanlara muhalif olduğunu²¹⁰ ve kendisini zor zamanlarında kanaatkar olmasıyla överken kimsenin yardımı olmadan hayatına devam ettiğini de ince bir üslupla yardımcı ve hizmetçilere ihtiyaç duyulmaz diyerek eserine işlemiştir.

Şair bu dizelerde teslimiyetini ve kanaatkârlığını övmüştür. Bunu yaparken kendisini kimseye muhtaç görmemesi, sıkıntılı zamanlarını kabullenmesiyle bir nevi güçlü ve sarsılmaz karakter olduğunu ispatlar nitelikte davranmıştır.

24 يَقْتُلْنَ أَنْضَاءَ حَبِّ لَا حَرَكَ بِهَا وَيَنْحَرُونَ كَرَامَ الْخَيْلِ وَالْإِبِلِ²¹¹

(Oymağın) Avcı kızları aşkından bitap, hareketsiz gençleri öldürüyor, erkekleri de kıymetli at ve develeri ziyafet için kesiyor.

Oymağın kızlarının büyüleyici etkisinden bahseden şair onları güzel bir üslupla övüyor ve oymağın erkeklerini de misafire ikram etme konusunda kendileri için en değerli

²⁰⁹ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.305.

²¹⁰ Lebîb Efendi, *Değişmedi Rengi Gecenin*, çev. Uğur Boran – Leyla Yakupoğlu Boran, 225.

²¹¹ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.307.

şey olan kıymetli develerini kesip konuklarına ikram etmekten çekinmemelerini dile getirerek cömertliklerinden dolayı onları methediyor.

Şair aslında bu beyitte oymağın kızları ve beyleri olarak belirttiği kimselerden eli açık ve cömert devlet büyüklerini kastediyor diyebiliriz. Zira Tuğrâî'nin sarayda meliklere yazdığı medîh şiirleriyle onları yücelttikçe bunun mükafatını almış olması bize bu konuda yol gösterecektir.

25 يُشْفَى لَدَيْعِ الْعَوَانِي فِي بُيُوتِهِمْ
بِنَهْلَةٍ مِنْ لَذِيذِ الْخَمْرِ وَالْعَسَلِ

26 لَعَلَّ الْمَامَةَ بِالْجِزْعِ ثَانِيَةً
يَدِبُ فِيهَا نَسِيمُ الْبُرِّ فِي عِلَلٍ²¹²

Güzel kızların bakışlarıyla yaralanan delikanlılar hanelerindeki içki ve bal birikintisinden ilk içişte şifa bulurlar

Belki oymağa bir defa daha inersen sevda yaralarına iyileştirici rüzgarlar eser.

Şair bu dizelerinde ince bir üslupla iyileşmesine sebep olan içki ve bal birikintisini sevgilinin tükürüğüne mecaz olarak kullanıyor.²¹³ Böylece sevgilisinin tükürüğünün dahi şifalı olduğunu vurgulayarak sevgilisini övmekten geri durmuyor.

Ancak şairin bu dizesi ile ilgili bazı şârihler sembol ifadelerin olduğunu dile getirerek aşık olduğu kızlardan eski vezirlik vazifesini kastettiğini ve bu bağlamda vadiye ikinci defa inmek arzusuyla kinaye yaptığını savunmaktadır.²¹⁴

27 لَا أَكْرَهُ الطَّعْنََةَ النَّجْلَاءَ قَدْ شُفِعَتْ
بِرَشْقَةٍ مِنْ نَيْالِ الْأَعْيُنِ النَّجْلِ²¹⁵

Eğreti görüp derin yaralardan iğrenmem zira o yaralar iri gözlerin okuyla çiftlenmekte

²¹² Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 307.

²¹³ Kemâleddîn Muhammed b. Musa ed-Demîrî, *el-Maksadu'l-etimmu fî şerhi lâmiyyetü'l-acem*, thk. Abbas Hânî el-Çirâh (Ürdün: dâr al-Rıdvân, 2012) 1/189.

²¹⁴ Ebû Cum'a Saîd el-Mâgûsî, *Îzâhu'l-mübhem min lâmiyyeti'l-acem*, nşr. M. Mes'ûd Cübârî, (Beyrut: Dârü'l-medâri'l-İslâmî, 2009), 1/202.

²¹⁵ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 308.

Safedi şerhinde Tuğrâî'nin bu beyitte derin yaralar alsa da bu derin yaraların kendisine acı ve keder vermediğini zira yara çok dahi olsa bunun tatlı ve uğruna elem duyduğu şeyin de yüce olduğundan bunun için aldığı yaralardan ve darbelerden ancak lezzet alacağından bahsediyor.²¹⁶

Tuğrâî'nin burada büyük darbeler olarak nitelediği şeyin aslında onun hayatında ulaşmayı çok arzuladığı ve bir anda alaşağı edildiği vazifesi olması ve bu durumda dahi bir umut tekrar vazifeye iadesini dileyerek bir bakış ve davet talebi mahiyetinde iri ve güzel gözler olarak da sultanı kastetmesi muhtemeldir. Şair burada merhamet umarak sultana methiyeler dizme gayretini gösteriyor ve hayatını incelediğimizde ise vazifesine tekrar iade olunduğunu görmekteyiz ki bu bilgiler beyitin manasına da ışık tutmaktadır.

28 وَ لَا أَهَابُ الصِّقَاحَ الْبَيْضَ تُسْعِدُونِي بِاللَّمَحِ مِنْ صَفَحَاتِ الْبَيْضِ فِي الْكَلِيلِ²¹⁷

Parlak kılıçların (ihtişamı) beni ırgalamaz, zira onlar cibinlikler arasından yârimi görme fırsatı verir.

Şair burada bir önceki beyitin devamı mahiyetinde bir üslupla sevgilisini görme arzusu içindeyken kendisine bu fırsatı veren enli kılıçların cibinlikleri kaldırıp içeriyi görme fırsatı sunduğu gibi gözlerin de bakışlarla mâşûğuna bakarak onu memnun ettiğini belirterek güzel bir betimleme sanatı icra ediyor. Ek olarak şair burada sevgilisinin çekik ve gözlerini parlak ve enli kılıçlara benzeterek güzelliğini övüyor.

Beyitten çıkarmamız muhtemel bir diğer mana ise şairin dizelerde kullandığı sevgili ve ona ulaşma arzusunun aslında kendi hayatında ulaşmayı arzuladığı emelleri olması ve bu durumu sembol ifadeler kullanarak daha esrarengiz bir atmosfer oluşturmasıdır.

4. Lâmiyyatü'l-Acem'deki Hiciv Örnekleri

Lâmiyyetü'l Acem'i incelediğimizde Tuğrâî'nin genel anlamda şikâyet ve hicivlerinin ağırlıkta olduğunu görürüz. Medîh örneklerinde ise daha çok kendisini ve kavmini öven örneklere rastlamaktayız. Ancak hiciv örneklerinin çok oluşu Tuğrâî'nin

²¹⁶ Lebib Efendi, *Değişmedi Rengi Gecenin*, çev. Uğur Boran – Leyla Yakupoğlu Boran, 154.

²¹⁷ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.307.

başından geçen talihsizliklere ve bu dönemde çevresinde bulunanlara bir sitem mahiyetindedir.

16 فَهَلْ تُعِينُ عَلَى غَيِّ هَمَّتْ بِهِ
وَالْعَيُّ يَزْجُرُ أَحْيَانًا عَنِ الْفَشَلِ²¹⁸

Yapacağım hovardalıkta yardım eder mirin bana? bazen hovardalık insanı korkaklıktan korur/ alıkoyar.

Tuğrâî bu beyitinde kastettiği asıl konuyu tamamlamıyor. Biz şairin hangi çapkınlığa cesaret ettiğini bilmiyoruz. Çünkü bunu ilerleyen dizelerde bize aktaracak. Ancak şair burada tam muradını belirtmese de çevresindeki dostlarından, onların korkaklıklarından yakınıyor. Kendisine yardımları dokunmayacağını ve cesur davranmada pasif olduklarını eleştirerek onları hicvediyor.

36 لَوْ أَنَّ فِي شَرْفِ الْمَأْوَى بُلُوعَ مَنَى
لَمْ تَبْرَحِ الشَّمْسُ يَوْمًا دَارَةَ الْحَمَلِ²¹⁹

Eğer masada ulaşmak makamın şerefîyle olsa idi güneş bir gün dahi oğlak burcundan hareket etmezdi.

Tuğrâî vezirlik görevinden azledildikten sonra onu alaşağı eden düşmanlarına bir sesleniş niteliğinde olan bu beyitte maksada ulaşmanın makam ve mevki ile olmayacağını, iyi talihin her zaman dönmeyeceğini söylüyor. Aslında şair bu beyitte vezir Sümeirimî'nin bulunduğu vezirlik konumundan dolayı rehavete sürüklediğini düşünerek onlara makamın da kendi elinden kayıp gittiği gibi düşmanlarının elinden de kayıp gidebileceğini söyleyerek onların erken sevincini yeriyor.

41 غَالِي بِنَفْسِي عِرْفَانِي بِقِيَمَتِهَا
فَصُنْتُهَا عَنْ رَخِيصِ الْقَدْرِ مُبْتَدَلِ²²⁰

²¹⁸ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.303.

²¹⁹ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

Nefsimin kıymetini bildiğimden onu sıradan ve değersiz kimselerden korudum.

Şair yaşadığı zor günleri geride bırakarak kendine değer verdiğini ve kendi nefsinin yücelttiğini ifade eden bu dizelerde fahr sanatını kullanmıştır. Aynı zamanda değersiz ve bayağı kimseler olarak gördüğü düşmanlarını ve kendisini eleştiren, art niyetli kişileri değersiz olarak niteleyerek onları hicvediyor.

Bu beyitten çıkarabileceğimiz bir diğer mana ise şairin değersiz kimselerden kendini koruması ifadesinin bir yorumu olarak sarayda yaşadığı talihsizliklerden dolayı burada kendisine zararı dokunan kişileri de kastetmesidir. Böylece şair bu kimseleri nefesine düşkün ve bayağı olarak niteleyip hicvediyor.

44 تَقَدَّمَنِي أَنَسٌ كَانَ شَوْطُهُمْ
وَرَاءَ حَطْوِي إِذْ أَمْشِي عَلَى مَهْلٍ²²¹

Öyle kimseler benden öne geçti ki benim adımlarım onların koşmasını arkada bıraktı.

Şair bu dizelerle kızgınlığını ifade ederken aslında düşmanlarını aşağılayıp onları hicvediyor. Kâtiplik görevini yaptığı sırada komploların kurbanı olarak vazifesinden olan şair daha sonra kendisine haset besleyen kişiler tarafından da zarara uğratılınca²²² bu kimseleri donanımsız ve kendinden aşağı, kıskanç kişiler olarak gördüğünü eserinde de belirtiyor.

Hicivde oldukça iğneli bir dili olan Tuğrâî'nin bu yönteminden dolayı saraydan uzaklaşmış olma ihtimali de dikkatimizi çekmektedir. Zira sultanlar kendilerini metheden şairleri ödüllendirip çevresinde tutarken hicveden şairlere alışık olmadıklarından bu durumdan haz etmemişlerdir.

46 وَإِنْ عَلَايَ مَنْ دُونِي فَلَا عَجَبٌ
لِي أَسْوَةٌ بِالْخَطَايِ الشَّمْسِ عَنْ رُحْلِ²²³

Gerimde olanlar benden öne geçtiğinde şaşırımam. Zira bana misal; Zuhal yıldızının altındadır güneş.

²²⁰ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308..

²²¹ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.302.

²²² Rahmi Er, "Tuğrâî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim13 Haziran 2021).

²²³ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

Tuğrâî'nin edebiyata küçük yaşlardan beri meraklı olduğunu, kimya ve tabiat ilimleriyle de uğraştığını daha evvel tezimizin birinci bölümünde zikretmiştik ancak şairin hayatından edindiğimiz bu bilgiler doğrultusunda beyite bakıldığında güneş sisteminden bahsetmiş olması ve gezegenlerin konumuna değinip teşbih sanatını kullanması yadırganmayacak bir durumdur.

Şair bu beyitte asıl mana olarak ise ilim ve irfanda, donanım ve bilgelikte kendisinden aşağı olarak gördüğü kimselerin konumunu kendi nazarında küçümseyerek güneş ve satürnün konumuna benzetiyor. Tuğrâî kendisinden aşağı olan kimselerin daha sonra kendi konumunda olduğunu görünce bu durumu hazmedemeyip Lâmiyyesinde ondan daha vasat insanların konumunda olmasından rahatsızlığını onları hicvederek dile getiriyor.

Asıl hicvettiği kişinin ise vezir Sümeyrimî olması muhtemeldir. Çünkü konum olarak kendisinden daha üst kademe olan vezirlik görevini yapan Sümeyrimî şaire attığı iftiralar sonucu onun saraydan uzaklaştırılmasına sebep olan kişidir.

47 فَاصْبِرْ لَهَا غَيْرَ مُخْتَالٍ وَلَا ضَجِرٍ
فِي حَادِثِ الدَّهْرِ مَا يُغْنِي عَنْ الْحَيَلِ

48 أَعْدَى عَدُوِّكَ أَدْنَى مَنْ وَثِقَتْ بِهِ
فَحَازِرِ النَّاسِ وَاصْحَبُهُمْ عَلَى دَخَلِ²²⁴

Öyleyse sen hile ve sıkıntı çıkarmadan dayan, zira olaylarda hileye gerek kalmayacak şeyler vardır olaylarda

O çok güvendiğin kişi sana düşmanlık beslemekte öyleyse bu kimselere dikkat et! Onların aldatmalarına göre muamele göster.

Bu beyitlerde Tuğrâî kendi nefsinin teskin ederken dostlarından gelen oklarla yaralanmış olmanın acısıyla onları hicvetmekten de geri durmuyor. Zira şair daha önceki dizelerinde yaşının ilerlemiş olması ve emellerine ulaşamamış olması gibi durumlarından şikâyetle bulunurken bu durumlardan kendisine dersler de çıkarmıştı. Bu beyite baktığımızda ise hem kendine bir öğüt hem de kırıngınlıkla birikmiş bir öfke göze çarpmaktadır. Muhtemelen şair kâtiplik görevini yaparken uğradığı hileleri kastederek düşmanlarının hilekar kimseler olduğundan bahsederek onları bu dizelerde hicvediyor, zira Lâmiyyetü'l Acem'i

²²⁴ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 302.

saraydan uzaklaşıp tekrar döndüğünde kaleme aldığını biliyoruz.²²⁵ Bu durumda tarihsel sıralamaya göre henüz sarayda başına gelecek diğer badirelerden henüz haberdar değildir.

Tuğrâî, sarayda onu çekemeyen kimselerin hilelerine maruz kaldığını kastederek güvenip itimat ettiği halde dostuna hile yapacak kadar aşağı bir konuma getirdiği bu kişileri hilekâr olduklarını belirterek açıkça hicvediyor.

وَهَلْ يُطَابِقُ مَعَوِجٌ بِمَعْتَدِلٍ

52 وَشَانَ صَدَقَكَ عِنْدَ النَّاسِ كِذْبُهُمْ

²²⁶ عَلَى الْعُهُودِ فَسَبَقُ السَّيْفِ لِلْعَدْلِ

53 إِنْ كَانَ يَنْجَعُ شَيْءٌ فِي ثُبَاتِهِمْ

İnsanların iftirası senin doğruluğuna halel getirdi, hiç eğriyle doğru bir olur mu?

Sözlerinde sadakat göstermeleri onlar hakkında iyi olsa bile onları kınamak kılıcı kınayanları geçti şimdi, faydasızdır

Tuğrâî bu dizelerde halkın nefsinin düşüklüğünü vurgulayarak içten bir sitem ve bu kişilerin şaire dokunan zararlarından âasıl olan kızgınlığından dolayı hicivi ön plana çıkarmıştır. Şair bu dizelerde kendisini pusuya düşürüp bulunduğu konumdan edenleri kastederek bu kişilerin Tuğrâî'yi el âleme rezil ettiğini ve alçaklık gösterdiğini vurgulayarak düşmanını hicvediyor.

Şair, bu rezilliğinin telafisi yapılsa dahi tekrar eskisi gibi insanların nazarında paklanamayacağını ve bu küçük düşürmenin aslında düşmanının zelil olmasından kaynaklandığını ima ederek rakibini hicvediyor. Tuğrâî'nin hiciv ve şekvâ örneklerinde işaret ettiği bu kimselerden kastı ise sarayda kendisine defalarca komplolar kurup onun bin bir emekle geldiği ve vezirliğe ulaşma hayali olan katiplik görevinden atılmasına vesile olan Nizâmeddin es-Sümeyrî'dir.²²⁷ Sitemine sebep olan diğer kişiler ise saray eşrafından ona düşmanlık besleyen başka kişiler ve halktan dedikodulara kulak asarak çarpıtma haberlere inanıp Tuğrâî'yi kınayanlardır.

²²⁵ Er, "Tuğrâî", 41/340.

²²⁶ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

²²⁷ Er, "Tuğrâî", 41/340.

Şairin bu dizelerinde kullandığı “kılıç kınamak” ifadesinden kastı ise düşmanlarını katletmektir ki, Tuğrâî bu sorunun ancak bu yöntemle çözüme kavuşacağını düşünmektedir. Ancak Ukberî’nin şerhinde bu hicvin çirkin olduğu ve şairin sanatını burada gereksiz abarttığı vurgulanmaktadır.²²⁸

58 وَيَا حَبِيرًا عَلَى الْأَسْرَارِ مُطْلَعًا
أُصْمِتُ فِي الصَّمْتِ مَنَاجَاً مِنَ الزَّلَلِ

59 قَدْ رَشَّحُوكَ لِأَمْرِ إِنْ فَطِنْتَ لَهُ
فَارْبَأْ بِنَفْسِكَ لِأَنْ تَزْعَى مَعَ الْهَمَلِ²²⁹

*Ey sırra vakıf olmak isteyen! Sus şimdi zira susmada dilinin sürçmesinden feraha
kavuşma vardır.*

*İdrak etti isen seni mühim vazife için yetirmişler. Nefsini boşta gezen develerle otlamaktan
üstün tut!*

Şair Tuğrâî buradaki kelimıyla aslında kendi nefesine seslenmektedir. Öyle ki hayatında boş insanların muhalefetinden sıkılmış olan şair, artık bu kimseler hakkında konuşmanın hiçbir fayda sağlamayacağı aksine onu tehlikeye sürükleyeceğini belirterek öz eleştiri yapıyor. Biz burada Tuğrâî’nin hicvettiği kimseler hususunda tatsız hadiseler yaşamasından dolayı da birinci dizeyi zikretmiş olabileceği ihtimalini düşünmekteyiz.

Tuğrâî kendisini üstün tutarak “başıboş develer” ifadesiyle düşmanlarına gönderme yapıp onları hicvetmekten de geri durmuyor. Bu kimselerin fütursuzca hareketlerine dikkati çekerek onları kendisinden daha aşağı bir mertebede görüp küçümsediği ve onların safında durmaktan imtina ettiği de ifadelerinden anlaşılmaktadır.

²²⁸ el-Ukberî, *Şerhu Lâmiyyetü'l-Acem*, nşr. Mahmud Muhammed el-Âmûdî, 10/233.

²²⁹ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 308.

5. Lâmiyyatü'l-Acem'deki Şekvâ Örnekleri

230 هَا وَلَا نَافِي فِيهَا وَلَا جَمَلِي

3 فِيمَ الْإِقَامَةُ بِالزَّوْرَاءِ لَا سَكْنِي

Bağdat'ta neden ikamet edeyim? Orada ne erkek ne de dişi bir devem var.

Şair kasidesinin girişinde kaside de alışık olmadığımız bir yöntemle bizi karşılıyor. Klasik kaside de tasvir ve övgülerin olduğu bu bölümde Tuğrâî şikayetlerinden başlayarak farklı olmayı tercih etmiştir.

Şair Bağdat'taki katiplik görevinden azledilmesinin ardından bu duruma olan kızgınlığını dizelerine de yansıtmış ve burada artık onu bu şehre bağlayan en önemli vazifesi olan görevinden alınmasını eleştirirken kendisine artık sevimli ve hoş gelmeyen bu şehirde yaşamaktan, içinde bulunduğu halden şikayet mahiyetinde onu buraya bağlayan maddi manevi bir varlığının olmamasından şikayet etmiştir. Ancak buradaki varlığı aslında ev veya deve olarak değil, ona verilmiş divan kâtipliği olarak görmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Şairin burada değindiği bir diğer husus da ev veya devesinin olmadığını söylerken aslında yalnızlığından şikâyet etmekte olduğu görülmektedir.²³¹

232 كَالسَّيْفِ عُرِّيَ مَتْنَاهُ مِنَ الْخَلَلِ

4 نَاءٍ عَنِ الْأَهْلِ صِفْرُ الْكَفِّ مُنْفَرِّدٌ

Kınından çıkmış yalınkılıç misali eli boş, ailemden irak ve yalnızım.

Şair bu beyitinde yukarıda zikredilen dizenin devamı niteliğinde bir üslupla yalnızlığına ve kimsesizliğine vurgu yapıyor. Ancak kinayeli üslubuyla yanında kimsenin olmayışını yalınkılıç bir hali betimleyerek yalnızlığından şikâyet ediyor. Bu beyitte, evvel ve ahir beyitlerde de ağırlıklı mana şüphesiz onun görevinden azli üzerine yazdığı şekvâ ve hicivlere dayanır ancak Tuğrâî'nin aile özlemi ve yalnız bir hayat sürmekten sıkılmış olması bu dizelerden anlayacağımız muhtemel manalar arasında yer alır.

²³⁰ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

²³¹ Celaleddin es-Süyuti, *Şerhu Lâmiyyetü'l-Acem*, (Kahire: Mektebetu'n-Nur, 2008), 5.

²³² Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.302.

Şair Bağdat'ta hayatının her anlamda zor günlerini yaşadığı bu dönemi şiirinde resmederken sadece çok arzuladığı makam ve mevki değil, huzur bulmak istediği bir aile ortamına da vurgu yapıyor. Zira onun düzenli bir aile hayatı olmadığından daha evvel bahsedilmiştir.

5 فَلَا صَدِيقٌ إِلَيْهِ مُشْتَكِي حَزَنِي وَلَا أُنَيْسٌ إِلَيْهِ مُنْتَهَى جَدَلِي²³³

Orada üzüntümden şikâyet edecek dostum da mutluluğumu paylaşacak dostum da yok.

Yaşadığı zor zamanlar Tuğrâî'nin şiirindeki bu şikâyetlerinden anlaşılmaktadır. Dostlarının yanında olmayışı onu şikâyet eder duruma getirirken şair burada iki zıt kelimeyi (hüzün ve sevinç) bir arada kullanarak şiirini renklendirmiş ve yalnızlığın onu bu denli acıtmasından şikâyet ederek yakınmıştır.

6 طَالَ إِغْتِرَابِي حَتَّى حَنَّ رَاحِلَتِي وَرَحَلُهَا وَفَرَى الْعَسَالَةَ الذُّبْلَ²³⁴

Ayrılık o kadar çok uzadı ki, devemin eyeri, peykânı ve semeri şikâyet etmeye durdular

Bu dizelerde ağırlıklı olarak gurbetten yakınan ve şikâyet eden şairin Bağdat'a tekrar dönmek istediğini ve bu özlemini cansız nesnelerin bile özleminden inlediğini söyleyerek mübalağa ettiğini görmekteyiz. Ayrıca şair burada gayrı âkıl varlıklara özlem duymak ve inlemek gibi insana ait özellikleri yükleyerek kişileştirme sanatını kullanmıştır.

Tuğrâî 'nin kâtiplikten azledilğinde İsfahan'a gittiğini daha evvel onun hayatı kısmında bahsedilmiştir. Bu zaman sürecinde aktif bir siyasi hayata alışmış olan şair her ne kadar bilimsel çalışmalara yoğunlaşmış olsa da bu çalışmalarından da güzel sonuçlar alamamış olması onun eski günlerini hatırlayıp hüznlenmesine sebep olmuştur. Bu dizelerdeki ifadelerden onun tekrar Bağdat'a dönme arzusu içinde olduğunu ve vazifesine iadesi için ümitli olduğunu da çıkarabiliriz. Ancak bu özlem şairi etkilemiş olduğundan Tuğrâî bu ayrılığın fazla uzamasından şikâyet ederek artık çevresindeki eşyaların dahi ona gurbetin çekilmezliğini hatırlatmasını dizelerine yansıtmıştır.

²³³ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 302.

²³⁴ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 302.

235 أَلْقَى رِكَابِي وَلَجَّ الرَّكْبُ فِي عَذَلِي

7 وَضَجَّ مِنْ لَعَبٍ نَضْوِي وَعَجَّ لِمَا

*Artık devem yorgunluktan inledi; binek devem karşılaştığım sıkıntılardan dolayı böğürdü,
kervanda bulunanlar da beni kınayıp durdu.*²³⁶

Tuğrâ'min bu beyiti bir önce incelemesi yapılan dizelerle yakın manaları ve lafızları içermektedir. Ancak beyitlerin ahirine doğru tıpkı görevinden uzak kalan ve aynı zamanda evini, düzenini hatta hayatını değiştiren bu tebdili mekân halinden huzursuz olan Tuğrâi halinden şikâyet etmeyi artırarak memnuniyetsizliğini dile getiriyor.

Daha evvelki beyitte devenin ve temreninin inlediğinden bahsederken burada şiddeti biraz daha artırıp çevresindeki her şeyin onun ayrılığından şikâyetçi olduğunu belirtmesi Tuğrâi'nin halinden ne kadar şikâyetçi olduğunu anlamamız konusunda bize yol göstermektedir. Ek olarak şair burada da kişileştirme sanatını ikinci defa kullanmıştır.

237 عَلَى فَضَاءٍ حُقُوقٍ لِلْعُلَى قَبِيلِي

8 أُرِيدُ بَسْطَةَ كَفِّ اسْتَعِينُ بِهَا

*Yakınımda bulunan ulu kimselerin hakkını vermek için elimin bereketli, zengin
olmasını isterim.*

Tuğrâi bu beyitte yalnızlığının ve (maddi) güçsüzlüğünün onu bitap düşürmüş olmasından şikâyet ediyor.²³⁸ Fakat biz onun burada daha çok, vefa beklerken kimsenin hatta yükseliş zamanlarında hizmetinde bulunduğu zengin ve cömert kimselerin dahi ondan yüz çevirip kendisini unutmasından şikâyet ediyor. Daha evvel çokça hizmette bulunduğu Selçuklu sarayından kimsenin, Tuğrâi'nin değimiyle ululardan hiçbirinin onu hatırlamaması hem maddi hem de manevi bir destekte bulunmamış olmasının Tuğrâi'yi derinden üzdüğünü bu dizelerde görmekteyiz. Aynı zamanda Lebîb Efendi şerhinde bu durumla ilgili şairin بَسْطَةَ

²³⁵ Tuğrâi, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 302.

²³⁶ Çöğenli-Ceviz, *Manzum Klasik Metinler*, 26.

²³⁷ Tuğrâi, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s. 302.

²³⁸ Ebu'l Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn el-Ukberî, *Şerhu lâmiyyetü'l-acem*, nşr. Mahmud Muhammed el-Âmûdî (Gazze: Mecelletü'l-Câmiatu'l-İslâmiyye, 2002), 10/209.

كفّ ifadesini şiirinde kinaye için kullandığını, bir zamanlar beraber iş yaptığı uluların cimriliğine vurgu yapmak istediğini dile getirmiştir.²³⁹

9 وَالْدَّهْرُ يَعْكِسُ آمَالِي وَيُفْنِعُنِي
مِنْ الْغَنِيمَةِ بَعْدَ الْكَدِّ بِالْقَفْلِ²⁴⁰

Zaman emellerimi tersine çevirip beni zorluklardan sonra az bir kazanca ikna ediyor/kandırıyor.

Ukberî, Tuğrâî'nin bu beyitte çok yaşamasından dolayı yaşı ilerleyip ömrü uzun olmasına rağmen çevresinde dost ve akrabalarından kimsenin kalmadığından bilhassa yalnızlıktan şikâyet ettiğini söylüyor.²⁴¹ Ancak Tuğrâî'nin burada sadece akraba, eş-dost özleminden şikâyetine ek olarak hayatın da ona istediği imkânları, arzuladığı makamı ve diğer dileklerini vermeden kendisini yaşlandırmasından yakınıyor.

Şairin daha önce geçen beyitlerinde şiddetli bir ısrarla emellerine kavuşma arzusu görülürken bu beyitte dingin bir kabulleniş dikkati çekmektedir. Yine de halinden şikâyetçi olan Tuğrâî, hayatının onu az bir ganimetle yetinmeye zorladığını dile getirerek yapmak istediği birçok şeyi yapamamış olmanın hüznünü yaşıyor.

14 فَقُلْتُ أَدْعُوكَ لِلْجَلَّى لِتَنْصُرَنِي
وَأَنْتَ تَحْذُلُنِي فِي الْحَادِثِ الْجَلَلِ²⁴²

Arkadaşıma güç işlerimde yardımcı ol diye sana yalvarıyorum ama heyhat ki sen zor işlerde beni yüzüstü bırakıyorsun

Şair bu beyitte dostundan yardım istemesine rağmen dostunun onu yüzüstü bırakmasından şikâyet ediyor. Tuğrâî burada birçok imgeyi aynı anda kullanarak bu

²³⁹ Lebîb Efendi, *Değişmedi Rengi Gecenin*, çev. Uğur Boran – Leyla Yakupoğlu Boran, 101.

²⁴⁰ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.302.

²⁴¹ el-Ukberî, *Şerhu Lâmiyyetü'l-Acem*, nşr. Mahmud Muhammed el-Âmûdî, 10/211.

²⁴² Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.303.

dizeleriyle bize İslâm öncesi edebiyatını hatırlatmıştır.²⁴³ Zira birçok duyguyu aynı beyitte işlemek Cahiliye dönemi şiirine ait bir özelliktir.

Tuğrâî'nin bezgin ve şikâyet eden dizelerinde genel anlamda dost ve çevresinden yardım görme arzusunun ağır bastığını görmekteyiz. Ancak herkesin onu yalnız bırakmış olması şairi derinden etkilemiştir.

15 تَنَامُ عَيْنِي وَعَيْنُ النَّجْمِ سَاهِرَةٌ
وَتَسْتَجِيلُ وَصَبُّ اللَّيْلِ لَمْ يَحُلْ²⁴⁴

Ben oymağa/ kabileye gece vakti isterim ancak oymağı sual oğullarının okçuları korumakta

Lebib Efendi şerhine bakıldığında o, bu beyitte idmac sanatının olduğunu dile getirmiştir.²⁴⁵ Zira burada gecenin uzunluğuna vurgu yaparak iki imgeyi de aynı dizede kullanmıştır. Süreyya yıldızının doğması akşamın ilk saatleridir ve gece yeni başlamıştır, uzun vakti vardır daha ve gecenin renginin değişmesinden kastı günün ağarmasıdır ki burada da gecenin renginin hemen değişmediğini vurgulamıştır.

Şekvâ örneği olarak aldığımız bu beyte mana olarak baktığımızda şair dostunun değişkenliğinden ve onu yüzüstü bırakışından sitem ederek akşamın ilk saatleri olan yıldızların çıkma vaktinde uyumasını tam dostuna ihtiyacı olduğu anda onun kendisini ortada bırakmasına benzeterek dostuna sitem ediyor.²⁴⁶ Zira insan gün içinde hayat meşgalesiyle uğraşırken yalnız değildir. El ayak çekildiğinde muhabbet edeceği ve derdini paylaşacağı birini arar. Tuğrâî de burada eski günlerini yad ederek muhtemelen İsfahan'daki hayatını bu dizedeki gece imgesiyle bütünleştirip bize sunuyor ve Bağdat'ta daha aktif bir hayatı varken etrafındaki insanlardan, meşgul olduğu işinden dolayı yalnızlık çekmeyen Tuğrâî şimdi geceye benzer sessizlik ve dinginlikte ihtiyaç duyduğu kimseleri göremeyince onların kendisinden erken yüz çevirmesinden şikayet ediyor.

17 إِنْ أُرِيدُ طُرُوقَ الْحَيِّ مِنْ إِصْمٍ
وَقَدْ رَمَاهُ رُمَاءٌ مِنْ بَنِي تُعَلٍ²⁴⁷

²⁴³ el-Ukberî, *Şerhu Lâmiyyetü'l-Acem*, nşr. Mahmud Muhammed el-Âmûdî, 10/214.

²⁴⁴ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.302.

²⁴⁵ Lebib Efendi, *Değişmedi Rengi Gecenin*, çev. Uğur Boran – Leyla Yakupoğlu Boran, 227.

²⁴⁶ el-Ukberî, *Şerhu Lâmiyyetü'l-Acem*, nşr. Mahmud Muhammed el-Âmûdî, 10/214.

²⁴⁷ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.302.

Ben oymağa/ kabileye gece vakti isterim ancak oymağı sual oğullarının okçuları korumakta

Tuğrâi bu dizelerinde Tağlib²⁴⁸ kabilesine gece gitmek istediğini ancak gece oraya gitmenin zor olduğunu zira bu beldeyi koruyan okçuların olduğunu söylüyor ancak el-Ukberi'nin şerhine baktığımızda bu beyitin bir olay üzerine söylenmesi ihtimali üzerinde durulduğunu ve gerçeği yansıttığını görebiliriz. Aksine Safedi şerhinde bu ihtimal üzerinde durulmazken Ukberi bu durumu tarihe ışık tutacak bir kayıt olarak niteliyor.²⁴⁹ Ancak Lâmiyyenin daha evvel ki konu bütünlüğü içinde değerlendirecek olursak oymaktan kastın Tuğrâi'nin ulaşmak istediği dünyevi emelleri ve makamı olduğu ihtimali dikkati çekmektedir.

Tuğrâi'nin burada Sual oğullarından okçular olarak nitelediği aslında Tağlib kabilesinin meşhur okçularıdır. Burada cesaret gösteren tavır dikkati çekmektedir. Zira dönemin şartları göz önüne alındığında insanlar bir yerden bir yere gitmek için genellikle daha emniyetli olacağından gündüzü tercih ederler. Ancak şair bu duruma aykırı bir tutum sergileyip gece gitmek istediğini belirtiyor. İdam dağı olarak yaptığı nitelemeden ise asıl cesaretini görebiliriz. Zira bu ifadeden gideceği yerin oldukça tehlikeli olduğunu çıkarabiliriz.

Şair bu beyitte varmak istediği emeline ulaşırken karşılaştığı zorluklardan bahsederek olaylar çerçevesinde yaptığı betimlemeyle halinden şikâyet ediyor.

Lâmiyyenin on yedinci beyiti olan bu dizelerle birlikte şair kızlardan/sevgilisinden bahsetmeye başlıyor. Ancak bu ifadenin sembol ifade olması ihtimali dikkati çekerken ilerleyen beyitleri incelediğimizde bu durumu daha net açıklamış olacağız.

18 يَحْمُونَ بِالْبَيْضِ وَالسُّمْرِ اللَّدَانِ بِهِمْ
سُودَ الْعَدَائِرِ حُمْرَ الْحُلِيِّ وَالْحُلَلِ²⁵⁰

Okçular parlak kılıç ve esnek mızraklarla, kara saçlı, kıemızı ziynetli ve elbiseler giymiş kızları korumakta.

Tuğrâi bu beyitte daha önceki beyitte bahsettiği kimseleri tasvir ederek onların muhafızlar tarafından korunduğundan şikâyet ederken diğer taraftan kızlar olarak nitelediği kimseleri tasvir ediyor. Onların siyah saçlı ve kırmızı elbiseli kimseler olduğundan

²⁴⁸ Adnânilere bağlı bir Arap kabilesi.

²⁴⁹ el-Ukberî, *Şerhu Lâmiyyetü'l-Acem*, nşr. Mahmud Muhammed el-Âmûdî, 10/214.

²⁵⁰ Tuğrâi, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.303.

bahsediyor. Bu beyitin, Tuğrâî'nin ayrıldığı saray yaşamına ve devlet ricaline, vezirlik görevine olan özlemine dayanan bir şekvâ ve sitem örneği olma ihtimali üzerinde duruyoruz. Zira tezimizi güçlendiren bazı bilgiler bu ihtimali güçlendiriyor. Selçuklu döneminde devlet erkânı bey ve hanımlarının uzun saçlı ve bilhassa uzun saçlarını örgülü kullanmaları Tuğrâî'nin tasvirini doğrular niteliktedir.²⁵¹ Sözün özü Tuğrâî burada hevesini alamadığı vezirlik görevine vurgu yaparak ulaşmayı arzuladığı mertebeye ulaşamamasını bu mevkînin sadece sıkı sıkıya korunmasına değil etrafının meşakkatlerle dolu olmasına bağlıyor ve bu durumdan şikâyet ediyor. Bunu yaparken de tatlı bir üslupla düşmanlarını burayı koruyan muhafızlara ve onların keskin bakışlarını, tavırlarını da kılıç, ok veya mızrak gibi savaş aletlerine benzetiyor.

بِنَفْحَةِ الطَّيِّبِ تَهْدِينَا إِلَى الْحَلِّ

19 فَسِرَ بِنَا فِي ذِمَامِ اللَّيْلِ مُهْتَدِيًّا

252 حَوْلَ الْكَتَاسِ لَهَا غَابٌ مِنَ الْأَسَلِ

20 فَالْحَبُّ حَيْثُ الْعِدَى وَالْأَسَدُ رَابِضَةٌ

Gecenin muhafazasıyla yoldan endişe duymadan bizimle yürü. Öyle ki kızlardan yayılan koku bize yolu gösterir.

Yârim düşmanla aynı yerde, etrafındaysa diz çöküp duran aslanlardan oluşan oklardan bir ormanlık var.

Sevgiliye ulaşma arzusu içinde yaşayan şair arkadaşına seslenerek beraber yürümek istediğini belirtiyor. Aslında arkadaşına yaptığı bu teklifi iki türlü değerlendirebiliriz. Birincisi bir sonraki beyitte dile getireceği muazzam korumalıklardan korkması yani şairin sarayda tekrar vücut bulmak isterken düşmanlarının birlik olmasından vehmetmesi, ikinci ihtimal ise ulaşacağı makamda yalnızlık ve tek olmak istememesi ve yoldaşının da kendisiyle bu yolculukta emellerine kavuşmasıdır.

Tuğrâî sevgili olarak isimlendirdiği arzularını koruyan geniş halkayı bize ikinci dizede tasvir ediyor. Aslında bu beyitte tam olarak onun kastettiği manayı anlamamız için şair kalbinden geçenleri bizim gözümüzde canlandırıyor.

²⁵¹ Cemal meydan, “Büyük Selçuklu Dönemi Saray Giyim Kuşamı”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 16/1 (Kasım 2020), s.4.

²⁵² Tuğrâî, *Divân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.303.

Tuğrâî Selçuklu sarayındaki görevinden azlinden sonra İsfahan'a gidip dönmesinin ardından tekrar vezirlik yapıyor ancak daha evvel hayatı kısmında bahsettiğimiz gibi onun ikinci defa göreve gelmesinin ardından sarayda kendisine düşmanlık edenlerin komplolarıyla karşı karşıya kalıyor. Bu durumu hazmedemeyen şair vazifesini burada ceylan yatağına benzetirken bir av olarak gösteriyor ve ceylan yatağının etrafındaki askerleri ve yatağa göz koyanları tıpkı bir avcı gibi pusuda bekleyen aslanlara benzetiyor. Bir orman tablosu çizerken aslında bir saray tasviri yapıyor adeta.

Tuğrâî bu beyitlerde ceylan yatağına benzettiği emellerine kavuşmayı arzularken ona giden yolların meşakkatli ve aşılması zor birçok zorlukla dolu olmasından dem vuruyor.

253 وَكُوْ دَهْتَنِيْ اَسُوْدُ الْغَيْلِ بِالْغَيْلِ

29 وَلَا اَحُلُّ بَعْزَلَانَ اُغَارِئِيْ

Aslanların tehlikeleri korkutsa bile ceylan yavrusuna benzeyen dilberlerle muhabbeti kesmem.

Tuğrâî bu dizelerinde aslanların kendisini tehlikelerle korkutmalarının, onu yıldıramayacağını aksine şairi amacına ulaşmak için daha çok şecaatlendireceğini dile getiriyor. Safedî şerhinde buradaki oymağın aslanlarından kastın aslında saray eşrafından Tuğrâî'ye düşmanlık eden ve zararı dokunan kimselerin kasdolunduğuna değiniyor.²⁵⁴ Şair aslında bu dizelerde devlet adamlarından onun makamında gözü olup, Tuğrâî'yi yerinden etmek isteyen ve komploları sonucunda bunu başaran kimselerin varlığından şikâyet ediyor. Ancak bu durumun kendisini korkutmadığını, asla yolundan ve emellerinden dönmeyeceğinin mesajını veriyor.

Önceki dizelerde geçen ceylan ifadesini şair bu beyitte tekrar kullanıyor ve bu dizede şairin iki imgeyi birleştirdiğini görüyoruz. Ceylan yavrusu ve oymağın kızları ifadesini daha evvel ayrı ayrı beyitlerde işlerken burada iki ifadeyi birlikte kullanıp manayı kuvvetlendiriyor.

Tuğrâî bu beyitte çevresindeki bencil ve makam sevdalısı kimselerden şikâyet etse de cesaretine vurgu yaparak sonra fahr sanatını da uyguladığı görülmüştür.

²⁵³ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

²⁵⁴ Lebib Efendi, *Değişmedi Rengi Gecenin*, çev. Uğur Boran – Leyla Yakupoğlu Boran, 258.

255 وَالْحِطُّ عَنِّي بِالْجُهَالِ فِي شُغْلٍ

37 أَهْبْتُ بِالْحِطِّ لَوْ نَادَيْتُ مُسْتَمِعًا

Talihe duyurabilseydim seslenirdim, meğer talih benim yerime cahillerle meşgul imiş.

Tuğrâî burada talihinin kendisine tam yüz dönmediğinden yakınarak, hatta “duyacağını bilseydim seslenirdim” ifadesiyle bu yakınmanın şiddetini artırarak artık talihinin dönmesinden ümit kesmiş bir vaziyette kaderin cahillere gülmesinden şekvâ ediyor.

Aslında burada şairin serzenişinin yaşadığı üst üste gelen talihsiz olaylardan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Zira onun hayatına baktığımızda sadece siyasi hayatından ziyade ilmi simya alanında da yaptığı çalışmaların sonuç vermemiş olması ve hayalini kurduğu yüce vezirlik görevinin uzun sürmeden hemen son bulmuş olması şairin talihsizlikleri üst üste yaşamış olduğunu göstermektedir. Her şeyin bir anda yüz çevirdiği bu ortamda kendisini başarılı ve donanımlı biri olarak gören şair bu durumu hazmedemeyip saraydan ona düşmanlık eden kimseleri bu beyitinde cahiller olarak isimlendiriyor.

38 لَعَلَّهُ إِنْ بَدَا فَضْلِي وَنَقْصُهُمْ
لَعَيْنِهِ نَامَ عَنْهُمْ أَوْ تَنَبَّهَ لِي

39 أَعْلَلْتُ النَّفْسَ بِالْأَمَالِ أَرْقُبُهَا
256 مَا أَضِيقُ الْعَيْشَ لَوْلَا فَسْحَةُ الْأَمَلِ

Umulur ki benim asaletim ve cahillerin eksikliği talihin gözünde meydana çıktığında talih bana uyanık onlara karşı uykuda olur.

Nefsimi emellerle oyalayıp bekler dururum, emeller bol olamasaydı hayat ne kadar da sıkıntılı olurdu

Tuğrâî'nin Lâmiyyesinde ağırlıklı olarak incelediğimiz şekvâ örneklerinin yanında az da olsa fahr örneklerini ve şairin kendine öğüt niteliğinde beyitlerini de görmekteyiz. Birinci beyitte gizli bir fahr sanatını işlerken kendisine hile yapanları cahil ve tecrübesiz olarak niteliyor ve bu durumda kendisini sözünü ettiği kimselerden üstün görüyor ki; talihin daha

²⁵⁵ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.302.

²⁵⁶ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

başarılı ve ilim sahibi olan Tuğrâî'yi görmesini istiyor. Burada kaderin cilvesine şekvâ ederek kendisini görmeden cahillerin şanslı olmalarından rahatsızlığını dile getirerek bu durumdan şikâyet ediyor.

İkinci dizede ise şair bıkkınlığını artırarak artık umut etmekten usandığını dile getiriyor. Şairin şikâyet eden yapısının yanında umut etmekten ve halinin düzeleceğine olan inancı da dikkati çekerken buradaki umudunun sadece siyasi hayatına yönelik bir umut olmadığı ve yaptığı ilmi çalışmaların da ilgi görmesi ve dikkat çekmesi arzusu içinde olduğu düşünülmektedir. Bu dizelerden ve hayatının merhalelerinden Tuğrâî'nin aktif ve üretken bir kişilik olması sonucunu çıkarırken belki talihi iyiye gitmiş olsaydı durumun çok daha farklı olması ihtimali de oluşurdu.

40 لَمْ أَرْضَ بِالْعِيشِ وَالْأَيَّامُ مُقْبِلَةٌ فَكَيْفَ أَرْضَى وَقَدْ وَلَّتْ عَلَى عَجَلٍ²⁵⁷

Ben, günler bana çevrilmişken bile memnun değildim, aceleyle yüz çevirince nasıl mutlu olayım?

Şair genç ve aktif, dinamik bir delikanlı iken bile hayatı beğenmemiştim şimdi ihtiyarlık gelip hayata dair daha güçsüzken mi beğeneyim hayatı demek istiyor²⁵⁸ ve burada ilerlemiş yaşına rağmen hayatından istediği lezzeti, arzuladığı maddiyat ve başarıyı alamamış olmasından, yaşlılığın erkenden gelip çatmasından hayallerinin gerçekleşmeden bitmesinden şikâyet ediyor.

Şairin İsfahan'da daha mütevazı yaşadığını bir nevi dinlenme dönemine girdiğini göz önünde bulundurursak yaşlılık ve istediğini elde edememiş olmanın verdiği pişmanlıktan doğan şikâyetlerini daha sağlam bir zemine oturtmuş oluruz.

²⁵⁷ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

²⁵⁸ Mâgûsî, *Îzâhu 'l-mübhem*, nşr. M. Mes'ûd Cübân. I/254.

259 حَتَّى أَرَى دَوْلَةَ الْأَوْغَادِ وَالسُّفْلِ

43 مَا كُنْتُ أُؤْتِرُ أَنْ يَمْتَدَّ بِي زَمَنِي

Hayatımın alelade kimselerin saltanatını görecektene kadar uzamasını arzu etmem.

Aslında bu beyiti iki grupta da değerlendirebiliriz. Zira Tuğrâî yaşının uzayıp emellerine uygun bir hayat yaşayamamaktan ve kara talihinden takınıp şikâyetle bulunurken aynı zamanda döneminin adaletsiz yöneticilerinden de dem vurarak onları hicvediyor.

İsafahan’da iken ilk azli sırasında yazmış olduğu²⁶⁰ Lâmiyyenin bu dizeleri daha sonra şairin başını geri dönülmez felaketlere sürüklemiştir. Zira sarayda kalma ve yönetime yakın olma sevdası edebi gücüyle birleştiğinde zaman zaman yaşadığı kötü olaylar üzerine yazdığı eserlerden dolayı canı yansa da bu sevdasından vazgeçmemiştir. Tuğrâî’nin bu mücadeleci ve inatçı yapısı onun karakteristik özelliğinin de günümüze taşınmasına sebep olmuştur.

261 مِنْ قَبْلِهِ فَتَمَنَّى فُتْسَحَّةَ الْأَجَلِ

45 هَذَا جَزَاءُ امْرِئٍ أَقْرَأَهُ دُرْجُوا

Yaşlıları göçüp gitmiş olduğu halde uzun ömür isteyen kimsenin cezası işte budur.

Şair bir önceki beyite de atıfta bulunarak yaşının ilerlemesine rağmen hâlâ emellerini gerçekleştirecek bir umudunun olmasından şikâyet ediyor. Şairin uzun yaşayıp etrafında dertleşip yardım isteyeceği kimsenin kalmayışı, dostlarının ve ailesinin de kendisinden önce ahirete göçmüş olması Tuğrâî’yi üzmüş ve şair bu dizeleriyle halinden şikâyet etmiştir.

İnsan yaşı ilerleyip ömrü kemale erdiğinde daha fazla geçmiş özlemi ve hatıralarla dolu bir zihne sahip olur. Tuğrâî ise bu halini tam yakalamışken şansın paçasından, onun ellerinden kayıp gidişine içlenerek ve yaşının ona inat ilerlemesine, kendisini teselli eden dostlarına veda etmesine üzülen bu durumundan şikâyetle bulunuyor.

مَنْ لَا يُعَوَّلُ فِي الدُّنْيَا عَلَى رَجُلٍ

49 وَإِنَّمَا رَجُلُ الدُّنْيَا وَوَاحِدُهَا

²⁵⁹ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

²⁶⁰ Er, “Tuğrâî”, 41/339-41.

²⁶¹ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

50 وَحُسْنُ ظَنِّكَ بِالْأَيَّامِ مَعْجَزَةٌ
فَظَنْ شَرًّا وَكُنْ مِنْهَا عَلَى وَجَلٍ²⁶²

Hakiki kahraman bu âlemde kimseye dayanıp güvenmeyen kişidir.

Hayatın için güzel ümitler beslemek acizliktir. Sen de onları şerli san ve tedbiri elden bırakma!

Güvenini boşa çıkaran dostlarından ve ümit ettiği yarınlardan hep eli boş dönen şair bu dizelerden ilkinde beklemediği kimselerin hilesine geldiğini kastederek bu durumdan şekvâ ediyor. İkinci dize de ise şairin içinde bitmeyen bir umut olduğunu ve bu ümitvar hâlden daha önce geçen beyitlerde de şikâyet etmişti ve şikâyetini bu beyitinde kendi kendine bir öğüt de vererek yineliyor. Tuğrâî, tüm çabalarına rağmen sarayda yükselmeyi çok isteyip yükselemeyişinden, yaptığı ilmî çalışmaların sonuç vermeyip halk arasında kabul görmeyişinden şikâyet ediyor. Ancak şair, aslında denemekten bıkmıyor ve her şeyin bir gün iyiye gideceğine dair içinde beslediği umutların meyve vermemesinden de şekvâ ediyor.

51 غَاظَ الْوَفَاءُ وَفَاضَ الْعَدْرُ وَأَنْفَرَجَتْ
مَسَافَةُ الْخُلْفِ بَيْنَ الْقَوْلِ وَالْعَمَلِ²⁶³

Ahde vefa azaldı ve eziyetler arttı, lafla amel arasındaki mesafe uzadı.

Tuğrâî bu sözleriyle devrin insanlarının duyarsız ve umarsız oluşundan yakınıyor ve bivefa oluşlarını, verilen sözde durmayışlarını şikâyet ediyor. Şairin yaşadığı talihsiz olaylara katkısı olan veya bu adaletsizliğe karşı sesini çıkarmayan herkese olan siteminin sebebi kendisine karşı yapılan kara propagandalara bağlanmaktadır. Bu bağlamda Tuğrâî'nin hayatına bakıldığında gerek Şiî oluşu gerek vazifesinde iken hakkında uydurulan yalanlar, gerekse simya alanında yaptığı bilimsel çalışmalarından dolayı zındıklıkla suçlanmasının²⁶⁴ şairi bu sitemi yapmaya zorlamış olduğu gözlemlenir.

²⁶² Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

²⁶³ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

²⁶⁴ Er, "Tuğrâî", 41/339-41.

54 يَا وَارِدًا سُورَ عَيْشٍ كُلُّهُ كَدَرٌ

265 أَنْفَقْتَ عُمْرَكَ فِي أَيَّامِكَ الْأَوَّلِ

Tamamı muğlak olan sudan içmeye gelen! Sen saf içeceğini ömrünün başında bitirdin

Tuğrâî'nin bu dizelerde kendi nefesine öğüt verdiği gözlemlenmiştir. Lâmiyyesinin son beyitlerinde ağırlıklı olarak görülen geçmişe özlem ve giden günlerin arkasında oluşan pişmanlık, şairin durumundan şikâyet etmesine sebep olma ihtimali üzerinde durulursa tamamı bulanık olarak nitelediği hayat suyunu kendi hayatına eş değer tutup çalkantılı hayatını kastettiği anlaşılabılır. Şair hayatının yükselişte olan ilk zamanlarını berrak olan suya benzetirken ömrünün bu dönemine olan özlemi de göze çarpmaktadır. Zira Tuğrâî daha sonraları yaşadığı talihsizlikleri kast ederek hayatının şanslı günlerini geride bıraktığından yakınıyor. Ancak şair diri tuttuğu umudunu bu dizesinde de hala kalan ömründe saf su içmek olarak ifade ettiği ibarelerde bize net bir şekilde göstermektedir.

55 فِيمَ اعْتَزَّاضُكَ لَحْجَ الْبَحْرِ تَرْكِبُهُ

وَأَنْتَ تَكْفِيكَ مِنْهُ مُصَّةُ الْوَشَلِ

56 مُلْكُ الْقَنَاعَةِ لَا يُخْشَى عَلَيْهِ وَلَا

266 يُحْتَاجُ فِيهِ إِلَى الْأَنْصَارِ وَالْحَوْلِ

Sana ondan bir miktar içmek kâfi gelirken neden denizin içine dalarsın?

Ne endişe duyulur ne de hizmet etmesi için yardımcıya gerek vardır kanaat beldesinde

Tuğrâî hayattan aldığı dersleri, kızgınlığını, kırgınlıklarını ve öfkesini yansıttığı bu Lâmiyyesinin son beyitlerinde, yaşadığı her şeyi bir şerit gibi gözünün önünden geçirip ince bir kabullenişle kendi nefesine öğütler vermektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz beyitlerde ise şair, kenarından bir yudum içse susuzluğunu gidereceği denize dalıp da girdaba gark olmasından şikâyet ediyor.²⁶⁷

²⁶⁵ ²⁶⁵ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

²⁶⁶ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

Safedî ise şerhinde bu durumu insanın bu hayatta ihtiyaçlarını görüp muhtaç olmayacağı kadar eşyası, kıyafeti ve erzakı var iken kişinin daha fazlasını istemesi bunun yanında meşakkati de istemesidir ki bu durum şairin hem isteği hem de halinden şikayet etmesi sonucunu doğurmuştur şeklinde yorumluyor.²⁶⁸

Biz ise bu yoruma ek olarak Tuğrâî'nin hayatına dikkati çekerek, işaret ettiği mananın; kendisine sarayda verilen kâtiplik görevinde hayatı gayet yeterli ve muhtaç bir durumda değilken şairin devlet kademesinde yükselmek istemesinin onu ucunu alamayacağı sonuçlar doğuran bir hale sürüklemesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Zira şairin incelemiş olduğumuz başka beyitlerinde de bu manaya işaret eden ögelere rastlamıştık. Şair eski hayatının güzel günlerine olan özlemini dile getirirken daha fazlasını istemesinin başına açtığı işlerden de şikâyetle bulunuyor.

²⁶⁹ فَهَلْ سَمِعْتَ بِظِلِّ غَيْرِ مُنْتَقِلِ

57 تَرْجُو الْبَقَاءَ بِدَارٍ لَا ثَبَاتَ لَهَا

Sonsuzluk olmayan diyarda ebediyeti arzuluyorsun, sen yerinde duran bir gölge duydu mu?

Tuğrâî burada güneşin hareketleri sonucunda gölgenin uzayıp kısılması gibi insan hayatının da her daim aynı kalmayacağına vurgu yaparak teşbih sanatını kullanıyor. Şair sanatını icra ederken yaşının ilerlemesine de vurgu yaparak dünya hayatının; yaşı ne kadar yüksek, ömrü ne kadar uzun olursa olsun bir gün son bulacağına vurgu yapıyor ve kendi yaşının da uzun olmasın rağmen ona fayda vermeyen şeylerden, geri alamadığı zamandan şikâyet ediyor.

²⁶⁷ Mâgûsî, *Îzâhu'l-mübhem*, nşr. M. Mes'ûd Cübrân. I/223.

²⁶⁸ Safedî, *Gaysü'l- Müseccem fî Şerhi Lâmiyyetü'l-Acem*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye,1990), 393.

²⁶⁹ Tuğrâî, *Dîvân*. nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, s.308.

SONUÇ

Şiir, insanın kendisini yazılı veya sözlü olarak ifade edebildiği en etkin edebi türlerden biridir. Nesilden nesile aktarımlarda şahit olduğumuz, çeşitli amillerden sebep dilin zaman içinde şekillendiği göze çarpmaktadır. Edebi türlerden biri olan kasidenin de ilk dönemlerden bu yana gelişip değiştiği görülmektedir. Cahiliye dönemi Sülûk şairlerinden olan Şenferâ'nın Lâmiyyetü'l-Arab'ı yazdığı dönemden, Selçuklu dönemine kadar gelişen ve dönüşen dil, iki eser arasında farklar oluşmasına sebebiyet veren önemli etkenlerdendir. Şekil ve muhteva açısından her iki eserde de Arap dilinin ustaca kullanıldığı görülmektedir ki bu durum dilbilimcilerin dikkatini çekmiştir.

Tuğrâi'nin Lâmiyyetü'l-Acem kasidesi, Şenferâ'nın Lâmiyyetü'l-Arab'ı ile birlikte anılmaktadır. Bunun sebeplerinden birisi dil ve üslup yakınlığıdır. Bir diğeri ise şiirlerinde içerik açısından şekvâ, kendine öğüt ve fahr sanatlarına benzer tonlarda yer vermiş olmalarıdır. Doğup büyüdükları yerleri terk etmek zorunda kalmaları kadersel benzerlikle açıklansa da şairler bu durumu zaman aşımına rağmen edebi benzerlikle de yakalamışlardır.

Tuğrâi, Lâmiyyetü'l-Acem'de onu çok etkileyen olaylardan bahsetmiştir. Sarayda nihaî hedefi vezirlik olan şair, vezir Sümeirimî'nin hileleriyle hali hazırdaki kâtiplik görevinden de azledilince bu durumu hazmedememiştir. Olayların akabinde kaleme aldığı Lâmiyyesinde onun bu durumuna sebep olan kişilere yazdığı hiciv örnekleriyle birlikte hayatındaki başarısızlıklarından şikâyet etmiştir. Bu eserde methiye örneklerinin azlığı dikkati çekerken şairin Lâmiyyeyi kaleme aldığı dönemin, hayatındaki olayların kötüye gitmesi sebebiyle olduğunu ve bunu takip eden hiciv oranının daha fazla olduğu ve şekvâ örneklerinin ise eserin büyük çoğunluğunu oluşturduğu tespit edilmiştir. Ek olarak eserde Şenferâ ile benzer bir yol izleyerek fahr sanatına da oldukça yer etmiştir. Şairin şekvâları sevdiği vezirlik görevine veda etmesi, kimya çalışmalarının sonuç vermemesi ve toplumda benimsenmemesi, salt bir yalnızlık içinde olması ve dönemin siyasetinde arkasının kulanmamasına dair yapılmıştır. Methiyelerinin genelinde devlete veya yönetime atıfta bulunma sebebi, ilerlemiş yaşına rağmen içindeki vezirlik umudunu diri tutmasından kaynaklanmaktadır.

Eserde, özellikle hiciv beyitleri dönemin edebî anlayışından ve edebî hayattaki ifade özgürlüğünden çıkarımlar sunsa da şairin ilerleyen zamanlarda bu durumdan dolayı görevden alınması sanılanın aksi bir anlayışın var olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Büyük Selçuklu döneminde siyaset, ilim, edebiyat, bilim ve astronomi gibi alanlara ilgi duyan, çok yönlü yetişen ilim adamlarının fazlalığı dikkat çekmektedir. Devletin kozmopolit yapısı ve birçok dilin aynı anda konuşulabilmesi bir zenginlik olsa da zaman zaman kargaşalara sebebiyet verdiği görülmüştür. Tuğrâî'nin de; kimya, edebiyat ve siyasetle aynı anda ilgilenmesi onun bazı başarısızlıklarının sebebi görülse de yazdığı eserler sonraki yıllarda çokça başvurulmuş kaynaklar arasında zikredilmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

‘Asî, Mişal. , *el-Mu‘cemu’l-mufasssal fi’l-luga ve’l-edeb*. çev. Emîl Bedî‘ Ya‘kûb. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn. I. basım, 1987.

‘el-Câhız, Amr b. Bahr. *el-Hayevân*. 6. cilt. Mısır: Mustafa al-Bâbî al-Halebî, 2. Basım, 1967.

Abbûd, Muhammed b. *et-Târihu’s-siyâsî ve’l-ictimâ’î lil-İşbîliyye*. Tıtvân (Fas’ta bir şehir): eş-Şevîh, 1983.

Zakuyyiddin, Abdu’l-Azm b. Abdu’l-Vahîd b. Zafîr İbni Ebi’l-İsbâ. *Tahrîru’t-Tahbîr fî Sinâati’s-Şi’r ve’n-Nesr ve Beyânî’l-İ’câzi’l-Kur’ân*, thk. Hafni Muhammed Şeref. Kahire: el-Meclisu’l-A’lâ li Şuûni’l-İslâmiyye, 2. Basım, 675/1277.

Allah Kelâmı Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, çev. Ali Ünal, İzmir: Define Yayınları, 1. Basım, 2016.

Arslan, Şükrü. “ Mahallî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27/326-327. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003.

Ayyıldız, Dr. Öğr. Üyesi Esat. *Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv*, Ankara: Gece Kitaplığı, 1. Basım, 2020.

Ayyıldız, Esat. , “Ka‘b b. el-Eşref’in Arap-Yahudi Edebiyatındaki Şiirleri”, *Güncel Filoloji Çalışmaları* 1/1, (Aralık 2020),14-15.

Ayyıldız, Esat. “Abbâsî Dönemi Şairi Beşşâr B. Burd’un Uzun Manzumeleri.” *Filoloji Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*, 2/1 (Şubat 2021), 27-59.

Ayyıldız, Esat. “el-Ahtal’ın Emevilere Methiyeleri”. *DTCF Dergisi* 2/57 (27 Aralık 2017), 936-960.

Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. *Hizânetü’l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni’l-arab*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 4.basım, 1417/1997.

Bahtiyar, Muzaffer. “Zindegân-i üstâd mü’eyyidü’-d-dîn tuğrâî isfahânî”. *Mecelle-i dânişgede-i edebiyât* , XII/3-4 (1965), 395.

Bakırcı, Selami. “ Ukberî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim 13 Haziran 2021. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ukberi>

Bakırcı, Selami. “Ukberî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/66-67. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Beşşâr b. Burd. *Dîvânu Beşşâr b. Burd*. thk.. Muhammed et-Ṭâhir ibn ‘Âşûr. Cezayir: Vizâratu’s -S aḳâfeti’l-Cezâ’iriyye, I. basım, 2007/1427.

Brockheman, Carl. *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*. çev. Ramazan Abduttevvab, Yakub Bekir. 7. Cilt. Kahire: Dâru’l-Maarife, 1983.

Brockhmann, Carl. “ Emevîler Döneminde Şam ve Irak’ta Arap Edebiyatı”, çev. Selman Yeşil, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/3, (2014), 249-255.

Bustânî, Butrus, *Udebâu’l- ‘Arab fi’l-câhiliyye ve sadri’l-İslâm*. 4 Cilt. Beyrut: el-Cîlu Beyrut 1989.

Ca’fer, Ebu’l-Ferec Kudame b. *Kitâbu Nakdu’s-Ş’ir*. İstanbul: el-Cevâib, I. Basım, 1302.

Caferî, Ahmed. “Menhecu İbni Übbe el-Müzzemmirî ve Üslûbuhu fî Müellifihi – Nefsü’l-Kalem bi-Şerhi Lâmiyyetü’l-Acem”, *Mecelletu Rufûf*, 5/2 (Haziran 2017), 33-48.

Cengiz, Mehdi. “Tuğrâî’nin Lâmiyyetü’l-Acem Adlı Kasidesinde Sembolik Anlatım”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*. 46 (Mayıs 2021), 93-12.

Çöğenli, Prof. Dr. M. Sadi – Ceviz, Prof. Dr. Nureddin. *Arap Edebiyatından Manzum Klasik Metinler ve Tercümeleri*, İstanbul: Akdem Yayınları, I. basım, 2021.

Dayf, Şevki. *İbn Zeydûn*. Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, 11. Basım, 1970.

Dayf, Şevki. *Târîhu’l-Edebi’l-Arabi- Asru’l-Câhilî*. 6 Cilt. Kahire: Dâru’l-Marife, 10. Basım, 1982.

Durmuş, İsmail ve Ceran, İsmail. “İbni Zâkûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20/457-458. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.

Durmuş, İsmail. “ Methiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/408-410. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Ebşîhî, Şihâbuddîn Ahmed. *el-Mutatraf fî Kulli Fennin Mustazraf*. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Hamhûriye el-Arabiyye, II baskı, 702/1302.

Ebu'l-Atâhiyye, İsmâil b. Kâsım b. Süveyd b. Keysân. *Dîvânu Ebi'l-Atâhiyye*. Beyrut: Dâru'l-Beyrût, 1406/1986.

ed-Dabyi, El-Mufaddal b. Muhaammed b. ya'lâ b. Sâlim. *el-Mufaddaliyyât*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 6. Basım, 512/1119.

ed-Demîrî, Kemâleddîn Muhammed b. Musa. *el-Maksadu'l-Etimmu fî Şerhi Lâmiyyetü'l-Acem*. thk Abbas Hânî el-Çırâh. Ürdün: dâr al-Rıdvân, I. basım, 1433/2012.

el-A'sâ, Meymûn b. Kays. *Dîvânu'l-A'sâ el-Kebîr*, (hazırlayan: Muhammed Huseyn), el-Cemâmîz, Mektebetü'l-Adâb, Basım tarihi yok.

el-Ahtal, Ebû Mâlik b. Gays b. Gavs. *Dîvânu'l-Ahtal*. şrh. Mehdi Muhammed Nâsiruddîn Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II. Basım, 1414/1994.

el-Askalânî, İbni Hacer. *Mevsûatu'l-Hâfız ibn Hacer el-Askalânî el-Hadîsiyye*, thk. Velîd b. Ahmed b. el-Huseyn ez-Zuberî vd, Suudi Arabistan: el-Hikme, 1422/2002.

el-Bâherzî, Ali b. Hasan b. Ali b. Ebî't-Tabîb. *Dumyetu'l-kasr ve 'usreti ehli'l-'asr*. III Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cebel, I. Basım, 1414/1993.

el-Berkûki, Abdurrahmân. *Şerhu Dîvânu Hassân b. Sâbit*. Mısır: Matba'atu'r-Rahmâniyye, 1348/ 1929.

el-Cürcânî, Abdülkâhir. *Esarâru'l-Belâğâ*. thk. Muhammed el-Fâdilî. Beyrut: el-Mektebetu Asriyye, I. Basım, 1445/2014.

el-Ebşîhî, Şihâbu'd-Dîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr. *el-Mustadraf fî Külli Fennin Mustadraf*. thk. Mufîd Muhammed Kamîhe. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, II. Basım, 1406/1986.

el-Endelusî, İbn Hazm. *Tavku'l-Hamâme fi'l-Ülfe ve'l-Ullâf*. thk. Et-Tâhir Ahmed Mekkî. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 4. Basım, 1405/1985.

el-Fîrûzâbâdî, Mecdu'd-dîn Muhammed b. Yâkub. *el-Kâmûsu'l-Muhît*, nşr. Mektebetü Tahkîkî't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8.baskı, 2005.

el-Hamevî, Yâkût b. Abdullah. *Mu'cemu'l-Udebâ*. nşr. İsmâ el-Bâbî el-Halebî. 20 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'mun, 1357/19368.

el-Hansâ, Tumâris binti 'Amr İbnu'l-Hâris b. er-Reşîd es-Selmâ. *Dîvânu'l-Hansâ*. thk. Hamdû Tammâs. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, II. Basım, 1425/ 2004.

El-Harîrî. *Dürretü'l-Gavvâs fî Evhâmi'l-Havâs*. nşr. Beşşâr Bekkûr. Suriye: Dâru's-sekâfe ve't-turâs, I.Basım, 1422-23/2002.

el-Harîrî. *Makâmât*. nşr. Abbas Ahmed el-Bâz. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, I. Basım, 1398/1978.

el-Hâşimî, Ahmed. *Mîzânu'z-Zeheb fî Sinâati Şi'ri'l-Arab*, thk. Alâuddîn Atiyye. Beyrut: Mektebetu Dâru'l-Beyrûtî, 3. Basım, 1427/2006.

el-Hemevî, Şihâbuddîn Ebî 'Abdullah el-Yakût. *Mu'cemu'l-buldân*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.

el-İrâkî, Ahmed. "el-Muârazatu'l-Mağribiyye li-Lâmiyyatü't-Tuğrâî", *Âfâku's-Sekâfe ve 'Tturâs*. 4/16 (Mart 1997), 92-98.

el-İsfehânî, Ebu'l-Ferec. *el-Eğânî*. thk. Semîr Câbir. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım,1407/1986.

el-Mağribî, İbni Saîd. *el-Mağrib fî hula'l-Mağrib*. thk. Şevki Dayf. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1430/2009.

el-Makrîzî, Takiyyü'd-dîn Ebî Abbâs Ahmed b. Alî b. Abdulkâdir el-Ubeydî. *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, I. Basım,1419/ 1998.

Elmalî, Hüseyin. "Kaside". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Ocak 2023.

el-Meydânî, Ebi'l-Mufaddal Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *Mecmeu'l-Emsâl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1355/1936.

el-Ukberî, Ebu'l Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn. *Şerhu Lâmiyyetü'l-Acem*, nşr. Mahmûd Muhammed el-Âmûdî I. cilt. Gazze: Mecelletü'l-Câmiatu'l-İslâmiyye, I. basım, 2002/1422.

Enîs, İbrâhîm. vd.. *el-Mu'cemu'l-vasît*. Mısır: Mecme'u'l-Lugati'l-'Arabiyye, 2.basım 1425/2004.

er-Râfî, Mustafa Sâdık. *Târîhu'l Âdâbi'l-Arabî*. III Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I. Basım, 1421/2000.

es-Suyûtî, Hafız Celâluddin Abdurrahmân. *Buğyetu'l-Vu'at*. tah. Muhammed Ebu'l-Fadıl İbrahim. Kahire: Daru'l-Fikr, II. Basım. 1399/1979.

es-Süyuti, Celaledin . *Şerhu Lâmiyyetü'l-Acem*. Kahire: Mektebetu'n-Nur, I. basım 2008.

es-Süyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân. *el-Müzahir fî 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*. nşr. Muhammed Ahmed Cade'l-Mevlâ, v. dğr. 2 Cilt. Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, ts.

et-Tilmisânî, Eş-Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Makarrî. *Nefhu't-Tib min ğusni el-endelusu'r-Ratîb ve zikru Lisânu'd-Dîn el-Hatîb*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilmiyye, 1391/1971.

ez-Zehebî, El-İmâm Şemse'ddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Sîratü'l-A'lâm en-Nübelâ*. 30 Cilt. Beyrut: er-Risâle, 11. Basım, 1417/1996.

ez-Zehebî, İmâm Şemsüd'dîn Muhammed Ahmed b.Osmân. *Seyrû'l-a'alâmu'n-nübelâ*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf- Muhammed Hilâl Sehân. Beyrut: er-risâle, 11. Basım,1416-1417/1996.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârallah Mahmûd b. Amr b. Ahmed. *Esâsu'l-Belâga*. nşr. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd. II Cilt. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, I. Basım, 1419/1998.

ez-Zevzenî, Ebî Abdullah el-Hüseyn b. Ahmed b. Hüseyn. *Şerhu'l-Mu'allakâtu's-Seb'a*. thk. Muhammed Alî Hamdullah. Beyrut: Mektebetu'l-Emeviyye, 1382/1963.

ez-Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1986.

Garîb, Selâme Heliyyi. “Zâhîratü’l-Hüznü Fî şî’ri Hâdiseti Keffi’l-Basri İnde Sabt İbnu’t-Ta’âvîzî”. *İttihâd el-Mecelletü’l-Arabîyye li’l-Âdâb*. 14/1 (2016), 239-262.

Goldziher, Ignac. *Klasik Arap Literatürü*. çev. Azmi Yüksel - Rahmi Er. İstanbul: Vadi Yayınları, 4. Basım, 2019.

Güldöşüren, Arzu. “Arnavutluktan İstanbul’a Bir Alim Portresi: Debreli Vildan Faik Efendi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48. (Haziran 2015), 117-148.

Hacımuftuoğlu, Nasrullah. ” Abdülkâhir el-Cürcânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Haldun, İbni. *Mukaddime*. Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1981.

Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi’ fî Târîhi’l-Edebi’l-Arabî*. I.cilt. Beyrut: Dâru’l-Cîl, I. Basım, 1986.

Hazer, Dursun. “ Hz. Ömer'e Göre Arap Şiiri Ve Şairleri” *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16/3, (2003) 359-364.

Heykel, Ahmed, *el-Edebu’l-Endelüsî mine’l-fethi İla sukûti’l-hilâfe*. Kahire: Daru’lMa’ârif, I. Basım, 1405/1985.

Hıfnî, Abdulhalîm. *eş-Şenferâ es-Su’lûk, Hayâtühü ve Lâmiyyetüh*. Kahire: Mektebetü’l-Âdâb, I. Basım, 1429/ 2008.

Hitti, Philip K. *Siyasi ve kültürel islam t1arihi*. çev. Salih Tuğ. VII Cilt. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1400/1980.

Hüseyin Elmalı, “ Kaside”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Kasım 2023.

Hüseyin, Hamdi Abdu’l-Mun’im Muhammed. *Târîhu’l-Mağrib ve’l-Endelüs fî asri’l-müsta’ribîn*. İskenderiye: Dâru’l-Mafîfeti’l-câmi’iyye, 1997.

İbn Hacer. *Lisânü’l-Mîzân*. PDF: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1417/1996.

İbn Manzûr, Muhamed b. Mükerrrem. *Lisânu’l-Arab*. nşr Abdullah Ali el-Kebîr. 10. cilt. Kahire: Dâru’l-Maârif, ts.

İbni Hallikân, Ebu’l-Abbas Şemsüd’-Din Ahmed b. Ebî Bekr. *Vefayaâtu’l-A’ayân ve’Nbe’u Ebnâu’z-Zamân*. thk. Hasan Abbâs. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’s-Sadr, 1978/1399.

İbni Kuteybe. *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1402/1982.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Fellâh Abdu'l-Hayy b. Ahmed. *Şezeratu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*. tah. Mahmûd Arnâvûd. Beyrut: Dâru'l-mesîra, II. Basım, 1399/1979.

İranoloji, *Fars Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 4/7(2017).123-140.

İsmail Durmuş-İsmail Ceran, “İbni Zâkûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/ 457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kahyaoğlu, Yasin vd. “ Genel Hatlarıyla Endülüs Arap Edebiyatı”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2019), 67-86.

Kallek, Cengiz. “İbn Cemâa, Muhammed b. Ebû Bekrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.19/394-395. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kallek, Cengiz. “İbni Cemâa, İzzeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,19/393-394. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.

Kartal, Ahmet. “Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*.1/1 (Aralık 2008), 95-168.

Kılıç, Hulusi. “Harîrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/40-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Koçak, İnci. “İbnü'l-Hebâriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/81-82. İstanbul:TDV yayınları, 2000.

Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Karaman, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret işletmesi, 1.Basım/2017.

Kurpalidis, G.M. , *Büyük Selçuklu Devletinin İdarî, Sosyal Ve Ekonomik Tarihi*. çev. İlyas Kamalov. İstanbul: Ötüken Neşriyat, I. Basım, 2007.

Lebib Efendi. *Değişmedi Rengi Gecenin:Şerh-i Lâmiyyetü'l-Acem*. çev.Uğur Boran – Leyla Yakupoğlu Boran. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, I. Basım, 2019.

Mâce İbni, *Sünen-i İbni Mâce*, nşr. Abdullah Parlıyan, 5 Cilt, Konya: Konya Kitapçılık, I. basım, 2015.

Mâgûsî, Ebû Cum'a Saîd. *İzâhu'l-mübhem min Lâmiyyeti'l-Acem*. nşr. M. Mes'ûd Cübrân. I. cilt. Beyrut: Dârü'l-medâri'l-İslâmî, I. Basım, 1430/2009.

Matlûb, Ahmed. *Abdülkâhir el-Cürcânî*. Kuveyt: Fahd es-selâm caddesi, I. Basım, 1393/1973.

Meşe, Ramazan. *Endülüs Arap Şiirinde Özür ve Merhamet (İ'tizâr ve İsti'tâf)*. Kayseri: Kimlik Yayınevi, I. Basım, 2019.

Meydan, Cemal. "Büyük Selçuklu Dönemi Saray Giyim Kuşamı". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 16/1 (Kasım 2020), 176-191.

Mukâtil b. Suleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, Thk. Ahmed Ferîd. Beyrut: Dârü'l İhyâu't-Turâs, II. Basım. 1424/2003.

Mülevî, Esed. *Tahmîsu Laâmiyyatü'l-Acem fî Resâili Hüseyin Aleyhi's-Selâm*, 6/1, 204.

Ömer Ferrûh. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, IV. Basım.1971.

Öz, Şaban. "Endülüs'te Tarih ve Kehhâle'ye Göre Endülüslü Tarihçiler". *İstem Dergisi* 7/14 (2009), 79-100.

Özdemir Sevim," Arap Belağatının Kaynağı Olarak Câhiliye Şiiri ve Muallakalar", *İlim Dergisi.org*. 3 Ocak 2022.

Özdemir, Mehmet. "Endülüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/225-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Özdemir, Mehmet. "Gayri Müslimlerin Dini Hayatları Açısından Müslüman Fatihlerin Endülüs'teki Uygulamaları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (1992), 203-238.

Öztürk, Murat. "Selçuklu Tarih Yazımında Arapça Kaynakların Kullanımı ve Bazı Problemler". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 2/2, (Aralık 2019), 145-150.

Polat, Hüseyin. “Abbâsî Dönemi Şiiri Ve Şairlerine Genel Bir Bakış” *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/14 (Eylül 2018), 636-649.

Safedi. *Gaysü'l- Müseccem fi Şerhi Lâmiyyetü'l-Acem*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1412/1990.

Samirrâî, Halil İbrahim vd. *Târîhü'l- 'Arab ve hadaratihim fi 'l-Endelüs*. Libya: Daru'l-Kütübi'l-Vataniyye, I. Basım, 1421/2000.

Seâlebî. *Semâru 'l-Kulûb fi 'l-Mudâf ve 'l-Mensûb*. thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l Ma'ârif, 1. basım, 512/ 1119.

Sevinç, Eyüp. “Emevîler Dönemi Siyasi İçerikli Şiir”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt 4/ sayı 8,(güz 2014), 167-182.

Şenferâ. *Dîvân* nşr. Talâl Harb. Beyrut : Dârü Sâdır, I. Basım, 1417/1996.

Şenferâ. *Dîvânü's-Şenferâ*. nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, I. Basım, 1412/1991.

Şenferâ. *Lâmiyyetu'l- 'Arab*. çev. Yusuf Cemil Ararat. nşr. Mustafa Sabri Sözeri. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1962.

Şükrü Arslan, “Mahallî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/ 326-327. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Talu, Mehmet. “Bahrak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Talu, Mehmet.”Bahrak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4/490-491. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.

Tehânevî. *Keşşâfu Istilâhât el-Fünûn ve 'l-Ulûm*. thk. Refik el-Acem-Alî Dahrûc. Lübnan: Mektebetu Lübnân, I. basım, 1996/1417.

Tuğrâî. *Dîvân*, nşr. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî, Kuveyt: Dârü'l-Kalem, 143/1983.

Tülücü, Süleyman. Şenferâ”.*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 28 Aralık 2023.

Uludağ, Süleyman.“Seyf’d-dîn el-Bâharzî”.*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/474-475. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

rn, Ahmet Kazım. *Klasik Arap Edebiyatı*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları,1. Basım.2015.

Yazar, İlyas. “Edebiyatımızda Kaside-i Mnferice Geleneği ve Ebu Bekir Kn’nin Manzum Kaside-i Mnferice Tercümesi”. *Mabisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal bilimler Dergisi* 18/1 (Mart 2020). 91-204.

Yıldız, Hakkı Dursun vd. *Doğştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 14. Cilt, İstanbul: Çağ Yayınları, 1. Basım, 1989

Zeydan, Corci. *Medeniyet-i İslamiye Trihi*. çev. Zeki Magamiz. 4 Cilt. İstanbul: İkdâm matbaası, 1329/1911.